

Politički život

ISSN 2217-7000

Casopis
za analizu politike

Novembar 2019

Broj
17

Debata

Ivan Krastev, Stiven Holms

Objašnjavanje Istočne Evrope - Imitacija i njeno nezadovoljstvo

Alaida Asman

Krenimo Istočno!

Ogled

Uroš Kandić

Međuzavisnost prezidencijalizacije političkih partija i zatvorenih blokiranih lista - slučajevi Srbije i Crne Gore

Analiza

Zoran Jovović

Demokratska tranzicija u Mađarskoj

Svet

Tanja Milošević

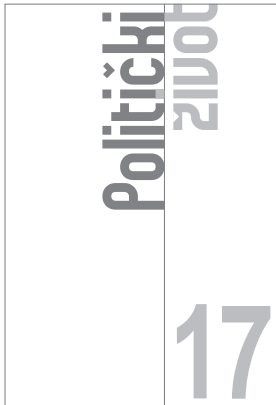
Političke promene na Severu Afrike tokom 2019. godine: u susret novom Arapskom proleću?

Prikaz knjige

Dušan Spasojević

Jovo Bakić, Evropska krajnja desnica 1945-2018.

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

CENTAR ZA
DEMOKRATIJU

Politički život

Redakcija

Prof. dr Slaviša Orlović (glavni i odgovorni urednik),
prof. dr Slobodan Marković, prof. dr Vladimir Vuletić, doc. dr Dušan Spasojević,
doc. dr Jelena Lončar

Međunarodna redakcija

Prof. dr Spiros Ekonomidis, London School of Economics and Political Science (LSE), London
Prof. dr James Ker-Lindsay, London School of Economics and Political Science (LSE), London
Prof. dr Cirila Toplak, Fakultet društvenih nauka, Univerzitet u Ljubljani
Doc. dr Olivera Komar, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore

Programski savet

Prof. dr Vukašin Pavlović (predsednik), prof. dr Vučina Vasović,
prof. dr Čedomir Čupić, prof. dr Ratko Božović, prof. dr Goran Bašić

Sekretar redakcije

Despot Kovačević

Izdavač

Centar za demokratiju, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Za izdavača

Prof. dr Dragan Simić

Adresa

Jove Ilića 165, Beograd
e-mail: politickizivot@fnp.bg.ac.rs

Dizajn

Goran Ratković

Prelom

Olivera Tešanović

Lektura i korektura

Olivera Veličković

Tiraž

300 primeraka

Štampa

Čigoja štampa

CIP – Каталогизacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd
32

POLITIČKI život : časopis za analizu politike / glavni urednik Slaviša Orlović. – 2019, br. 17 (novembar) – . – Beograd (Jove Ilića 165) : Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka : 2014 – (Beograd : Čigoja štampa). – 24 cm

Tromesečno.
– je nastavak: Analiza politike = ISSN 2217-6233
ISSN 2217-7000 = Politički život
COBISS.SR-ID 186943756

17

Debata

Ivan Krastev, Stiven Holms Objašnjavanje Istočne Evrope –
Imitacija i njeno nezadovoljstvo 7

Alaida Asman Krenimo Istočno! 21

Ogled

Uroš Kandić Međuzavisnost prezidencijalizacije političkih partija
i zatvorenih blokiranih lista – slučajevi Srbije i Crne Gore 31

Analiza

Zoran Jovović Demokratska tranzicija u Mađarskoj 47

Svet

Tanja Milošević Političke promene na Severu Afrike
tokom 2019. godine: u susret novom Arapskom proleću? 67

Prikaz knjige

Dušan Spasojević Jovo Bakić – *Evropska krajnja desnica*
(1945–2018) 81

Debate

- Ivan Krastev and Stephen Holmes Imitation and Its Discontents 7
- Alaida Asman Go East! 21

Research

- Uroš Kandi Interdependence of Presidentialization of Political Parties
and Closed Party Lists - The Cases of Serbia and Montenegro 31

Analysis

- Zoran Jovovoc Democratic transition in Hungary 47

World

- Tanja Milošević Political Changes in North Africa during 2019:
moving towards the new Arab Spring? 67

Book review

- Dušan Spasojević Jovo Bakić - *European extrem right*
(1945-2018) 81

UDK 316.334.3:316.334

Objašnjavanje Istočne Evrope Imitacija i njeno nezadovoljstvo***

* Ivan Krastev je predsedavajući Centra za Liberalnu Strategiju u Sofiji, stalni je član Instituta za Društvene nauke u Beču i kolumnista Nju Jork Tajmsu.

** Stiven Holms je Valter E. Mejer profesor prava na Univerzitetu u Nju Jorku.

*** Ovaj rad doprinos je knjizi Izdaja Svetlosti: Kako je Zapad pobedio u Hladnom ratu i izgubio mir (Pingvin, 2019). Objavljen je uz odobrenje izdavača i autora.

This article was first published in: Journal of Democracy, Volume 29, Number 3, July 2018, pp. 117-128 (Article).

U horor priči Frankenštajn Meri Šeli iz 1818. godine, izumitelj koga vodi Prometejska ambicija stvara čudovište tako što sastavlja delove tela iz „prostorijske za seciranje i klaonice“ ali čak i iz „dubokih delova grobova“, dobivši tako ljudsko stvorenje. Međutim, nekada domišljat Viktor Frankeštajn uskoro počne da žali njegov preambiciozni pokušaj da stvori niz svoje vrste. Čudovište, koje je ljubomorno na sreću njegovog stvaraoca i oseća neizbežnu sudbinu samoće i odbojnosti, nasilno se okreće protiv prijatelja i porodice njegovog kreatora, ostavljajući za sobom opustošen svet pun kajanja i slomljenih srca kao nasledstvo zabludnih eksperimenata ljudskog samo-kopiranja.

Američki sociolog Kim Šepel, ne uplićući se previše u analogiju, tako opisuje današnju Mađarsku (nad kojom predsedava drugi Viktor) kao „Franke-država“ – to jest, jedan iliberalni mutant sastavljen od inženjerski spojenih elemenata Zapadne liberalne demokratije. Ono što ona predstavlja, što je zapanjujuće dovoljno, jeste da je Premijer Viktor Orbán uspeo u uništavanju liberalne demokratije tako što je uveo veću politiku delimične imitacije. Stvorio je režim koji predstavlja srećan brak između razumevanja politike Karla Šmita kao epizode melodramatičnih konfrontacija prijatelja-naspram-neprijatelja i institucionalne fasade liberalne demokratije. Kada je Evropska Unija kritikovala Orbánovu vladu za iliberalni karakter njenih reformi, vlada je uvek brzo odgovarala iskazom kako svaka kontroverzna promena zakona, pravila, ili institucija je verno prenesena iz zakonskog sistema jedne od članica Evropske Unije. Te onda nije iznenađujuće što mnoge Zapadni liberali gledaju na politički režim Mađarske i Poljske sa istim „hororom i zgrožnjavanjem“ koje je ispunilo srce Viktora Frankenštajna kada je sagledavao svoje stvorenje.

Kako bi razumeli poreklo današnju iliberalnu revoluciju Centralne i Istočne Evrope, ne bi trebali da sagledavamo niti ideologiju niti ekonomiju, već umesto toga napregnut animozitet generisan od strane centralnog mimikra reformnog procesa Istoka, započetog posle 1989. Iliberalni zaokret u regionu se ne može odvojiti od celosti političkih očekivanja

„normaliteta“ koja su stvarana revolucijom 1989. i politikom imitacije koju je opravdala. Nakon pada Berlinskog zida, Evropa više nije bila podeljena između komunista i demokrata. Ona je zapravo bila podeljena između imitatora i imitiranih. Odnosi Istoka i Zapada su se izmenili iz nerešene igre Hladnog rata između dva neprijateljska sistema u moralnu hijerarhiju unutar jednog liberalnog, Zapadnog sistema. Dok su mimičari sagledavali svoje modele, modeli su sagledavali njihove mimičare. Prema tome, nije u potpunosti misterija zašto je „imitacija Zapada“, dobrovoljno izabrana od strane Istočne Evrope, nakon tri decenije na kraju rezultirala u političku reperkusiju.

Dve decenije nakon 1989. politička filozofija postkomunističke Centralne i Istočne Evrope je mogla da se sumira u jedan imperativ: Imitiraj Zapad! Taj proces se nazivao različitim imenima – demokratizacija, liberalizacija, uvećanje, konvergencija, integracija, Europeizacija – ali je cilj koji su jurili reformisti postkomunizma bio jednostavan. Tražili su da njihove zemlje postanu „normalne“, što je značilo da budu poput Zapada. To je dovelo do implementacije liberalno-demokratskih institucija, primenjivanje političkih i ekonomskih recepata Zapada, i javna primena Zapadnih vrednosti. Imitacija je bila opširno shvaćena kao najkraći put ka slobodi i prosperitetu.

Potruga za ekonomskim i političkim reformama imitiranjem stranog modela je, međutim, dovela do postojanja više negativnih posledica na moral i psihologiju nego što su mnogi prevashodno očekivali. Život imitatora bezizlazno proizvodi osećanje nedostojnosti, inferiornosti, zavisnosti, izgubljenog identiteta i nevoljne neiskrenosti. Svakako je uzaludna borba zarad stvaranja prave kopije idealnog modela sa sobom uvela beskrajno mučenje sa samokritičnošću, ako ne i sa sopstvenim zgnušanjem.

Ono što imitaciju pravi iritantnom nije samo implicitna pretpostavka da je mimičar u neku ruku moralno i ljudski inferioran naspram modela. Takođe dovodi do pretpostavke da zemlje-mimičarke Centralne i Istočne Evrope prihvataju da Zapad ima pravo da ih ocenjuje u uspesima i padovima u njihovom ugledavanju na Zapadne standarde. Po ovom smislu, imitiranje dovodi do osećaja gubitka suvereniteta.

Stoga, porast u autoritarnom šovinizmu i ksenofobiji na prostorima Centralne i Istočne Evrope nema svoje korene u političkoj teoriji, već u političkoj psihologiji. Sa dubokim prezirom reflektuje post-1989. režim „imperativnog imitiranja“, sa sve njenim pogrešnim zaključcima i sramnim posledicama. Poreklo trenutnog iliberalizma u regionu je emocionalno i predideološko, a ukorenjeno je u pobuni protiv poniženja koje je moralo da prati projekat koji je prihvatala superiornost strane kulture u odnosu na vlastitu. U striktno teoretskom smislu, iliberalizam je zapravo suštinski jedna maska ili fasada. Sloj intelektualnog poštenja dodaje na želju, široko poprmljenu na nivou instinkta, kako bi sa sebe skinuo kolonijalnu zavisnost prećutno prisutnu tokom samog projekta Vesternizacije.

Kontrarevolucija protiv liberalizma

Kada Jaroslav Kačinjski (Jarosław Kaczyński) optužuje „liberalizam“ da je „protiv sâme pretpostavke nacije“¹, i kada Orbánov Poručnik Marija Šmit (Mária Schmidt) kaže „mi smo Mađari, i mi želimo da sačuvamo našu kulturu“², njihov ushitren osećaj porekla se pretvara u odbojnost da ih stranci prosuđuju po stranim standardima. Efektivno, žele da kažu „mi ne pokušavamo da vas kopiramo, stoga nema smisla da nas smatrate vašim urođenim defektom ili lošom kopijom.“ Da rezimiramo, samozvana „ideologija“ iliberalizma se rangira ispod emotivne potrebe njegovog zagovornika da vrati nacionalno samopoštovanje time što bi negirala da Zapadni liberalizam predstavlja model po kom svi sistemi treba da podlegnu. Gađenje prema obaveznoj imitaciji je primarno, dok je intelektualna kritika modela koji se imitira čisto sekundarna ili posledična.

Zasigurno, ovo odbacivanje liberalnih ideja i institucija zbog poniženja se nije pojavilo iz vakuuma. Pogodno tlo za iliberalnu kontrarevoluciju se postavilo kao posledica nekoliko važnih promena u geopolitičkim odnosima. Ekonomski rast autoritarne Kine u superlativu je doveo do raspada one svojstvene veze između liberalne demokratije i materijalnog prosperiteta. Dok je za vreme 1989. liberalizam bio povezan sa privlačnim idejama individualnih sloboda, jednakosti prava i transparentnosti vlade, do 2010. godine bio je kvaren tokom dve decenije od strane postojećih i neizbežno neispravnih postkomunističkih vlada. Katastrofalne posledice Iračkog rata, koji je započeo 2003, obezvedile odbacile su ideju promovisanja demokratije. Ekonomska kriza 2008. dovela je do toliko dubokog nepoverenja u poslovne elite i „kasino kapitalizma“ da je umalo uništilo svetski finansijski poredak. Evropljani Centralne i Istočne Evrope nisu se okrenuli protiv liberalizma jer je propadao u njihovim zemljama, nego zbog njihovog viđenja da je liberalizam propadao na Zapadu. Kao da su pokušavali da imitiraju globalno dominantni Zapad baš onog trenutka kada je Zapad počeo da gubi na samoj dominantnosti. Takav kontekst teško da može da pogoduje politici imitacije.

Kontrarevolucije koje su izbile u Mađarskoj 2010. i Poljskoj 2015. predstavljale su potpuno predvidiv povratak potlačenih. Pokušaji Centralnih i Istočnih Evropljana da imitiraju Nemačku posle 1945. godine bio je način da reše svoju nedavnu prošlost, ali je ispalo da su se susreli sa nesavladivim problemima.

Nemačka demokratija počiva na pretpostavci da nacionalizam neminovno vodi do nacizma. Transnacionalna EU se pojavila kao deo geopolitičke strategije zaustavljanja potencijalno opasnog potvrđivanja nemačkog suvereniteta ekonomskim integrisanjem zemlje sa ostatkom Evrope i davanjem „postnacionalog“ identiteta Federalnoj Republici. Kao rezultat toga, u Nemačkoj je etnonacionalizam umalo postao kriminalizovan. Centralni i Istočni Evropljani, nasuprot tome, teško su mogli da prihvate tako negativno viđenje nacionalizma – prvo, jer su se njihove zemlje razvijale

u dobu nacionalizma, koje je pratio raspad multinacionalnih carstava; i drugo, jer je nacionalizam igrao suštinsku ulogu u uglavnom nenasilnim antikomunističkim revolucijama koje su započete 1989. godine.

U Centralnoj i Istočnoj Evropi nacionalizam i liberalizam su, za razliku od Nemačke, bile sagledavane kao međusobno komplementarne pre nego suprotstavljene ideje. Poljacima bi bilo suludo da prekinu sa počastima nacionalnih vođa koje su izgubile život braneći Poljsku protiv Hitlera ili Staljina. Taj region je zatim bio primoran decenijama da bude pod komunističkom propagandom koja je reflektivno, sa utrućem, demantovalo nacionalizam. Ovo je možda još jedan razlog zašto su Centralni i Istočni Evropljani oprezni prema opsesivnoj želji Nemačke da se otkloni građanstvo od naslednog članstva u nacionalnoj zajednici. Za jedno vreme, tokom 1990-ih, Jugoslovenski ratovi su doveli do toga da cela Evropa (uključujući i delove postkomunističkog prostora) vidi ili da se pravi da vidi nacionalizam kao koren celokupnog zla. Na duge staze je međutim poistovećivanje liberalizma sa antinacionalizmom učinilo dovoljno da natera ljude da budu manje skloni da podrže liberalne partije u postkomunističkim zemljama. Takođe je učinilo da liberalizam, uključujući i takozvani ustavni patriotizam, izgleda kao nova „ideologija Nemačke“, stvorena da vlada Evropom u interesu Berlina.

Dvostruko značenje normaliteta

Revolucije iz 1989. su u to vreme izgledale uzbuđujuće, ali se ispostavlja da su, retrospektivno, bile bezbojne revolucije. „Nijedna nova ideja nije proizašla iz Istočne Evrope 1989. godine“, rekao je Fransoa Fire (François Furet), veliki istoričar Francuske revolucije, sagledavši situaciju. Vodeći nemački filozof Jirgen Habermas (Jürgen Habermas) saglasio se sa tim. Nije se preterano šokirao „nedostatkom ideja koje su ili inovativne ili okrenute ka budućnosti“, s tim što su za njega revolucije Istočne Evrope bile „revolucije ispravljanja“⁴ ili „revolucije sustizanja.“⁵ Njihov cilj bio je da povrate istočnoevropska društva u mejnstrim modernog Zapada tako što bi dozvolili Istočnim Evropljanima da dobiju ono što zapadni Evropljani već duže vreme imaju.

Ljudi iz Centralne i Istočne Evrope 1989. godine nisu sanjali o nekom savršenom svetu koji nikad nije postojao. Oni su čeznuli za „normalnim životom“ u „normalnoj zemlji“. Kako je Poljak Adam Mihnjik (Adam Michnik) kasnije priznao, „Moja opsesija je bila ta da nam je trebala revolucija koja ne (bi) liči/la na Francusku ili Rusku, već na Američku, u smislu borbe zarad nečega a ne protiv nečega. Revolucija za ustav, a ne raj. Antiutopijska revolucija. Zato što utopije vode ka giljotinama i gulagu.“ Njegova poruka je dakle bila „Sloboda, Bratstvo, Normalnost.“⁶ Kada su Poljaci njegove generacije pričali o „normalnosti“, treba napomenuti da nisu mislili o nekom ranijem predkomunističkom periodu poljske istorije na koju bi se država mogla rado (po)vratiti onda kada se mešanje Sovjet-

ske okupacije okonča. Ono na šta se mislilo pod pojmom „normalnost“ bio je Zapad.

Čehoslovački lider Vaclav Havel opisao je borbu svoje zemlje bežanja od komunističke vladavine kao „jednostavan pokušaj da završiš sa svojom abnormlanošću, da se normalizuješ.“⁷ Nakon decenija života pod budnim okom koje nadzire blisku budućnost, glavna ideja je sad bila da se živi u sadašnjosti i da se uživa u čarima svakodnevnog života.

Ovo uzvišeno predstavljanje Zapadnog „normaliteta“ kao glavni cilj političke revolucije je za sobom povukao dva izopačena efekta. Postavilo se dramatično pitanje kako odmeriti „normalno“ u smislu „šta je normalno u jednoj zemlji“ sa „normalnim“ u smislu „nečega zbog čega je Zapad normalan dok Istok nije.“ Takođe je dovelo do emigracije, prirodnim putem, centralno-istočno evropskih revolucionara.

Jedan od ključnih problema sa komunizmom je bio taj da je njegov ideal bilo društvo koje nikad nije postojalo i da niko nije bio siguran da će ikada postojati. Jedan od centralnih problema Zapadnjačkih revolucija, sa druge strane, jeste da se model koji se ciljano imitira konstantno menja pred našim očima. Socijalistička utopija je verovatno bila zauvek nedostižna, ali je ipak posedovala prijatan osećaj u kvalitetu, bez promena. Zapadna liberalna demokratija je, u kontrastu, dokazala svoju promenljivu prirodu i tendenciju ka ekstremu. Zbog toga što je Zapadna normalnost definisana ne kao ideal već kao postojeća realnost, svaka promena u zapadnjačkom društvu je dovela do nove slike o tome šta je realnost. Isto kao što tehnološke kompanije insistiraju na tome da treba da kupite njihov najnoviji model i da je teško osloniti se na prethodne modele, Zapad tako insistira da samo najnoviji postnacionalni politički model Evrope je vredan kupovine.

Uznemirujući efekat neuhvatljive promene „normalnosti“ je najbolje ilustrovano načinom kako su zemlje Centralne i Istočne Evrope reagovala na promenu kulturnih normi u zapadnim društvima tokom protekle dve decenije. U očima konzervativnih Poljaka za vreme Hladnog rata, zapadna društva su bila normalna jer su, za razliku od komunističkih sistema, negovali tradiciju i verovali u Boga. Onda su Poljaci odjednom shvatili da zapadnjačka „normalnost“ danas podrazumeva sekularnost, multikulturalizam i istopolne brakove. Treba li onda da nas iznenadi to što su se Poljaci i njihovi susedi osetili „prevarenim“ kad su otkrili da je zajednica koju su oni hteli da imitiraju iščezla, da ju je odnela brza struja modernizacije?

Ako je, pod neposrednim posledicama 1989. godine, „normalnost“ većinski shvaćena korišćenjem političkih termina (slobodni izbori, podela vlasti, privatna svojina i pravo na putovanje), normalitet je tokom poslednje decenije sve više počeo da bude interpretirana pod kulturnim aspektima. Kao rezultat toga, Centralni i Istočni Evropljani postaju nepoverljivi i ogorčeno sagledavaju norme sa Zapada. Ironično je, kako ćemo videti kasnije to što Istočna Evropa sada počinje da sagledava sebe kao poslednje uporište pravih evropskih vrednosti.

Kako bi se ideja „normaliteta“ pomirila (ono što je opšteprihvaćeno u zemlji) sa onim što normativno bitno u zemljama koje žele da imitiraju, Istočni Evropljani su svesno ili nesvesno počeli da „normalizuju“ zemlje koje su model, sa argumentom da šta je opšteprihvaćeno na Istoku takođe prevladano na Zapadu, iako se zapadnjaci licemerno prave da su njihova društva drugačija. Istočni Evropljani sa njihovom normativnom disonancijom olakšavaju svoju svest – npr. dajući mito kako bi preživeli na Istoku i boreći se protiv korupcije kako bi bili prihvaćeni na Zapadu – došavši do zaključka da je Zapad jednako korumpiran koliko i Istok, ali zapadnjaci jednostavno ne prihvataju to i kriju se od istine.

Liberalna revolucija normaliteta nije bila učena da bude preskok u vremenu, od tamne prošlosti do svetle budućnosti. Ono je, međutim, zamišljeno kao pokret kroz fizički prostor, kao da bi cela Istočna Evropa mogla da se preseli u novi dom na Zapadu, prethodno imajući u vidu samo fotografije i filmove. Eksplicitne analogije su predstavljene između jedinstva Nemačke koje je realizovano nakon rušenja Zida, i ideje zajedničke Evrope. Činjenica je da je ranih 1990-ih mnogo Istočnih Evropljana gorelo od ljubomore zbog neverovatne sreće Istočnih Nemaca, koji su tokom noći kolektivno migrirali na Zapad, probudivši se sa pasošem Zapadne Nemačke u njihovim rukama i (barem su neki tako mislili) novčanica punim nemačkih maraka (deutschmark) u njihovim džepovima. Ako je revolucija 1989. bila regionalna migracija ka zapadu, onda je glavno pitanje koja istočnoevropska zemlja bi prva stigla na njihove željene lokacije.

Izlaz, imitacija, i nevernost

General Wojciech Jaruzelski (Wojciech Jaruzelski) je 13. decembra 1981. godine proglasio vanredno stanje u Poljskoj, i desetine hiljada učesnika antikomunističke Solidarnosti bilo je uhapšeno i ispitivano. Godinu dana kasnije, poljska vlada je predložila da oslobodi one koji budu potpisali zavet vernosti, isto i za one koji su bili spremni da emigriraju. Kao odgovor na ove predloge, Adam Miłnjk napisao je dva otvorena pisma iz njegove zatvorske ćelije. Jedno je nosilo ime „Zašto ne potpišeš“ dok je drugo „Zašto ne emigriraš.“⁸ Njegovi razlozi za nepotpisivanje su bili direktni. Aktivisti Solidarnosti ne treba da budu lojalni prema vladi jer je prekršila zavet prema Poljskoj. Ne bi trebali da potpišu jer potpisivanje radi spašavanja jedne glave bi značilo poniženje i gubitak dostojanstva, ali bi potpisivanjem takođe stavili sebe u grupu ljudi koji su izdali svoje prijatelje i svoje ideale.

Na pitanje zašto zatvoreni disidenti treba da izbegavaju emigraciju, Miłnjk je video potrebu za bolje iznijansiranim odgovorom. Desetine godina ranije, kao Jevrej iz Poljske i jedan od lidera studentskih protesta marta 1968. godine u Poljskoj, Miłnjk je bio uznemiren kad je video da neki od njegovih najboljih prijatelja napuštaju zemlju. Takođe je video

Teško je zamisliti Leona Trotskog, nakon što su Boljševici pobedili, kako odlučuje da je vreme da se vrati učenju na Oksfordu. Ali to su Viktor Orbán i mnogi drugi učinili.

kako komunistički režim pokušava da ubedi obične ljude da su oni koji odlaze iz zemlje to učinili jer ih nije briga za Poljsku: samo Jevreji emigriraju - to je bio način kako je vlada pokušavala da okrene Poljaka protiv Poljaka.

Do 1982. godine Mihnjik više nije bio ljut na svoje prijatelje koju otišli iz zemlje pre 14 godina. Takođe je prepoznao važan doprinos zajednice emigranata kada se rodila Solidarnost. I iako je priznao da je emigracija jedina preostala opcija zarad lične slobode, on je strogo zatražio da aktivisti Solidarnosti ne odu u izgnanstvo, jer „svaka odluka da se emigrira je poklon Jaruzelskom.“ Štaviše, disidenti koji su napustili poljske granice zarad slobode bi izdali one koji su ostali, posebno one koji rade i koji se mole za bolju Poljsku. Napustiti Poljsku takođe bi potkopalo demokratski pokret i pomoglo komunistima time što bi prikazivalo društvo kao previše pasivno i predstavilo ciljeve opozicije kao sebične i nelojalne prema naciji. Najbolji način pokazivanja solidarnosti sa zemljacima koji pate i odoljevanja komunističkim vladarima jeste bio taj da odbiju otrovan poklon ličnih sloboda na Zapadu, jer imati mogućnost emigracije i tim pre uživanje tih sloboda nije bila mogućnost ogromne većine Poljaka.

Odlukom da ne emigriraju, tvrdi Mihnjik, zatvoreni aktivisti daju na značaju onima koji su emigrirali ranije, i koji podržavaju poljski otpor iz inostranstva. Sama sloboda znači da ljudi imaju pravo da rade šta žele. Ali, u okolnostima 1982. godine „zatočeni aktivisti Solidarnosti koji izaberu izgnanstvo su počinili čin koji je ujedno i kapitulacija i dezerterstvo.“ Mihnjik je priznao da je njegova izjava zvučala grubo i netolerantno i da bi neki mogli da pomisle da se sukobljava sa njegovim verovanjem da „je odluka o emigriranju veoma lična odluka.“ Međutim, 1982. godine odluka emigriranja ili neemigriranja je test ultimativne lojalnosti za aktiviste Solidarnosti. Samo onda kada se izabere odluka da se ostane u zatvoru naspram primamljive odluke da uživaju lične slobode na Zapadu ljudi su mogli da zadobiju poverenje svojih građana, od kojih je zavisila budućnost slobodne Poljske.

Ako je 1982. godine emigracija bila izdajnički čin, nije tako izgledalo 1992. godine. Nakon 1989. godine potreba za onim što je Havel nazvao „normalnim političkim životom“ dovela je do velike emigracije. Ako je u Istočnoj Nemačkoj „izlaz“ bio pre „glasa“ (da se koristimo poznatih reči Alberta O. Hiršmana (Hirschman)), onda je u Centralnoj i Istočnoj Evropi bilo obratno: prvi je bio glas, zatim izlaz. U početku, euforija zbog sloma komunizma davala je nadu za ubrzano, radikalno poboljšanje. Gradjani Centralne i Istočne Evrope bi se probudili iz komunističke noćne more u slobodniji, prosperitetnijim i, pre svega, zapadnijim državama. Kada se desilo da nema te magije niti instant Vesternizacije, mnogi su sa svojim porodicama otišli na Zapad. Nakon neverovatnog uspeha revolucije

sa ciljem imitiranja zapadnjačke normalnosti, Mihnjikova teška izjava iz 1982. godine o tome da je emigracija ka Zapadu kapitulacija i dezerterstvo više nije imala nikakvog smisla. Lični izbor prebacivanja u Zapadnu Evropu više nije mogla da nosi sa sobom stigmu nevernosti prema svojoj zemlji koja stremi ka tome da postane Zapad. Revolucija koja je imala cilj da imitira Zapad nije mogla da dâ dobre razloge protiv emigracije ka Zapadu.

Revolucije, po pravilu, nateraju ljude da pređu granice – ako ne teritorijalne onda moralne. Kada je izbila Francuska revolucija, mnogi neprijatelji su se raspali. Kada su Boljševici stvorili diktaturu u Rusiji, milioni belih Rusa su napustili zemlju i godinama živeli u inostranstvu sa njihovim prtljagom u nadi da će doći do sloma Boljševika. U ovim slučajevima, međutim, poraženi neprijatelji revolucije bili su ti koji su otišli. Kontrast pravi istorijska anomalija iz 1989. godine. Nakon plišane revolucije, pobednici – umesto gubitnika – su otišli. Čak i oni koji su bili nestrpljivi da vide promenu u njihovoj zemlji su takođe bili veoma željni da okuse život slobodnog građanstva. Oni su bili prvi da odu u inostranstvo da uče, rade i žive na Zapadu, ne ostavivši za sobom ni sopstvene sklonosti prema Zapadu.

Teško je zamisliti Lava Trockog (Leon Trotsky), nakon što su Boljševici pobedili, kako odlučuje da je vreme da se vrati učenju na Oksfordu. Ali to su Viktor Orbán i mnogi drugi učinili. I imali su dobre razloge da to učine. Nalik Francuskoj i Ruskoj revoluciji, gde su verovali u izgradnju nove civilizacije koja je neprijateljski nastrojena prema starom poretku prestola i oltara, i da su Pariz i Moskva bili gradovi gde se to i stvaralo, revolucionari iz 1989. godine su bili strogo motivisani da putuju na Zapad kako bi videli izbliza kako normalno društvo, za koju su se nadali da će izgraditi u svojim zemljama, funkcioniše u praksi. Svaki revolucionar želi da živi u budućnosti, i ako je Nemačka bila budućnost Poljske, onda bi svaki srčani revolucionar mogao da se spakuje i ode za Nemačku.

San kolektivnog povratka nazad za Evropu je dao povoda koliko logičnog toliko i opravdanog. Zašto bi mladi Poljak ili Mađar čekao da njegova zemlja jednog dana postane poput Nemačke kada bi mogao da počne da radi i stvori porodicu u Frankfurtu ili Hamburgu već narednog dana? Uostalom, lakše je promeniti zemlje nego promeniti sistem u zemlji. Kada su granice postale otvorene 1989. godine preferirao se više izlaz od glasa jer da bi došlo do političkih reformi, bilo je potrebno imati usmerenu saradnju mnogih organizovanih društvenih interesa, dok je emigracija zahtevala samo tebe i tvoj interes. Nevera u nacionalističku odanost i perspektiva političkog ujedinjenja Evrope je takođe dovelo do toga da emigracija bude politički izbor za mnoge liberalne mislioce Istočne Evrope. Ovo, dopunjeno sa nestankom antikomunističkih disidenata, su razlozi zašto je moralni i emotivni udarac izgubljen iz Mihnjikovog gromoglasnog izjašnjavanja protiv emigracije, nakon 1989. Ovo nas vodi do migrantske krize koja je pogodila Evropu 2015. i 2016. godine.

Demografija je sudbina

Dominantna priča iliberalne kontrarevolucije u Centralnoj i Istočnoj Evropi ide u prilogu onog izvrnutog značenja ideje „otvorenog društva.“ Pojam otvorenog društva 1989. godine je značio obećanje slobode, pre svega slobode da se radi sve što je prethodno bilo zabranjeno, posebno putovanja ka Zapadu. Danas, otvorenost ka svetu, za velike slojeve centralnog i istočnoevropskog biračkog tela, sugeriše ne slobodu već opasnost: invaziju imigranata, depopulaciju i gubitak nacionalnog suvereniteta.

Migrantska kriza 2015. godine je burni revolt protiv individualizma i univerzalizma dovela do. Ono što su Centralna i Istočna Evropa shvatili za vreme migrantske krize jeste to da je u našem povezanom svetu punom nejednakosti, migracija najveća revolucija od svih. Revolt masa iz dvadesetog veka je stvar prošlosti. Mi se sad sučeljavamo sa revoltom imigranata dvadeset i prvog veka. Preduzet anarhično, ne od strane organizovanih revolucionarskih partija već od strane miliona nepovezanih individualaca i porodica, ovaj revolt se ne sukobljava sa problemima kolektivnih akcija. Nije inspirisana ideološko obojenom slikom blistave, zamišljene budućnosti, već obasjanim slikama života na drugoj strani granica.

Globalizacija je stvorila od sveta jedno selo, ali ovo selo živi pod nekom vrstom diktature – diktature globalnih poređenja. Ovih dana, ljudi se ne upoređuju više samo sa svojim komšijama; takođe se upoređuju sa najuspešnijim ljudima na planeti. Tako da ukoliko gledate da živite ekonomski obezbeđen život za vašu decu, najbolja stvar koju možete da uradite je da budete sigurni da će vaše dete biti rođeno u Danskoj, Nemačkoj ili Švedskoj, sa Češkom Republikom ili Poljskom kao opcijama drugog reda.

Kombinacija starenja populacije, niskog nataliteta i neprestanih migracija ka spolja daje konačni izvor demografske panike Centralne i Istočne Evrope, iako je politički predstavljen besmislenom tvrdnjom da invazija imigranata iz Afrike i Bliskog Istoka predstavlja egzistencijalnu pretnju za nacije u regionu. Anksioznost prema imigraciji je podstaknuta strahom da će neuništivi stranci ući u zemlju, istrošiti nacionalni identitet, i oslabiti nacionalnu koheziju. Ovaj strah, zauzvrat, većinski reflektuje preokupaciju demografskog raspada o kojoj se ne priča. Između 1989. i 2017. Letonija je ostala bez 27% svoje populacije; Litvanija, 22,5%; Bugarska, skoro 21%. Dva miliona Istočnih Nemaca, ili skoro 14% stanovnika te zemlje pre 1989. godine, je iz Istočne Nemačke otišlo za Zapadnu Nemačku u potrazi za poslom i boljim životom.⁹

Broj ljudi iz Centralne i Istočne Evrope koji su napustili svoje domove i regione (uglavnom odlazeći za Zapadnu Evropu), zbog ekonomske krize 2008. godine, prevazilazi broj imigranata koji su došli u Zapadnu Evropu van same Evrope, uključujući i izbeglice iz Sirije. Oko 3.4 miliona

stanovnika napustilo je Rumuniju u deceniji nakon 2007. godine – što su brojke koje se inače govore u trenucima rata ili neke druge katastrofe. Štaviše, tri četvrtine ovih Rumuna je imalo 35 (ili manje) godina kada su otišli. Pretnja koja je zadesila Centralnu i Istočnu Evropu danas liči na prognoze depopulacije koju je Istočna Nemačka imala pre nego što su komunisti izgradili Berlinski zid. Postoji opasnost da će radno sposobni građani otići sa Istoka i da će nastaviti život na Zapadu.

Panika u trenutku nepostojeće imigrantske invazije¹⁰ bi trebala da bude shvaćena poput distorziranog eha jednog realnijeg straha, a to je da će ogromni slojevi jedne populacije, uključujući energične i sposobne mlade ljude, napustiti zemlju i preseliti se u inostranstvo. Veličina migracija posle 1989. iz Centralne i Istočne Evrope objašnjava zašto je postojala duboka neprijateljska osnova prema izbegličkoj krizi u regionu iako se mali broj izbeglica tu premestio (u poređenju sa sâmim tranzitom kroz region).

Strah od različitosti je suština porasta evropskog iliberalizma, ali ima drugačije značenje na Istoku nego na Zapadu. U Zapadnoj Evropi, iliberalizam je rođen iz straha da će liberalna društva biti u nemogućnosti da funkcionišu sa različitošću. Na Istoku se bave pitanjem kako sprečiti da se uopšte dođe do prvih razlika u društvu. Ako je pre jednog veka Istočna Evropa bila epicentar najviše etničke raznolikosti, danas je neverovatno homogena. Samo 1,6% trenutnog poljskog stanovništva se rodilo van Poljske, dok je proporcija Muslimana među poljskim stanovništvom manja od 0,1%.

Uzimanje u obzir antimigrantske histerije

Trauma ljudi koji odlaze iz regiona objašnjava ono što je moglo da bude misterija – postoji snažan gubitnički osećaj u zemljama koje su profitirale od političkih i ekonomskih promena nakon 1989. Širom Evrope, mesta koja bila suočena sa najvećim odlivom stanovništva tokom prethodnih decenija, najviše su sklona glasanju za krajnje desničarske partije. Ovo bi značilo da je iliberalni zaokret u Centralnoj Evropi takođe duboko ukorenjen u masovnom iseljavanju stanovništva iz regiona, naročito mladih ljudi,¹¹ i demografskom anksioznošću koju je ta migracija ka spolja ostavila za sobom.

Drugi faktor koji objašnjava antiimigrantsku histeriju, bez imigranata, nas vodi nazad na naš glavni argument. Pošto nije bilo „invazije“ od strane imigranata iz Afrike i sa Bliskog Istoka koji su pokušavali da se smeste u regionu, građane Centralne i Istočne Evrope konstantno ekspozira senzacionalističko televizijsko izveštavanje povodom imigracionih problema koji haraju Zapadnom Evropom. Posledica je novo razumevanje Istoka da je važna podela dveju polovina kontinenta: dok je na Istok i dalje homogen i monoetničan, na Zapad se gleda kao da je postao heterogen i multietničan kao rezultat nepromišljene i suicidalne politike, dozvo-

ljavanjem lake imigracije. Radikalna ponovna procena vrednosti u ovom slučaju je neverovatna. Umesto da Zapadna Evropa bude naprednija a da Istočna Evropa zaostaje, Zapadna Evropa je trenutno opisivana, po retorici ksenofobičnih populista, kao da je izgubila svoj pravac. U grozničavoj mašti ovih populista, Zapadna Evropa je postala periferija Velike Afrike i Velikog Bliskog Istoka.

Kao rezultat toga, Zapadna Evropa više nije reprezentativni model kulturalno trijumfalnog Zapada koji su Centralna i Istočna Evropa težili da imitiraju. Naprotiv, otvorena društva Zapadne Evrope predstavljaju osnovni negativan model zbog toga što su u nemogućnosti da odbrane svoje granice od stranih (a posebno muslimanskih) „invazija“, što je živa slika onog društvenog poretka koju evropljani Istočne Evrope su željni da izbegavaju.

Kako bi ponovo oživela moralna neprihvatljivost koja je nekada bila povezana sa emigracijom, populisti Centralne i Istočne Evrope moraju da odbace tvrdnju da su Mađarska, Poljska ili bilo koja druga zemlja u regionu u mogućnosti da politički i ekonomski uspeju samo ukoliko verno imitiraju Zapad. Porast nacionalističke retorike i iliberalni zaokret na Istoku nepoverljivo izgleda poput očajničkog pokušaja da se izgradi „zid odanosti“ koji će zaustaviti odlazak mladih ljudi iz država Centralne i Istočne Evrope. Drugačije formulisano, populisti iz Varšave i Budimpešte su se okrenuli prema izbegličkoj krizi na Zapadu sa „mogućnošću brendiranja“ za Istok. Samo onda kada nacija bude prestala da se trudi da liči na Zapad njeni građani će prestati da idu za Zapad. Kako bi zaustavila odliv, potrebno je da uništi reputaciju Zapada kao zemlje pune prilika i da sruši ideju Zapadnog liberalizma kao zlatnog standarda naprednog društveno-ekonomskog poretka. Otvoren imigracioni sistem Zapadne Evrope je odbojan, manje zbog toga što je pozvao Afrikance i ljude sa Bliskog Istoka, već što se predstavljao kao neodoljiv magnet za same ljude iz Centralne i Istočne Evrope.

Evropa je danas prokleta spektrom obrnutih imitacija. Igrači „imitacione igre“ nakon 1989. su, barem u nekom pogledu, menjali svoja mesta. U par slučajeva, mimičari su postajali modeli i obratno. Konačna osveta populista Centralne i Istočne Evrope protiv Zapadnog liberalizma nije puko odbijanje „važne imitacije“, već i njegova inverzija. Mi smo pravi Evropljani, tvrde Orban i Kačinjski, i ako Zapad hoće da se spasi, moraće da imitira Istok. Kako je Orban deklarativno otkrio svojim govorom u julu 2017. godine „pre 27 godina smo ovde, u Centralnoj Evropi, verovali da je Evropa naša budućnost; danas se osećamo kao da smo mi budućnost Evrope.“¹²

Prevela Sofija Popović

Beleške

1. Adam Leszczynski, „Poland’s Leading Daily Feels Full Force of Jaroslaw Kaczynski’s Anger,” *Guardian*, 23 February 2016.
2. Philip Oltermann, „Can Europe’s New Xenophobes Reshape the Continent?” *Guardian*, 3 February 2018.
3. Ralf Dahrendorf, *Reflections on the Revolution in Europe* (New Brunswick, N.J.: Transaction, 2005), 27.
4. Jürgen Habermas, „What Does Socialism Mean Today? The Rectifying Revolution and the Need for New Thinking on the Left,” *New Left Review* 183 (September–October 1990): 5, 7.
5. Jürgen Habermas, *Die Nachholende Revolution* (Frankfurt: Suhrkamp, 1990).
6. Roger Cohen, „The Accommodations of Adam Michnik,” *New York Times Magazine*, 7 November 1999.
7. Benjamin Herman, „The Debate That Won’t Die: Havel and Kundera on Whether Protest Is Worthwhile,” *RFE/RL*, 11 January 2012.
8. Adam Michnik, „Why You Are Not Signing...: A Letter from Bialoleka Internment Camp 1982,” and „Why You Are Not Emigrating...: A Letter from Bialoleka 1982,” in *Michnik, Letters from Prison and Other Essays*, trans. Maya Latynski (Berkeley: University of California Press, 1985), 13–24.
9. Ovi podaci i cifre o demografiji Srednje i Istočne Evrope preuzeti su iz podataka Eurostata i vlastitih proračuna autora, zasnovanih na varijabli „Population on 1 January by age and sex (demo_pjan).” http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_pjan&lang=en.
10. „Moramo se suočiti sa poplavom ljudi koji se izliva..sa Bliskog Istoka, a u međuvremenu je pokrenuta i iz dubine Afrike. Milioni ljudi pripremaju se za polazak. Globalno se povećava želja, nagon i pritisak da ljudi nastave svoj život na nekom drugom mestu, a ne na mestu gde su ih započeli. Ovo je jedna od najvećih plima ljudi u istoriji, koja sa sobom nosi opasnost od tragičnih posledica. To je moderna globalna masovna migracija kojoj se ne možemo videti kraj: ekonomski migranti koji se nadaju boljem životu, izbeglice i navodjene mase pomešane zajedno. Ovo je nekontrolisan i neregulisan proces, i – sada kada govorim pred naučnom zajednicom – najpreciznija definicija ovoga je ‘invazija’ „Viktor Orbán, „Speech at the Opening of the World Science Forum,” 7 November 2015.
11. „Možda se vi [mladi] osećate kao da je ceo svet vaš... Ali i u vašim životima doći će trenutak kada shvatite da vam treba mesto, jezik, dom u kome je neko među svojim i gde možete živeti siguran život, okruženi dobrom voljom drugih. Mesto gde se čovek može vratiti i gde se može osećati da postoji smisao života, i da na kraju neće samo kliznuti u zaborav... Mladi Mađari, sada vam je potrebna domovina... Dođite i borite se sa nama, tako da kada vam zatreba, vaša domovina će i dalje biti tu za vas” Viktor Orbán, „Ceremonial Speech on the 170th Anniversary of the Hungarian Revolution of 1848,” 15 March 2018.
12. “Viktor Orbán’s Speech at the 28th Bálványos Summer Open University and Student Camp,” 22 July 2017 .

Alaida Asman*

Univerzitet u Konstancu

UDK 327:342.7(321.6)

Krenimo Istočno!**/**

* Autorka je profesorica na Univerzitetu u Konstancu (University of Konstanz). e-mail: aleida.assmann@uni-konstanz.de

** Rad je originalno objavljen u Nemačkoj u Merкуру 4/2019. Prevod teksta objavljujemo uz odobrenje izdavača.

This article was first published in German in Merkur 4/2019 and has been provided by Eurozine.

*** Copyright © Aleida Assmann / Merkur / Eurozine

Stiven Holms i Ivan Krastev tvrde da neliberalne politike centralne i istočne Evrope prvenstveno treba protumačiti kao reakciju na „potrebu za imitacijom“ Zapada nakon 1989. Pak, potisnuti ideološku sadržinu novog autoritarizma u trenutnoj situaciji je nepromišljeno, kako smatra Alaida Asman. Treba se prisjetiti doprinosa istočnoevropskih disidenata evropskoj kulturi ljudskih prava kako bismo ispravili štetni mit o „pobedničkom Zapadu“.

Tokom par proteklih godina, politikolog Ivan Krastev je ostavio snažan uticaj svojom briljantnom interpretacijom migrantske krize u Evropi. Krastev je posmatrao i analizirao podelu Evrope na Istok i Zapad kao nijedan drugi komentator. Kao Bugarin, on govori iz istočnoevropske perspektive, što njegov ton i dijagnozu čini toliko važnom. Ono što njegovo tumačenje čini interesantnim jeste jezgrovita i paradoksalna argumentacija, kao i njegov fokus na kolektivnoj psihologiji umesto političkoj strategiji. Međutim, barem koliko ja znam, malo kritika upućeno je njegovim idejama.

Krastev je u više navrata opisao masovni migracioni pokret 2015/2016. kao „Evropski 9/11“. [1] On tvrdi da to nije bio samo veliki prelom u istoriji Evropske unije, već trauma istorijskih dimenzija. Ovaj opis je problematičan, prvenstveno zbog toga što prećutno prenosi kategoriju traume sa izbeglica na domaće društvo, a potom i zato što izjednačava izbeglice sa teroristima. Izbeglice su reagovala na opasnost i egzistencijalnu krizu: činjenica da je među njima bilo i „spavača“ i „tempiranih bombi“ ne opravdava ovu simplističku analogiju. To vodi do još jednog razloga zbog kog je opis zabrinjavajući: on podržava radikalni desničarski diskurs koji bukvalno poistovećuje izbeglice sa teroristima i stavlja domaće društvo u poziciju žrtve.

Krenimo Zapadno!

Krastev je preispitao svoju teoriju o nužnosti imitacije u eseju koji je 2018. napisao sa pravnim naučnikom Stivenom Holmsom. Njih dvojica počinju od pretpostavke da trenutno odbacivanje liberalne demokratije u brojnim državama EU manje ima veze sa ideologijom nego sa kolektivnom psihologijom. Istočno-zapadna suprotstavljenost se više ne objašnjava različitosti političkih doktrina, već dinamikom emocija, gde centralno mesto zauzima nacionalni ponos. Ponos je osnova samopouzdanja; svako ugrožavanje ovog ponosa se doživljava kao vid poniženja.

U ranim 1990-tim, filozof Avišai Margalit definisao je „pristojno društvo“ kao ono čije institucije ne ponižavaju pojedince i čiji građani ne ponižavaju jedni druge. Sada je u pitanju ponižavanje grupa, društava i nacija. Ovo kolektivno ponižavanje nije prouzrokovano fizičkim ograničenjima, javnim izlaganjima, prezirom ili drugim vidovima klevete, već suptilnijim procesima kao što su paternalizam, pritisak radi normalizacije, kao i ključna „nužnost imitacije“. Zapadnjački način života koji je do nedavno u Poljskoj i Mađarskoj viđen kao put ka boljoj budućnosti se sada suočava sa otporom, prkosom i otvorenim neprijateljstvom. Krastev i Holms čak pričaju i o „konačnoj osveti“ populista protiv zapadnog liberalizma.

Kako bi objasnili iznenadnu transformaciju Istoka od željnih evrofila do militantnih evroskeptika, Krastev i Holms preusmeravaju svoju analizu ka neizgovorenim, fokusirajući se na bazična osećanja kao što su odbojnost, neprijateljstvo i ozlojeđenost. Post-socijalističke nacije, kako nas oni podsećaju, pate od akutnog nedostatka priznanja. Dok im nacionalni ponos nije bio priznat tokom sovjetske ere, oni nisu bili slobodni ni nakon 1989, već se od njih očekivalo da postanu kao liberalni Zapad. Pod ovim moralom i političkim paternalizmom, jedna želja je postala naročito hitna: postati ono što jesi ali ti nikad nije bilo dopušteno da budeš, naime homogena nacionalna država i neliberalno društvo na zatvorenoj teritoriji. Holms i Krastev ne veruju da je ova forma državnosti najbolja za postkomunističke države. Međutim, oni grade narativ Evrope u kojoj je ovaj pravac bio jedini dozvoljen nakon 1989. godine.

Ja smatram da je ovakva konstrukcija istorije fatalistička. Ne moramo da pričamo priču o Evropskoj uniji na način na koji oni to rade; možemo da ispričamo i drugačiju priču, u kojoj se ova negativna teleologija ukršta sa alternativnim mogućnostima i perspektivama. Samo tad ćemo moći da se ispetljamo iz omiljenog stanja uma mnogih muških intelektualaca: stanja sumornih prognoza, sumraka, padova, i apokalipse.

Kopirajmo Zapad! Ako je ovaj edikt zaista prouzrokovao toliko zameranja i ponižavanja, onda ga treba detaljnije ispitati. Za početak, iznenađuje to što Krastev i Holms toliko naglašavaju koncept Zapada. Zapad je svoj vrhunac doživeo u svetlu normativnog ratnog pokliča tokom Hladnog rata, kada je zacrtan kao opozicija Istoku. Kao NATO, Zapad je bio

definisani u transatlantskim uslovima i uključivao je Sjedinjene Američke Države. Iako NATO i dalje postoji, „Zapad“ je ubrzo izgubio svoje značenje nakon što su SAD izgubile politički interes za Evropom.

Američki istoričar Majkl Kimidž je pažljivo razmatrao raspuštanje koncepta „Zapada“ nakon odvajanja SAD-a od Evrope. On u svom članku „Pad Zapada“ pokazuje da je „Zapad“ bio polemički izraz koji je u sebi sadržao mnogo stvari: mobilisanje političke retorike u eri Hladnog rata; transatlantski savez; evrocentrični koncept istorije i prosvetiteljstva; kao i kulturne institucije pri američkim univerzitetima kao što su kursevi „sjajnih knjiga“ koji su negovali zapadno intelektualno nasleđe. [2] Prema Kimidžu, odricanje koncepta Zapada započeto je sa Obamom i političkom elitom koja ga je savetovala. Ovo je bila generacija koja je 1980-ih išla na univerzitate koji su proterali Zapad iz svojih nastavnih programa. Zapadnjačka kultura i prosvetiteljske vrednosti su bile zamenjene fokusom na multikulturalizam i odanosti ljudskim pravima za koje više nije bilo potrebno ići zaobilaznim putem Evrope. Kimidž zapaža da su „trenutna spoljna politika SAD-a i Evrope bez oblika ili bez kormila zbog toga što je iz njih uklonjen narativ zapadnjačke slobode, dok nijedan narativ koji se s njim može porediti nije zauzeo njeno mesto“. Evropske države koje se više ne vide kao sateliti SAD-a su takođe napustile ratni poklič Zapada, i već uveliko postavljaju svoju agendu u Evropi.

Ideja kompaktnog Zapada, slavljena tokom zenita teorije modernizacije, više nema uticaj ni na jednoj strani Atlantika. Zašto je onda sada proglašena normom? Da li bi bilo moguće da se koncept „Zapada“ ponovo pojavljuje samo zbog svoje moći da mobilise odbojnost? Čitajući esej Krasteva i Holmsa, nisam sigurna da li je njihova namera da analiziraju ozlojeđenost ili da ga podstaknu. Ova dvosmislenost može svakako biti namerna. U svakom slučaju, oživljavanje koncepta je destruktivno zbog toga što sakriva nešto što nam je danas preko potrebno: preciznije sećanje evropske istorije kao način nošenja sa trenutnom krizom.

Pâtos slobode

Ako se oslobodimo starih polemika i bolje pogledamo posleratnu istoriju Evrope, vidimo ne samo stabilno produbljujući razdor između Istoka i Zapada, već takođe i neverovatan set isprepletanosti. Holms i Krastev, primera radi, ne spominju ljudska prava kao ključnu vodeću silu u istoriji Evropske unije. Oni ovde u potpunosti prate trend. Ljudska prava nisu smatrana privlačnim. Međutim, argument o nužnosti imitacije se javlja u mnogo drugačijem svetlu ukoliko prizovemo epizodu iz istorije EU koju Krastev i Holms u potpunosti ignorišu.

Ljudska prava nemaju neisprekidanu istoriju. Iako su postojala od američke Deklaracije o nezavisnosti, Francuske revolucije i Haićanske revolucije, ona su 1948. iznova proglašena od strane veterana Prvog svetskog rata i članova Francuskog otpora, poput Renea Kasina. Bivajući

sve samo ne istorijska konstanta, ljudska prava su stalno morala da budu ponovo otkrivanja i osporavana u skladu sa novim političkim okolnostima.

Kasin je nagrađen Nobelovom nagradom za mir 1968. Malo ljudi je primetilo da je on u Nemačkoj zbog toga što su ljudska prava opet sklonjena sa agende. Studentski pokret je imao drugih briga, uključujući i svetsku klasnu borbu protiv kapitalizma i imperijalizma. Međutim, stvari su izgledale mnogo drugačije u zemljama Varšavskog pakta. U martu 1968, poljski intelektualci okupljeni oko Adama Mihnika organizovali su studentske proteste i do 1986. su redovno provodili vreme u zatvoru. U januaru 1969. u Pragu, Jan Palah je zapalio sebe na protestu protiv sovjetske okupacije svoje zemlje.

U avgustu 1975, Konferencija za evropsku bezbednost i saradnju je u Helsinkiju potpisala Završni akt, time garantujući državama Istočnog bloka nove vidove saradnje, uključujući i priznanje granica i uzajamnu neintervenciju. Za uzvrat, zemlje Istočnog bloka su na sebe preuzele očuvanje ljudskih prava. Životni uslovi u sovjetskim diktaturama su slobodu misli, savesti, veroispovesti i uverenja dovele u prvi plan. Sedmo poglavlje Završnog akta donelo je posledice koje vlade država Varšavskog pakta nisu mogle da predvide. U mnogim državama su nastale „helsinške grupe“ disidenata koje su se pozivale na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima kao glavnu referencu.

Jedna od njih bila je Poglavlje 77 u Čehoslovačkoj, pokret za građanska prava čiji je član bio Vaclav Havel, budući predsednik. Poglavlje 77 se zalagao za prava umetnika i drugih koji su bili meta političkog progona. Drugi primer bili su štrajkovi radnika u Brodogradilištu Lenjin u Gdanjsku, koji su osnovali prvi sindikat u Istočnom bloku nazvan Solidarnost. Građanski pokret u DDR-u i njihov mirni protest protiv represivnih državnih struktura su deo te iste borbe za ljudska i građanska prava.

Sahrana Džordža Buša starijeg krajem 2018. poslužila je kao prilika medijima da se prisete poznate izjave bivšeg predsednika iz 1989. „Pobedili smo u Hladnom ratu!“ Buš je smatrao ne samo da su pobedili Amerikanci, već nešto mnogo šire: da je kapitalizam porazio komunizam. Ovo je istorija koju su danas pisali pobednici. Ali je ona površna i iznosi samo polovinu priče. Ja bih rekla da je pad Gvozdene zavese i proširenje EU poduprela moć ljudskih prava, koja tada više u usta nisu uzimali samo političari, već su sve više bivala proklamovana od strane građanskih pokreta širom sveta.

Helsinška deklaracija obeležila je početak detanta između Istoka i Zapada koji je utro put kasnijem ujedinjenju Evrope. Ovo je bio tačan momenat kada su ljudska prava bila ponovo aktivirana i ponovo otkrivena kao kolektivna osnova nove i šire Evrope. Drugim rečima, u Hladnom ratu nisu pobedili samo Amerikanci, već i evropski političari koji su potpisali helsinški Završni akt 1975; i to nije bio samo kapitalizam, već i istočnoevropski disidenti koji su sproveli kraj konflikta između Istoka i Zapada. Disidentski intelektualac Gašpar Mikloš Tamaš, koji je živeo

pod Čaušeskuovim režimom u Rumuniji, naglasio je sledeće: „Mnogi politikolozi danas pričaju o tome kako se sistem promenio spolja i odozgo. Besmislica. Možda nije bila cela populacija ta koja je promenila sistem, ali tada je bilo nas dva, tri miliona, bilo je klubova, debata, mitinga, demonstracija, društvo je bilo u neverovatnom uzbuđenju. Neukrotiva želja za slobodom 1989, pâtos slobode, to je bio momenat velike lepote. To ostaje“. [3]

U narativu nužnosti imitacije, nasuprot tome, ništa ne ostaje. Državama Istočnog bloka nije bila podarena demokratija, kako bi to pobednici rekli, a tek nisu bile kolonizovane, pregažene ili nadjačane. Nasuprot tome, one su se same borile za demokratiju, i boreći se tako unele sopstvenu utopiju u Evropsku uniju. Zbog toga je borba za ljudska prava do i uključujući 1989. tako značajno poglavlje u istoriji EU.

Liberalni - neliberalni - neoliberalni

Ukoliko će pravi koraci zameranja i poniženja u istočnoj Evropi biti razotkriveni, onda je neophodno prisetiti se ove istorije. Zato što ne postoji sumnja da ova osećanja postoje. Međutim, rekla bih da su ona manje rezultat nužnosti imitacije nego klizavosti pojma „liberalno“. Krastev i Holms karakterišu neliberalnu transformaciju istočnoevropskih demokratija u autoritarne sisteme kao „kontrarevoluciju protiv liberalizma“. Ali nije dovoljno postaviti liberalno nasuprot neliberalnog. Kako bi slika bila kompletna, i kako bi se bolje baratalo kolektivnom psihologijom na koju se pozivaju autori, moramo uključiti termin „neoliberalni“.

Ono čemu su se nadali i za šta su se borili istočno i centralnoevropski disidenti bila je liberalna demokratija; ali ono što su dobili bio je neoliberalni ekonomski poredak koji je otvorio nove prilike za globalizaciju kapitala. To je bilo naličje 1989. Proces je počeo 1970. paralelno sa helsinškim Završnim aktom. Okidač su prvi povukli Ronald Regan i Margaret Tačer, koji su postavili osnove nekontrolisanog neoliberalizma. U tom smislu, kapitalizam je uistinu bio pobednički. Sve od tada, nije postojala sveobuhvatna strategija premošćavanja jaza između rastućeg bogatstva i rastućeg siromaštva. U tom procesu, ponovno ujedinjenje Nemačke izbrisalo je mnoge tragove istorije Istoka i biografije njenih građana. Kritike represivnog i doktrinarnog režima DDR, potpuno opravdane, nastojale su da ovo previde. Dalje, ne bi trebalo da zaboravimo da je, uz sve svoje probleme, državni socijalizam takođe garantovao prava na stanovanje, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje. Iako su standardi često bili niski, a visoko obrazovanje uskraćivano buržoaziji i disidentskim studentima, ova prava su na Istoku bila samoočigledna kao što je to bila sloboda govora na Zapadu. Sa neoliberalizmom je sve to nestalo. [4]

Otvara se pukotina između „liberalnog“ u smislu demokratskog, i „neoliberalnog“ u smislu „politički nekontrolisanih funkcionalnih nužnosti globalnog kapitalizma koji je vođen neregulisanim finansijskim tržišti-

ma". [5] Umesto da govorimo o „nužnosti imitacije“ koja samo produbljuje polarizaciju između Istoka i Zapada, trebalo bi da razgovaramo o mogućnosti „nužnosti solidarnosti“ zasnovanoj na EU integracijama kao vidu podrške i zaštite od globalnog turbo-kapitalizma.

Političke promene 1989. se pojavljuju u negativnom svetlu u narativu Holmsa i Krasteva zbog toga što dva autora uramljuju odnos između liberalizma i nacionalizma kao nepomirljive suprotnosti. Odista, članovi mlade generacije nekadašnje Zapadne Nemačke jesu, i još uvek smatraju sebe prvo Evropljanima, pa onda Nemcima. U Austriji se mnogi liberalni levičarski intelektualci takođe muče sa konceptom nacije koji automatski povezuju sa neliberalnim nacionalizmom ili nacionalnim socijalizmom. Ovo jeste istorijski problem specifičan za ove države, ali naglasak na anti-nacionalnom kosmopolitanizmu ni na koji način nije zvanična doktrina Evropske unije kontrolisane od strane Berlina, kako to sugerišu Krastev i Holms.

Svaka nacija Evropske unije liberalizam kao pravac povezuje sa svojim kulturnim identitetom i autonomijom. Te nacije su one koje, sa svojim jezicima, kulturama, pejzažima i istorijama, osvetljavaju zvezde Evrope. Danas niko ne veruje ozbiljno, kao što je to bilo u vreme vrhunca modernosti, da je napredak beskonačan, ili da će globalizacija pre ili kasnije dovesti do raspuštanja država i religija u apstraktno, kosmopolitsko, svetsko društvo. Nasuprot tome, normalnost u EU nije normativni pritisak nediskriminatorne vesternizacije i individualizacije, već značaj, priznanje, uvažavanje i očuvanje kulturnog diverziteta nacija. Samo je potrebno razmisliti koliko je evropskih finansija uloženo u stabilizaciju kulturnog nasleđa toliko različitih gradova i regiona.

Sada postoje važni razlozi za napuštanje ove identifikacije liberalizma sa antinacionalizmom, koju Krastev i Holms predstavljaju kao zadatu poziciju i normu EU. Nacije postoje samo kao države, koje im daju formu i obim. Projekat EU bio je stvoren za liberalno-demokratske nacije. U svojoj knjizi „Identitet“, Frensis Fukujama tvrdi da agresivne politike identiteta trenutno prete fragmentacijom liberalno demokratske nacije. [6] Pak, uzaludno je u njegovoj knjizi tražiti bilo kakvo razlikovanje između „liberalnog“ i „neoliberalnog“.

Razlike između „liberalne demokratije“ i „neoliberalne ekonomije“ nisu samo semantičke, već i etičke. Pisac Ingo Šulce je ovo artikulisao jasnim i kogentnim izrazima. U liberalnoj demokratiji, kako piše, „moramo birati predstavnike koji će čuvati interese društva i štititi ga od pljačke. Potrebni su nam predstavnici koji mogu i žele da spreče tržišno-kompatibilnu demokratiju i stvore demokratski-kompatibilno tržište. Potrebni su nam predstavnici koji veruju u to da su sloboda i društvena pravda neodvojivi - i to ne samo nacionalnom nivou. I mora postojati većina koja to želi i zahteva“. [7]

Sociolog Wolfgang Štrek iznosi sličnu poentu. Kapitalizam i demokratija, kako tvrdi, su mirno koegzistirala u posleratnoj eri sve dok je država blagostanja osiguravala kontinuiranu i održivu silaznu preraspodelu

bogatstva. Krajem 1970-ih je započeta nova faza deregulacije, tu uključujući liberalizaciju tržišta i povlačenje države. Ovo je države navelo da prestanu sa uvođenjem zakonskih ili de facto ograničenja na mobilnost kapitala. Štek se ne poziva na „kontrarevoluciju protiv liberalizma“ kao što to rade Krastev i Holms, već na „neoliberalnu kontrarevoluciju“, u kojoj se kapital oslobađa okova posleratne društvene regulacije. [8]

To su bile okolnosti u kojima je kapitalizam počeo da se odvaja od demokratije, proces ispoljen kao odvajanje građana od svoje uloge potrošača. Ali, kada se svako takmiči nekontrolisano za iste resurse u globalizovanom svetu, u pravu je onaj ko je jači. Štek stoga kritikuje „onesposobljavanje demokratske nacionalne države kao socijalnog prostora tržišno-korektivne politike u procesu tzv. „globalizacije“,“ i zahteva integraciju tržišta u države umesto suprotno. [9]

„Liberalan“ znači „slobodan“. Ali razlika je u tome da li su ono što biva oslobođeno ljudi ili kapital, zbog toga što liberalizacija kapitala vodi sve većim nejednakim oblicima postojanja i prilikama u životu. Nije samo liberalna nacionalna država ta koja može da se suprotstavi ovom procesu. To može postići i asocijacija država kao što je Evropska unija. Nemački ustavni advokat Gertrud Lube-Volf je tvrdila da je glavni problem sa globalizacijom njena kombinacija neograničenih tržišta sa nedostatkom nacionalnih regulatornih tela. Uloga ovog drugog „ne bi bila samo olakšavanje delovanja tržišnih sila, već i njihovo ograničavanje u interesu zajedničkog dobra“. [10] Evropska unija, kako tvrdi, je loše opremljena da bi se nosila sa globalizacijom zbog svoje „transnacionalizacije tržišta sa malim ili nikakvim demokratski kontrolisanim regulatornim telima“. Nije samo da su ljudi danas ideološki podeljeni; kapital produbljuje rasep između bogatih i siromašnih.

Nova nužnost imitacije?

Trideset godina nakon 1989, „pâtos slobode“ o kojem je govorio Gašpar Mikloš Tamaš je u mnogim istočnoevropskim zemljama zamenjen pâtosom autoritarizma. Sloboda nije uspela da se isplati dugoročno zato što je previše ljudi koristilo svoje pravo slobode kretanja. „Krenimo Zapadno!“ bio je slogan brenda cigareta iz Zapadne Nemačke, a ta poruka čak i sada vuče ka utopiji. Sa kolapsom komunizma, izmišljena čežnja je iznenada postala stvarna mogućnost. Ljudi su glasali nogama i odselili se u zapadne države, gde su mogli da zarade više. Holms i Krastev vide istoriju emigracije kao psihološki razlog za aktuelnu doktrinu anti-imigracionog izolacionizma. Granice, kako tvrde, bivaju ideološki ojačane ne samo kako bi strance držale podalje, već i da bi zadržale one koji su ostali. Otvoreno društvo postaje neprijatelj; zatvoreno društvo i podrška homogenoj naciji razdvajaju ljude iz Evrope i dele EU po linijama „zidova odanosti“.

Holms i Krastev umanjuju autoritarne korene ove ofanzive na Evropsku uniju. Ne, kažu oni, nema ideologije iza nje, već samo prkosan stav nacija koje, nakon duge istorije poniženja, sada insistiraju na svojoj snazi. Ja ovu interpretaciju vidim kao nemarno pojednostavljujuću zbog toga što ignoriše doktrinarne korene aktuelnih preokreta. Izrazi autoritarnog šovinizma praćenog ksenofobijom su danas sveprisutni. Putin je pripremio političku agendu za ovo još u govoru 2001. [11] U njemu je tvrdio da je zadatak vlade da propiše pogled na istoriju zasnovan na ponosu i časti, kao i da ulije patriotizam među građanima. Kolektivno jedinstvo bi se jedino moglo garantovati kombinacijom obožavanja nacionalnih heroja i kultom rata. Umetnost i nauka bi bili cenzurisani kao opasni izvori neslaganja, dok bi nekonformiste trebalo progoniti kao strane agente ili jednostavno zbog toga što nisu bili patriote. U Putinovom govoru, nacionalizam je zamenio komunizam kao novo autoritarno stanje uma. Ako išta, sada je Rusija ta iz koje potiče nužnost imitacije.

Vremena se opet menjaju. Sada je slogan „Krenimo Istočno!“ Ovo je barem logična posledica teorije Krasteva i Holmsa. Orban i Kačinjski su profilisani kao „pravi Evropljani“, dok sada Zapad oponaša Istok. Narativ imperijalnog i kolonijalnog Zapada je svakako ubedljiv. Kritika arogancije i oholosti Evropske unije trenutno dobro prolazi kod intelektualaca. Lično, ipak, ovu pametnu i elokventnu samokritičnost sa samopoštovanjem smatram iscrpljujućom. Ona gradi narativ koji stavlja u zagrade i ignoriše sve što bi potencijalno moglo da posreduje između Istoka i Zapada. Ne misle svi u istočnoj Evropi kao ideolozi koji su trenutno na vlasti. [12] Bilo bi mnogo manje briljantno, ali možda pak konstruktivnije ojačati osnovne liberalne stavove, i radeći to prisetiti se ogromnog ulaganja istočne Evrope u zajednički evropski projekat, nego ignorisati ga i tako ga u potpunosti iskoreniti.

Prevela Mina Radončić

Beleške

1. Ivan Krastev, *After Europe*, Philadelphia, 2017.
2. Michael Kimmage, 'The decline of the West', German Marshall Fund of the United States, 2013, online at: <http://www.gmfus.org/publications/decline-west-american-story>
3. 'Kritiker des Postfaschismus. Gáspár Miklós Tamás', in *Amnesty Journal*, 12/2018.
4. Ovaj zaključak imam zahvaljujući Susan Neiman.
5. Jürgen Habermas, *Sind wir noch gute Europäer?* In: *Die Zeit*, 5 July 2018.
6. Francis Fukuyama, *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, New York 2018. See also: Idem, 'The new identity politics: Rightwing populism and the demand for dignity', in *Eurozine* 18 April 2019, <https://www.eurozine.com/new-identity-politics/>
7. Ingo Schulze, *Unsere schönen neuen Kleider: Gegen eine marktkonforme Demokratie - für demokratiekonforme Märkte*. Hanser Berlin 2012.

8. Wolfgang Streeck, *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*, London and New York, 2014.
9. Wolfgang Streeck, 'Ziemlich beste Feinde. Das spannungsreiche Verhältnis von Demokratie und Kapitalismus'; lecture at the Schader-Stiftung symposium in Darmstadt, 23–25 June 2016.
10. Gertrude Lübke-Wolff, Ein Narrativ für die Europäische Union? In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 6 January 2018.
11. Jutta Scherrer, Zurück zu Gott und Vaterland. Putin verordnet die patriotische Wiederaufrüstung – per Dekret soll Russland eine verlässliche Staatsmoral erhalten. In: *Zeit*, 26 July 2001.
12. Paweł Adamowicz, gradonačelnik Gdanjska, ubijen je na pozornici na javnoj dobrotvornoj akciji 17. januara 2019. Gdanjsk je grad koji ima mnogo slojevitih historija u Evropi: obližnje poluostrvo Vesterplate bio je prvi cilj Hitlerove invazije na Poljsku 1. septembra 1939; radnici brodogradilišta Solidarnost bili su na čelu evropskog pokreta za demokratiju osamdesetih; a upravo je taj isti gradonačelnik stavio na raspolaganje zemlju za izgradnju Evropskog muzeja Drugog svetskog rata, koji je otvoren 2017. godine, a zatim je odmah demontiran i ponovo postavljen.

UDK 329:324

Međuzavisnost prezidencijalizacije političkih partija i zatvorenih blokiranih lista - slučajevi Srbije i Crne Gore

Sažetak

Iako izrazito inhibitivni na procese demokratizacije, fenomen prezidencijalizacije političkih partija i model zatvorene blokirane liste proporcionalne izborne formule duboko su ukorenjeni u postkomunističku tradiciju Srbije i Crne Gore. Kako spadaju u red najizraženijih i najdugovečnijih karakteristika političkih sistema dveju država, sa trajanjem od bezmalo tri decenije, cilj ovog rada je da istraži međuticaj prezidencijalizacije partija i rigidnih modela partijske reprezentacije, kao i njihove posledice na efikasnost izbornih procesa, a samim tim i na kasniji sastav i funkcionisanje predstavničkih organa i egzekutive. Pokušaćemo da dokažemo čvrstu simbiozu prezidencijalizovane partije i zatvorene blokirane liste u cilju instrumentalizacije političke reprezentacije u korist pojedinaca i oligarhizovanih političkih elita.

Ključne reči

prezidencijalizacija političkih partija, zatvorena blokirana lista, partijski lojalisti, efikasnost izbornog sistema, izborni sistemi Srbije i Crne Gore.

* Autor je doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. e-mail: uros.kandic@mtt.gov.rs

1. Prezidencijalizacija političkih stranaka - definicija i uzroci nastanka

Težnje ka prezidencijalizaciji stranaka stare su koliko i same partije, kao jedan od najdinamičnijih i najvidljivijih oblika političkog organizovanja u društvu. Pišući o nastanku partija i političkog vodstva uopšte, **Robert Mihels** je zabeležio da stranke nastaju tako što vođa oko sebe okupi istomišljenike, „pri čemu od samog početka presudno utiče na najvažnije partijske odluke i raspolaže najvećom količinom moći u partiji” (Orlović, 2015: 254). Na tragu Mihelsovih zaključaka, proučavajući sve izražene prezidencijalističke tendencije u britanskim partijama, **Majkl Foli** je ustanovio postojanje zajedničkog imenitelja za fenomen koncentraciju moći u rukama pojedinaca, koji on naziva „prostornim vodstvom” (*spatial leadership*). U pitanju je pojava gde između političkog vođe i njegove okoline u procesu odlučivanja nastaje prostorni razmak (*leadership stretch*), koji lider koristi za manevrisanje prilikom donošenja odluka (Foley in Nikić Čakar, 2013: 10). Ovde je reč, zapravo, o svojevrsnoj zoni diskrecije, koja omogućava vođi (predsedniku partije ili lideru egzekutive) da bez obzira na stavove okruženja (partijske oligarhije ili ministara), u određenim situacijama samostalno određuje pravce daljeg delovanja političke organizacije ili institucije. To ne dovodi nužno do narušavanja principa demokratskog uređenja, koje nastavlja sa postojanjem, ali se „menjaju funkcije i strukturni odnosi ključnih aktera u sistemu” (Poguntke; Webb, 2005: 1-25).

Upravo kod **Poguntkea** i **Veba** dolazimo i do jedne od mogućih određenja **prezidencijalizacije**, koja prema, njima **podrazumeva proces pomeranja od kolektivne prema individualnoj političkoj moći i odgovornosti unutar nepromenjenog institucionalnog okvira**. Važno je napomenuti da dvojica pomenutih autora uspostavljaju jasnu razliku između *prezidencijalizacije*, kao oblika transformacije unutrašnjih odnosa u partijama i institucijama u parlamentarnom sistemu i *prezidenci-*

jalizma, kao forme uređenja vlasti. Na tragu Poguntkeove i Vebove postavke, **Dario Nikić Čakar prezidencijalizaciju definiše kao de facto „povećanje resursa i autonomije političkih vođa unutar stranaka i izvršne vlasti, te dominantnu usmerenost izbornog procesa na individualne pretendente na vlast”** (Nikić Čakar, 2013: 17).

U pomenutim definicijama uočavamo tri moguća aspekta posmatranja fenomena prezidencijalizacije: na nivou izvršne vlasti, partijske organizacije i izbornog nadmetanja. *Prezidencijalizacija u vladi* podrazumeva stanje u kome premijer preuzima kontrolu nad mehanizmima za kreiranje politika i donošenje ključnih odluka, izlazeći iz okvira poimanja šefa egzekutive u parlamentarnim sistemima kao *primus inter pares-a*. Pojam *prezidencijalizacije u partiji* odnosi se na slučajeve u kojima stranački lider u najvećoj meri samostalno odlučuje o strateškim pitanjima i generalnom partijskom kursu, sklapanju političkih saveza, kadrovskim rešenjima, organizacionim pitanjima i tokovima novca. Najzad, *prezidencijalizacija u izbornom nadmetanju* označava dvostepenu devijaciju elektoralnog procesa gde najpre partijski šef odlučuje o sastavu izbornih lista i redosledu kandidata na njima, što kasnije proizvodi situaciju u kojoj se na glasanju biračke odluke ne temelje na razlikama među strankama i njihovim predizbornim ponudama, već na različitostima između lidera. Poguntke i Veb ističu da su pomenuta tri nivoa međusobno prožeta i da se „može uspostaviti kauzalnost između prezidencijalizacije izbornog procesa s jedne i povećanja autonomije i dominacije vođe u stranci i izvršnoj vlasti, s druge strane” (Poguntke; Webb, 2005: 1-25). Faktički, prezidencijalizacija izvršne vlasti posledica je identičnih ili sličnih procesa koji se najpre dešavaju u partiji i izbornom procesu. Nikić Čakar navodi da transformacijski obrasci najpre zahvataju stranke, „koje su zbog svoje strukturne nestalnosti najpodložnije promenama, a zatim se lančanom reakcijom prenose na druge političke institucije i procese na različitim institucionalnim nivoima parlamentarnih demokratija” (Nikić Čakar, 2013: 19).

Pojedini autori smatraju da fenomeni deideologizacije, profesionalizacije i prezidencijalizacije predstavljaju najvažnije karakteristike modernih političkih stranaka. U tom smislu, strukturno - organizacione promene u savremenim partijama i njihovo usmerenje ka kratkoročnim i biračima prijemčivim izbornim platformama utiru put prezidencijalizaciji stranaka i pojačavaju njene efekte. **Andelo Panebjanko** na osnovu pomenutih pretpostavki gradi tezu o evoluciji tradicionalnih, masovnih, birokratizovanih stranaka u savremeni tip izborna - profesionalnih partija. Dok je u tradicionalnim, masovnim partijama ideologija glavni integrativni faktor, koji drži na okupu stranačke „vernike”, dotle se u savremenim izborna profesionalnim strankama akcenat stavlja na programsko - problemska pitanja i njihovu realizaciju, za šta je neophodno efikasno vođstvo. To neminovno vodi ka krupnim organizacionim promenama u savremenim strankama, gde se najvažniji poslovi poveravaju profesionalcima specijalizovanim za različite segmente političkog inženjeringa,

dok su u tradicionalnim strankama tu ulogu obavljale birokrate, neretko i volonteri. Na kraju, leaderske pozicije u modernim strankama preuzimaju nosioci visokih javnih funkcija, s posebnim naglaskom na dodatnu personalizaciju vođstva (Panebianco, 1988: 264-265).

Prema **Slaviši Orloviću**, veoma važan uzrok prezidencijalizacije stranaka je endogenog karaktera, odnosno potiče iz samih partija i njihovih savremenih karakteristika. „Političke partije se više prepoznaju prema svojoj unutrašnjoj strukturi (anatomiji i fiziologiji), nego prema svom programu, ali najviše prema lideru“, piše Orlović, dodajući da su „obični građani prosto naterani da zbog nejasnih i sličnih programa političkih partija prepoznaju partije po liderima“. Otuda strančke vođe mogu u „donošenju važnih političkih odluka odstupati od programa, kao i od statutarnih odredaba i volje članova“. Prezidencijalizaciju potpomažu i sami članovi svojom pasivnošću, „pogotovo o pitanjima koja ih se neposredno ne tiču“ (Orlović, 2017: 13-14).

Izražena prezidencijalizacija političkih partija osobenost je država koje su izvršile relativno kasnu tranziciju iz postkomunističkih autoritarnih oblika vladavine u koliko – toliko demokratizovane poretke. Neki autori ove prmere kasnih tranzicija nazivaju „četvrtim talasom demokratizacije“ (Orlović, 2008: 57). Još jedna karakteristika četvrtog talasa demokratizacije je i zatvorena blokirana izborna lista proporcionalne izborne formule, čija upotreba se pokazala kao uspešan recept u reformama nedemokratskih sistema (Jovanović, 2016: 22). Zatvorena blokirana lista je u nekim postkomunističkim zemljama, kao što su recimo Srbija i Crna Gora, ostala je u primeni do današnjih dana i doprinela je, što će pokazati i ovaj članak, dodatnom etablišanju prezidencijalizacije političkih stranaka u dve države.

2. Zatvorena blokirana lista - čedo prezidencijalizovane partije

Zatvorena blokirana lista karakteristika je proporcionalnih izbornih sistema i podvrsta je kategorijalnog glasanja, gde birač ima samo jedan glas i može ga upotrebiti glasajući za partijsku listu kandidata, bez mogućnosti da utiče na raspodelu mandata unutar stranke ili koalicije za koju je glasao. Iako je u većini modernih psefoloških analiza prevaziđen model, optimalan u slučajevima kada je partijski kontrolisana reprezentacija neophodna za demontažu nedemokratskih poredaka, zatvorena blokirana lista dominirajući je izbor kada je u pitanju upotreba proporcionalnih sistema u različitim državama. **Pedro Riera** ističe da su „liste zatvorene u više od 50 odsto slučajeva (35 od 64) gde se koristi proporcionalna formula za dodelu mandata strankama“ (Riera, 2013: 58).

Snažnu korelaciju između procesa prezidencijalizacije stranaka i zatvorene blokiranе liste uočio je **Diter Nolen** još pre tri decenije. U slučajevima izražene partijske reprezentacije, što zatvorena blokirana

lista svakako jeste, „zastupnici po pravilu zavise od stranke kojoj pripadaju, a još više od stranačkog vrha oko predsednika“. Ovakvi modeli su prema Nolenu posebno opasni po demokratiju u situacijama kada birač „samo jednim kružićem na glasačkom listiću, istovremeno sa glasanjem za predsedničkog kandidata bira senat, predstavnički dom i opštinsko predstavništvo“ (Nohlen, 1990: 179-200).

Vinčenco Galaso i Tomaso Nanićini su istražujući efekte parlamentarnih izbora u Italiji 2013. godine na partijski sistem u toj zemlji, takođe došli do zaključaka koji ukazuju na bliske veze leaderskih tendencija u partijama i blokiranih lista. Prema pomenutoj dvojici politikologa, stranačke vođe, jednako koliko i izbornu pobjedu, priželjkuju izbor sebi lojalnih kandidata u parlament i u tom smislu streme da na prolazna („sigurna“) mesta na listama postavе visoke partijske funkcionere ili bivše poslanike. I ne samo to, nego su partijski lojalisti na mnogo višim pozicijama na listama u onim izbornim okruzima gde se očekuje neizvesniji rezultat. Svoje stavove, Galaso i Nanićini potkrepili su empirijskim pokazateljima, pa su tako na posmatranom uzorku od 1850 kandidata za oba doma italijanskog parlamenta ustanovili da je skoro 4/5 (79 odsto) partijskih lojalista, koji su bili na sigurnim mestima na listama, osvojilo mandate. Udeo izabranih lojalista penje se i na 87,5 odsto u dve najveće stranke (Demokratska partija i „Narod slobode“ Silvijia Berlusconi). Još jedna važna karakteristika izbora iz 2013. godine je i da se u parlamentu našlo 90 odsto „starih“ poslanika (sa bar jednim mandatom), koji su pre izbora bili na mestima koja su važila za prolazna (Galasso and Nannicini, 2015: 260-273). Leaderska računica je, dakle, brlo jasna – što je više poslanika iz redova partijskih profesionalaca, čija karijera umnogome zavisi od bliskosti sa predsednikom ili iz redova iskusnih parlamentaraca, koji su osetili „sirenski“ zov modernog partokrastkog klijentelizma, širi je *leadership stretch*, toliko neophodan za etabliranje prezidencijalizacije stranaka.

Samom procesu prezidencijalizacije snažnu potporu pružaju i danas funkcionišući modeli zatvorenih blokiranih lista. S obzirom na zakonski dozvoljenom obimu intervencije stranaka ili koalicija u odabiru poslanika nakon održanih izbora razlikujemo tri osnovna tipa zatvorenih blokiranih lista:

1) Zatvorene blokirane liste gde je redosled izbora svih zastupnika unapred poznat, budući da partije nemaju mogućnost intervencije nakon održanog glasanja. Poslanička mesta se dodeljuju po redosledu na partijskoj ili koalicionoj izbornoj listi, a one zastupnike kojima prestane mandat zamenjuju sledeći neizabrani. Primeri ovakvih lista viđani su na parlamentarnim izborima u Srbiji 2012. 2014. i 2016. godine, kao i u Crnoj Gori od 2001. godine do danas. Liste su faktički bile blokirane za birače, ali i za partije.

2) Zatvorene blokirane liste gde je redosled izbora određenog broja zastupnika poznat, dok ostale određuje predlagač, kada zakon nalaže partijama ili koalicijama da jedan deo poslanika mora dobiti man-

date prema redosledu na listi, dok za ostala mesta ne postoji obavezujući kriterijum podele. Tako uređene modele imali smo na parlamentarnim izborima u Srbiji, gde su 1992. i 1993. partije imale obavezu da od ukupnog broja mandata trećinu podele po redosledu, počevši od prvog na listi pa nadalje, dok je u Crnoj Gori, prema izbornom zakonu iz 1996. godine polovina osvojenih mandata morala biti dodeljena po redosledu na izbornoj listi, a druga polovina u skladu sa odlukom njenog nosioca. U pomenutim slučajevima, liste su bile blokirane za birače, a delimično i za partije.

3) Zatvorene blokirane liste gde redosled izbora zastupnika nije unapred poznat, što znači da postoji potpuna sloboda predlagача prilikom dodele poslaničkih mandata, a redosled kandidata na listi ne mora biti uziman u obzir. Ovako ekstreman primer imali smo u Srbiji 2000. 2003. 2007. i 2008. godine. Liste su bile blokirane za birače, ali su za partije bile potpuno otvorene.

U sva tri tipa evidentno je da proces kandidovanja, a potom i izbor poslanika u parlament presudno zavise od predsednika i male grupe najviših funkcionera oko partijskog lidera. Kod zatvorenih izbornih lista poslanici su mahom marionete partijskih oligarhija u čijim rukama je moćan instrument kontrole reizbora, dok građani ne biraju ko će ih predstavljati, oni samo ovlašćuju partije da to čine u njihovo ime. Ovakva konstatacija posebno važi za liste koje su blokirane za birače, a potpuno otvorene za partijske intervencija nakon izbora, gde pojedini kandidati na visokim pozicijama na listi mogu predstavljati izborni „mamac“, ali mesta u poslaničkim klupama kasnije bivaju podeljena lojalnim, a ne popularnim. Jer, u politici više nego u bilo kojoj drugoj oblasti društvenog života, a posebno u partijama, važi narodna mudrost da „glava koja pre- više štrči obično biva posečena“.

3. Indikatori korelacije prezidencijalizacije stranaka i zatvorenih blokiranih lista

Smatramo da se veze uspostavljene između prezidencijalističkih tendencija u političkim strankama i zatvorenih blokiranih lista, kao jednog od najrigidnijih oblika partijske reprezentacije, mogu indikovati pomoću nekoliko vrsta empirijskih pokazatelja: pomoću **Šugartove formule za utvrđivanje efikasnosti izbornih sistema** (Shugart, 2001: 25-51) možemo ustnoviti u kojoj meri izborni sistem utiče na unutarpartijske odnose i stepen centralizacije stranaka; zahvaljujući već pominjanom modelu **Galasa i Nanićinija** (Galasso; Nannicini, 2015: 260-273) lako se meri **uticaj lidera na proces kandidovanja i izbora poslanika u parlamentu u sistemima zatvorenih lista; Đaneti i Benoa** (Giannetti; Benoit, 2009: 6) su uspostavili metod proučavanja uticaja izbornih pravila na internu stranačku demokratiju **merenjem unutarstranačke kohezije; Čular** (Čular, 2004:35) definiše kriterijume unutarpartijske demokratije kroz dvodimenzionalnu prizmu posmatranja uključenosti i autonomije.

Metju Soberg Šugart izborne sisteme u pogledu njihove efikasnosti na unutarpartijskoj ravni deli na efikasne i ekstremne (hipercentralizovane i hiperpersonalizovane). Za ovaj rad posebno su interesantni hipercentralizovani sistemi, u kojima rukovodstvo partije (lider, prim. U.K.) toliko dominira nad kandidatima, da stranke nemaju uvid u to kakve su izborne preferencije njihovih glasača u pogledu delegiranih politika, jer kod kandidata ne postoji potreba uspostavljanja bilo kakvih personalnih veza sa biračima (Shugart, 2001: 25-51). Ovaj autor izborne sisteme na unutarstranačkoj ravni pozicionira na osnovu tri indikatora: **glasački listić** (struktura listića i unutarstranački mehanizam dospevanja kandidata na listić), **način glasanja** (da li se glasa za partijsku listu ili pojedinačnog kandidata) i **izborna jedinica** (njena veličina i međuodnos sa prethodna dva činioca). Prve dve komponente imaju skalu od 2 (sistemi zasnovani na partijama) do -2 (sistemi zasnovani na kandidatima), a poslednja od 1 (veliki uticaj partijskog vođstva) do -1 (značaj reputacije kandidata) (Shugart, 2001, Vučićević; Jovanović, 2015: 87-119).

Koristeći model **Vinćenca Galasa** i **Tomasa Nanićinija**, kojim se meri uticaj lidera na izbor u parlament „partijskih vojnika“, u koje možemo ubrojati stranačke profesionalce, najviše funkcionere i kandidate sa ranijim poslaničkim stažom, u narednim poglavljima ćemo pokušati da dokažemo da postoje pravilnosti koje ukazuju da su primeri iz Italije kompatibilni sa iskustvima u Srbiji i Crnoj Gori.

Kada je u pitanju uticaj izbornih institucija na unutarstranačku demokratiju, poslužićemo se obrascem **Daniele Daneti** i **Keneta Benoa**, koji su utvrdili da način izbora parlamentarnih zastupnika, odnosno izborna formula, u određenoj meri može determinisati stepen demokratizacije partija. U tom smislu dvoje autora uvode termin tzv. „stranačke kohezije“, koja podrazumeva situaciju u kojoj će „zastupnik partije u parlamentu glasati za predlog svoje stranke, iako je lično protiv tog predloga“ (Giannetti; Benoit, 2009: 6). Što je izborna jedinica veća, a glasači mogu manje da utiču na redosled kandidata, kao što je slučaj sa zatvorenim stranačkim (blokiranim, prim. U.K.) listama, to se više povećava jedinstvo stranke. S druge strane, ukoliko glasači imaju mogućnost da utiču na redosled kandidata na listi ili da glasaju samo za neke stranačke kandidate, mogućnost da dođe do unutarpartijskih sukoba se povećava, pa samim tim i jedinstvo stranke slabi (Depauw; Martin, 2009: 106). Iz navedenog proističe da zatvorene blokirane liste i veća stranačka kohezija vode ka većem stepenu prezidencijalizacije stranaka, dok preferencijalno glasanje ili neki drugi vid neblokiranih ili otvorenih lista slabi koheziju i u tom smislu stvara pretpostavke za smanjivanje *leadership stretch-a*.

Sistem merenja unutarstranačke demokratije koji je dao hrvatski političar **Goran Čular** zasniva se na dve dimenzije - stepenu uključenosti i autonomiji. Dimenzija **uključenosti** meri se pomoću tri indikatora: 1) nivo direktne participacije članova partije u procesu donošenja odluka; 2) obim ovlašćenja predstavničkih nasuprot ovlašćenja izvršnih organa i 3) ovlašćenja predsednika stranke. S druge strane, dimenzija **autono-**

mije, takođe se utvrđuje sa tri indikatora: 1) zaštita prava članova partije; 2) autonomija lokalnih ogranaka partije i 3) direktan uticaj lokalnih organizacija partije na proces odlučivanja na nacionalnom nivou (Čular, 2004: 28).

Uzimajući u obzir pomenute kriterijume, Čular razlikuje četiri vrste političkih stranaka prema stepenu unutarpartijske demokratije: 1) *partije niskog nivoa demokratije* (nizak nivo uključenosti i nizak nivo autonomije); 2) *partije demokratskog centralizma* (visok nivo uključenosti i nizak nivo autonomije); 3) *individualističko – elitistički tip partije* (nizak nivo uključenosti i visok nivo autonomije) i 4) *partije pune demokratije* (visok nivo uključenosti i visok nivo autonomije) (Čular, 2004: 35).

Na kraju, najjednostavniji indikator prezidencijalizacije stranaka može biti podatak da li je u određenom posmatranom periodu u političkoj partiji dolazilo do promena lidera, da li su te promene bile rezultat unutarstranačke kompeticije i partijskih izbora ili dobrovoljnog odlaska, kao i da li je na stranačkim kongresima bilo više od jednog kandidata za lidersku poziciju. Važan pokazatelj može biti i odnos predsednika prema eventualnim protivkandidatima nakon unutarstranačkih izbora. Praksa pokazuje da je tolerancija prema poraženima minimalna i da u takvim situacijama konkurenti lidera napuštaju partiju i osnivaju novu ili se priključuju drugim strankama.

4. Prezidencijalizacija partija i zatvorena blokirana lista u Crnoj Gori

Koristeći Šugartovu metodologiju, **izborni sistem Crne Gore** u pogledu njegove unutarpartijske efikasnosti svrstavamo u **grupu neefikasnih, hipercentralizovanih izbornih sistema** (vrednosti indikatora iznose 2, 2, 1). Vrednosti 2 kod izgleda i glasačkog listića i unutarstranačkog mehanizma dolaska na listu ukazuju da redosled kandidata u potpunosti uređuju partijske elite, dok glasači nemaju nikakvu mogućnost promene tog poretka. Maksimalna vrednost 2 je i kod načina glasanja, jer se glasa isključivo za listu u celini, bez mogućnosti iskazivanja biračkih preferencija prema pojedinim kandidatima. Vrednost 1 za izbornu jedinicu znači da je magnituda izbornog okruga veća od jedan, ali i da ne postoji mogućnost nominalnog glasanja, što opet podrazumeva da je uticaj partijskog vođstva na to da li će neki kandidat postati poslanik ili ne presudan. S obzirom na hipercentralizovanost zatvorene blokiranе liste u Crnoj Gori, evidentno je da ovakav izborni sistem podstiče prezidencijalizaciju partija.

S druge strane, **Zoran Stojiljković** i **Srđan Darmanović** ustanovili su osobit model kandidovanja u okviru zatvorenih izbornih lista, umnogome determinisan od strane partijskih lidera. Podaci o prethodnim kandidaturama i broju provedenih mandata u skupštinskim klupama, do kojih su došli Stojiljković i Darmanović, pokazuju da su profesionalni politi-

čari iz oligarhizovanih partijskih vrhova u Srbiji i Crnoj Gori „redovno kandidati i redovno bivaju izabrani u parlament” (Stojiljković; Darmanović, 2016: 137). Zapravo, ono što **Galaso** i **Nanićini** nazivaju „sigurnim mestima“ za partijske miljenike u najvećem delu može biti primenjeno na primerima centralizovanog kandidacionog postupka u crnogorskim partijama.

Posmatrajući izborne liste najznačajnijih partija na parlamentarnim izborima 2016. godine primećujemo tendencije o kojima su pisali Stojiljković i Darmanović. Ako kao kriterijum za utvrđivanje „sigurnih mesta“ na listama uzmemo broj osvojenih mandata na prethodnim izborima 2012. godine, uočavamo da najveći deo tih pozicija pripada partijskim lojalistima (najvišim funkcionerima, partijskim profesionalcima i aktuelnim ili bivšim poslanicima). Tako se 2016. godine, na listi Demokratske partije socijalista (DPS), na prvih 35 mesta (koliko je osvojeno na prethodnim izborima 2012.), nalazio čak 31 kandidat (89 odsto) koje možemo, prema Galasu i Nanićiniju svrstati među partijske lojaliste. Opozicioni Demokratski front (DF) je na „sigurnih“ 20 mesta svrstao čak 18 lojalista (90 odsto), Socijaldemokratska partija (SDP) je na sva četiri sigurna mesta postavila iskusne partijske funkcionere, a isto važi i za Socijaldemokrate (SD), koje su nastale odvajanjem od SDP.

Stranačku koheziju, odnosno spremnost zastupnika da glasaju za predloge svojih partija uprkos tome što se ne slažu sa njima, veoma je teško utvrditi u aktuelnom sazivu crnogorskog parlamenga, budući da se, prema podacima Mreže za afirmaciju javnog sektora (MANS) za reč javlja i aktivno učestvuje u radu skupštine manje od trećine poslanika.¹ Još indikativnije je da su među aktivnim uglavnom poslanici sa izuzetno visokih pozicija na izbornim listama (šefovi poslaničkih klubova, bivši ministri, lideri partija, više puta birani zastupnici). Ono što je vidljivo ukazuje da nije bilo slučajeva glasanja mimo stava partije, niti je bilo masovnih prelazaka parlamentaraca iz partije u partiju, za razliku od saziva 2012-2016, kada je čak 14 poslanika promenilo stranačku pripadnost (Vujović, 2016: 59). Sve to ukazuje na jake centripetalne tendencije u najvećim crnogorskim partijama i visok stepen prezidencijalizacije.

Ukoliko u obzir uzmemo dimenzije uključenosti i autonomije, pomoću kojih merimo stepen unutarstranačke demokratije po **Čularovoj** metodologiji, a poddimenzije u obe grupe ocenjujemo na skali od 1 do 3, gde veće vrednosti ukazuje na veći stepen demokratije u partijama, dolazimo do rezultata za četiri najznačajnije crnogorske partije, koje možemo videti u sledećim tabelama²:

[1] Prema istraživanju Mreže za afirmaciju nevladinog sektora (MANS), u periodu od 1. 11. 2018. do 31. 04.2019. godine, svega 23 od ukupno 81 poslanika je aktivno učestvovalo u radu crnogorskog parlamenta, dok je više od 30 odsto bilo izuzetno neaktivno, vidi na:

http://www.mans.co.me/wp-content/uploads/2019/05/3Polugodisnji_Izvestaja_SkupstinaCG.pdf.

[2] Prilikom utvrđivanja vrednosti poddimenzija unutarpartijske demokratije u obzir su uzimani važeći statuti DPS, SDP i SD, statuti partija članica koalicije

Tabela 1.

Dimenzija uključenosti	DPS	DF	SDP	SD
Direktna participacija članstva	2	1	1	1
Predstavnička nasuprot izvršne partijske vlasti	1	1	1	1
Statutarne nadležnosti predsednika	1	2	2	1
Ukupno	4	4	4	3

Tabela 2.

Dimenzija autonomije	DPS	DF	SDP	SD
Prava članova	1	1	1	1
Nivo autonomije na lokalnom nivou	1	1	1	1
Uticaj lokalnog nivoa na centralu partije	2	2	1	1
Ukupno	4	4	3	3

S obzirom na to da su maksimalne vrednosti zbira u obe dimenzije po 9, a da ni jedna partija nema vrednosti zbira veće od 4 po dimenziji, sve četiri najznačajnije stranke u Crnoj Gori možemo svrstati u grupu *partija niskog nivoa demokratije*. U ovakvim partijama veoma su izražene prezidencijalističke tendencije. **Zlatko Vujović** i **Nikoleta Tomović** navode da predsednici političkih stranaka u Crnoj Gori poseduju veoma izraženu koncentraciju moći i da gotovo uvek simbolizuju stranku, te se gotovo sve političke stranke prepoznaju po svojim predsednicima (Vujović; Tomović, 2015: 74). Situacija, po svemu sudeći, neće biti bolja ni u naredniom izbornom ciklusu, jer „ne samo da ne postoje zakonske obaveze, već ne postoji ni volja partijskih rukovodstava da demokratizuju svoje unutrašnje procedure, funkcionisanje i odlučivanje“ (Tomović; Kovačević, 2016: 130-131).

5. Međuodnos zatvorene blokirane liste i prezidencijalizacije partija u Srbiji

Prema kriterijumu unutarpartijske efikasnosti, proporcionalni izborni sistem sa zatvorenim blokiranim listama u Srbiji, jednako kao i onaj u Crnoj Gori, spada u ekstremne, hipercentralizovane sisteme. Na to ukazuju svi **Šugartovi** indikatori: 1) unutarpartijski mehanizam kandidovanja je takav da o pozicijama na izbornim listama u gotovo svim strankama odlučuju uski krugovi oko lidera stranke, dok je potvrda od strane predstavničkih organa (skupština, glavni odbor) samo formalna ili je uopšte nema; 2) birači mogu glasati samo za listu, bez mogućnosti iskazivanja

Demokratski front - Nove srpske demokratije, Pokreta za promjene, Demokratske narodne partije, Radničke partije, Demokratske srpske stranke, Srpske radikalne stranke, Jugoslovenske komunističke partije, Partije udruženih penzionera i invalida Crne Gore, kao i osnivački akti udruženja građana „Pokret za Pljevlja i grupe birača „Otpor beznadu“.

preferenci prema pojedinačnim kandidatima, čijih imena ni nema na glasačkom listiću, već su prisutni samo nosilac liste i prvi na listi, od kojih je jedan po pravilu lider stranke; 3) magnituda izborne jedinice veća je od jedan, ali odsustvo mogućnosti personalnog glasanja i glomazna *at large* izborna jedinica od 250 mandata, čine većinu poslanika odvojenim od biračke baze i zavisnim od stranke u pogledu toga da li će doći do mandata. I dok danas kandidati na osnovu redosleda na listi mogu predvideti kolike su im šanse da se nađu u skupštinskim klupama, jer su liste blokirane i za partije i za glasače, do 2012. godine njihova poslanička karijera je bila u potpunosti u rukama lidera, jer su izborne liste bile blokirane samo za birače, a potpuno otvorene za stranke.

Kada je u pitanju raspoređivanje partijskih lojalista po izbornim listama, uz kriterijum da je poslednje „sigurno mesto“ krajnji osvojeni poslanički mandat na prethodnim izborima, primećujemo pravilnost koja je vidljiva i u Srbiji i u Crnoj Gori - **što je broj očekivanih zastupničkih mesta jedne partije veći, manji je procenat partijskih lojalista na „sigurnim mestima“**. I obrnuto - **što je očekivana parlamentarna snaga partije manja, to je veći procenat visokih funkcionera, stranačkih profesionalaca i poslanika sa iskustvom na „sigurnim mestima“**.

Na ovakve zaključke jasno ukazuju pozicije partijskih lojalista na izbornim listama skoro svih parlamentarnih stranaka i koalicija na izborima 2016. Demokratska stranka (DS), Socijaldemokratska stranka (SDS), Liga socijaldemokrata Vojvodine (LSV), Liberalno demokratska partija (LDP), Savez vojvođanskih Mađara (SVM) i Stranka demokratske akcije (SDA) su na sva „sigurna mesta“ postavili lidere stranaka, najviše funkcionere i bivše poslanike, dok je udeo lojalista na izornoj listi Socijalističke partije (SPS) i Jedinствене Srbije (JS) manji i iznosi 82 odsto, a najmanji je na listi Srpske napredne stranke (SNS) i njenih koalicionih partnera i iznosi nešto preko 79 odsto.

Shodno tome, ako je presudan kriterijum klasifikacije odnos snaga između lojalnijih, s jedne strane i manje proverenih kandidata na zatvorenoj blokiranoj listi, s druge strane, onda možemo reći da su tendencije ka oligarhizaciji i prezidencijalizaciji izraženije u manjim nego u većim strankama.

S druge strane, ako stranke posmatramo na osnovu dvodimenzionalne metodologije uključenosti i autonomije, koju **Goran Čular** koristi za utvrđivanje stepena unutarpartijske demokratije, dobijamo donekle drugačije rezultate. Tako su **Nikoleta Tomović** i **Despot Kovačević** razvrstali relevantne stranke u Srbiji u sve četiri grupe partija, koje je teorisjki prepoznao Čular. (Tabele 3. i 4.)

Tabela 3. (Tomović; Kovačević, 2016: 124)

Dimenzija uključenosti	SNS	DS	SPS	DSS	SDS	SRS
Direktna participacija članstva	1	1	2	1	2	1
Predstavnička nasuprot izvršne stranačke vlasti	2	1	1	1	1	1
Statutarne nadležnosti predsednika	1	2	2	2	3	1
Ukupno	4	4	5	4	6	3

Tabela 4. (Tomović; Kovačević, 2016: 124)

Dimenzija autonomije	SNS	DS	SPS	DSS	SDS	SRS
Prava članova	1	2	1	3	2	2
Nivo autonomije na lokalnom nivou	0	2	1	2	3	2
Uticaj lokalnog nivoa na centralu partije	2	1	2	3	3	2
Ukupno	3	5	4	8	8	6

SNS se, kao što vidimo, nalazi negde na pola puta između partije sa niskim nivoom demokratije i partije demokratskog centralizma, DS je u grupi stranaka individualističko - elitističkog tipa, SPS je najbliža tipu demokratskog centralizma, Srpska radikalna stranka (SRS) individualističko - elitističkom tipu, Demokratska stranka Srbije (DSS) se nalazi između individualističko - elitističkog i tipa potpune demokratije, dok SDS ima najviše demokratskih karakteristika (Tomović; Kovačević, 2016: 124-125). Treba uzeti u obzir da je, isto kao i u slučaju Crne Gore, razvrstavanje partija po Čularevoj metodologiji u Srbiji u nepotpuno, jer su u obzir uzimani statuti partija, kao formalni akti, ali ne i njihova primena u praksi. Takav pristup u priličnoj meri je statičan, a dobijeni pokazatelji odudaraju od stvarne situacije u strankama. Uostalom, na to ukazuju Tomović i Kovačević, zaključujući da u Srbiji preovlađuju karakteristike izraženog predsedničkog individualizma (prezidencijalizacije, prim U. K.) i elitizma u partijama, sa praksom da lokalne organizacije dobijaju određen stepen autonomije, ali je ova više statutarne, nego stvarne prirode (Tomović; Kovačević, 2016: 125).

Milan Jovanović naglašava da proporcionalna izborna formula sa zatvorenim blokiranim listama i jednom izbornom jedinicom i fragmentiran partijski sistem sa nestrukturiranim strankama predstavljaju *perpetuum mobile* prezidencijalizacije u Srbiji. Pomenuti faktori čine da „nasuprot participativno - demokratskom modelu unutarstranačkog života, koji podrazumeva neposredne izbore za stranačke funkcije, stranačke referendume, deliberaciju imamo nedemokratski model stranačkog života u kome vođa od sluge postaje komandant partijske vojske (Jovanović, 2018: 14). S obzirom na to da je budžetsko finansiranje parlamentarnih stranaka, u eri skupih kampanja, često nedovoljno za izborni uspeh, „komandati partijskih vojski“ moraju se angažovati i oko dodatnih izvora novca. Otuda prezidencijalizaciju (ne)svesno potpomažu i donatori, koji prema Jovanoviću, „neće da gube vreme nego traže kontakt samo sa

stranačkom centralom, liderom i njegovim ljudima od poverenja“. Tako se moć distribuira u okviru partije se na „krug pojedinaca koji okružuju stranačkog predsednika, latentnih frakcija formiranih na interesnoj, generacijskoj, zavičajnoj i sličnoj osnovi i uticajnih, većih, lokalnih odbora“, ali i „takva distribucija kontrolisana je ili dopuštena od stranačkog predsednika“ (Stojiljković, Mihajlović, Spasojević u: Jovanović, 2018: 15).

Analizirajući relacije između izbornog procesa i fenomena prezidencijalizacije partija, **Orlović** ističe da su lideri u Srbiji „najznačajniji nosioci izbornih kampanja“ pošto su „najčešće popularniji od partija i njihov imidž i ličnost imaju važnu ulogu prilikom opredeljivanja birača na izborima (Orlović, 2017: 16). Zavisnost rezultata partija od popularnosti njihovih predsednika uzrokuje da se liderima partija u Srbiji daju velika ovlašćenja. „Gotovo sve partije povećavale su ovlašćenja liderima; one daju mogućnost lideru da imenuje do trećine glavnog odbora, da vrši uticaj na izbor poslanika“, a osim toga, oni „vode kadrovsku politiku, tumače program i statut partije, vrše redistribuciju moći, pregovaraju sa koalicionim partnerima i najčešće kanale finansiranja partije drže u svojim rukama“ (Orlović, 2017: 14).

6. Zaključak

Kao što smo na početku ovog rada ukazali, sprega fenomena prezidencijalizacije političkih partija i upotrebe zatvorenih blokiranih lista je snažna, a njihovo sinergetsko delovanje proizvodi niz negativnih posledica na stranačke, izborne i političke sisteme Srbije i Crne Gore.

Simbioza između partije u kojoj su ključni mehanizmi odlučivanja skoncentrisani na jednom mestu i izborne liste čiji je poredak kandidata na izborima nemoguće korigovati, doprinosi urušavanju demokratskih kapaciteta u samoj stranci i utire put klijentelizmu i nepotizmu. Takvo ustrojstvo unutar pojedinačnih stranaka preslikava se na partijski sistem u celini, a sa partijskog na politički sistem i funkcionisanje vlasti. Politička arena postaje bojno polje kartelizovanih stranaka čiji cilj je partokratizacija društva.

S druge strane, negativne posledice sprege prezidencijalizovanih partija i zatvorenih blokiranih lista uočljive su i na izbornim sistemima. Najvidljiva devijacija u tom smislu je hipercentralizacija izbornih sistema. Osnovna karakteristika hipercentralizovanih izbornih sistema je nepostojanje uvida partija u izborne preferencije birača u pogledu delegiranih politika, s obzirom na to da zbog potpune dominacije stranačkih oligarhija nad kandidatima ne postoji potreba uspostavljanja bilo kakvih personalnih veza sa biračima. Čitave kampanje usmerene su ka liderima, birači na izorno nadmetanje gledaju kao na takmičenje stranačkih prvaka, a imena kandidata za poslanike nema čak ni na glasačkim listićima.

Čini se da bi delotvorno rešenje za pobrojane probleme moglo biti otvaranje izbornih lista za birače, odnosno uvođenje nekog oblika per-

sonalizovanog izbornog sistema u Srbiji i Crnoj Gori. Mada nema garancija da će na taj način u potpunosti biti suzbijene prezidencijalističke tendencije, mogućnost preferencijalnog glasanja primorala bi stranačka rukovodstva na različite kompromise i sa unutarstranačkom opozicijom, jer krajnji izborni rezultat zavisio bi ponajviše od kvaliteta predloženih kandidata i glasova koje oni donesu.

Interdependence of presidentialization of political parties and closed party lists - the cases of Serbia and Montenegro

Abstract

Although extremely inhibitory to democratization processes, the phenomenon of presidentialization of political parties and model of closed party list with proportional representation formula are deeply rooted in the post-communist tradition of Serbia and Montenegro. As they represent the most distinctive and long-lasting characteristics of the political systems of the two countries, lasting almost three decades, the aim of this study is to explore an interplay between the presidentialization of parties and the rigid party representation models as well as their impact on the efficiency of electoral processes and therefore the subsequent composition and functioning of the representative bodies and the executive power. We will try to prove the presence of a firm symbiotic relationship between the presidentialized party and closed party list aimed at instrumentalization of political representation in favour of individuals and oligarchized political elite.

Key words

Presidentialization of political parties, closed party list, party loyalists, efficiency of electoral system, electoral systems in Serbia and Montenegro.

Literatura

- Vujović, Zlatko (2016). „Uticaj personalizacije izbornog sistema na političke partije – slučaj Crna Gora” u „Birači, partije i izbori – kako demokratizovati partije u Crnoj Gori i Srbiji”, Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu, Centar za monitoring i istraživanje (CeMI), Podgorica.
- Vujović, Zlatko; Tomović, Nikoleta (2015). „Unutarpartijska demokratija u Crnoj Gori” u Goati, Vladimir i Darmanović, Srđan: „Izborni i partijski sistem u Crnoj Gori – perspektiva razvoja unutarpartijske demokratije”, Centar za monitoring i istraživanje (CeMI), Podgorica.
- Vučičević, Dušan; Jovanović, N. Milan (2015). „Reforma izbornog sistema u Srbiji: prepreke i perspektive”, Srpska politička misao, posebno izdanje, Beograd.
- Galasso, Vincenzo; Nannicini, Tommaso (2015): „So closed: Political selection in proportional systems”, *European Journal of Political Economy*, Vol. 40, pp. 260-273.

- Giannetti, Daniela; Benoit, Kenneth (2009). „Intra Party Politics and Coalition Governments in Parliamentary Democracies” u Daniela Giannetti and Kenneth Benoit (eds.): „Intra Party Politics and Coalition Governments”, Routledge, ECPR Studies in European Political Science.
- Depauw, Sam; Martin, Shane (2009). „Party Discipline and Cohesion in Comparative Perspective” u Daniela Giannetti and Kenneth Benoit (eds.): „Intra Party Politics and Coalition Governments”, Routledge, ECPR Studies in European Political Science.
- Jovanović, N. Milan (2018). „Izborni i partijski sistem u funkciji prezidencijalizacije parlamentarizma u Srbiji”, Fondacija Centar za javno pravo, Beograd.
- Jovanović, N. Milan (2016). „Izborni sistemi između partijske i personalne reprezentacije” u „Birači, partije i izbori – kako demokratizovati partije u Crnoj Gori i Srbiji”, Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu, Centar za monitoring i istraživanje (CeMI), Podgorica.
- Nikić Čakar, Dario (2013). „Prezidencijalizacija političkih stranaka: Komparativna analiza britanske Laburističke stranke, španske Socijalističke radničke stranke i Hrvatske demokratske zajednice” (doktorska disertacija), Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
- Nohlen, Dieter (1990). „Većinski izbori i razmjerni izbori”, Politička misao, Vol. XXVIII, Zagreb, No. 4, str. 179-200
- Orlović, Slaviša (2017). „Prezidencijalizacija partija u Srbiji”, u „Politički život Srbije – časopis za analizu politike”, Fakultet političkih nauka – Centar za demokratiju, Službeni glasnik, Beograd, decembra 2017, str. 7-25.
- Orlović, Slaviša (2015). „Partije i partijski sistemi”, Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd.
- Orlović, Slaviša (2008). „Politički život Srbije – između partokratije i demokratije”, Službeni glasnik, Beograd.
- Panbianco, Angelo (1988). „Political Parties: Organization and Power”, Cambridge: Cambridge University Press.
- Poguntke, Thomas; Webb, Paul (2005). „The Presidentialization of Politics in Democratic Societies: A Framework for Analysis” in Poguntke, Thomas i Webb, Paul (ed.): „The Presidentialization of Politics”, Oxford University Press, pp. 1-25, Oxford.
- Riera, Pedro (2013). „Closed party list” u u Colomer, Joseph M. (ed.) : „Personal representation: The neglected dimension of electoral systems”, ECPR Press, University of Essex, Colchester.
- Stojilković, Zoran; Darmanović, Srđan (2016). „Izborni sistemi i unutarstvanački odnosi” u „Birači, partije i izbori – kako demokratizovati partije u Crnoj Gori i Srbiji”, Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu, Centar za monitoring i istraživanje (CeMI), Podgorica.
- Shugart, Matthew Soberg (2001). „Extreme Electoral Systems and the Appeal of the Mixed-Member Alternative” in: M. Shugart & M. Wattenberg (Eds.): „Mixed-Member Electoral Systems: The Best of Both Worlds?”, Oxford: Oxford University, pp. 25-51.
- Tomović, Nikoleta; Kovačević, Despot (2016). „Unutarstranačka demokratija u Srbiji i Crnoj Gori” u „Birači, partije i izbori – kako demokratizovati partije u Crnoj Gori i Srbiji”, Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu, Centar za monitoring i istraživanje (CeMI), Podgorica.
- Čular, Goran (2004). „Organisational Development of Parties and Internal Party Democracy in Croatia”, Politička misao, Vol. 41, No. 5. pp. 28-51.

UDK 321.7(323(4)):324

Demokratska tranzicija u Mađarskoj

Sažetak

Tranzicija, kao jedan od najpopularnijih sociološko-politikoloških pojmova danšnjice, ne znači ništa drugo nego prelaz iz jednog u drugo stanje, tj. prelaz iz nedemokratskog režima u demokratski režim. Tranzicija otpočinje kada pojedinci, koji pripadaju vladajućoj strukturi nedemokratskog režima – autoritaranog, totalitarnog i posttotalitarnog – počinju da koriguju svoja pravila ponašanja i da djeluju u pravcu razvoja cjelokupnih individualnih i kolektivnih prava i sloboda u društvenom sistemu. Slabljenjem i urušavanjem nedemokratskog režima počinje se sa tranzicijom kojom se želi postići izgradnja političkog života koji će, prije svega, biti pluralistički. Tranzicija može imati dva smjera – naprijed: od nedemokratskog prema demokratskom režimu i nazad: od demokratskog do nedemokratskog režima. U prelaznom periodu – tranziciji – formiraju se novi politički i ukupni društveni odnosi koji se šire i postaju nužni uslovi funkcionisanja novog političkog i, cjelokupnog, novog socijalnog sistema. U ovom radu se razmatra proces demokratske tranzicije u mađarskom društvu. Fokusirani smo na analizu i istraživanje društveno-političkih faktora, koji omogućavaju ili eventualno i onemogućavaju da do uspješnog prelaza iz jednog nedemokratskog političkog režima u drugi, bolji politički režim i dođe. Taj bolji politički režim jeste demokratski režim.

Ključne reči

posttotalitarizam, demokratska tranzicija, politički akteri, pregovori, demokratska konsolidacija, Mađarska.

* Autor je magistar socioloških nauka i pred odbranom je doktorske disertacije. Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore. e-mail: joviczoran70@gmail.com; zoran.jovovic@ums.gov.me.

Teorijski pristupi fenomenu demokratske tranzicije

Sintagma *demokratska tranzicija* javila se u sociološko-politikološkoj teoriji, da bi se njome tumačili i objasnili procesi smjenjivanja autoritarnih (diktatorskih) režima u društvima Južne Evrope, to jest u španskom, portugalskom i grčkom društvu i društvima Južne Amerike (Urugvaj, Brazil i Argentina), kao i prelazak tih društava na liberalnu demokratiju. Taj prelaz, bio je znatno lakši u onim društvima koja su imala razvijenu privredu (društva u Južnoj Evropi), za razliku od promjene u (post)socijalističkim društvima. U pitanju je teži, permanentniji proces. (Vidojević, 1997) Sociološko-politikološko identifikovanje sadržaja i utvrđivanje pravca (smjera) tranzicije – osnovni je cilj onih koji se bave izučavanjem fenomena demokratske tranzicije. (Jovović, 2019)

U tim izučavanjima, prema Z. Vidojeviću (1997), neophodno je praviti razliku između normativnog (formalnog) i objektivnog sadržaja procesa tranzicije. Posmatrano sa normativnog aspekta, tranzicija je kretanje društvenog sistema i njegovih podistema ka nekom boljem društvenom sistemu. Temelji tog novog društvenog sistema jesu: razvijen privredno-tržišni i demokratski podsystem. Posmatrano sa objektivnog aspekta, tranzicija obuhvata niz dinamičnih procesa u društvenom sistemu i njegovim podsystemima, koji se sadržajno i tendencijski diferenciraju i imaju diferencirane rezultate. Ovaj aspekt, kako navodi Vidojević, obuhvata višedimenzionalnost društvene promjene – prelaznosti.

Izgradnja cijelog tkiva društva, koje teži parlamentarnoj (i liberalnoj) demokratiji napuštajući nedemokratski sistem, „mora se izvršiti tranzicijom. U tom procesu treba ostvariti, polazeći od postojećeg sustava, zatečenih specifičnih rješenja u svakoj državnoj zajednici i razine razvijenosti prijelaz u potpuno novi sustav. To zahtjeva tranziciju političkog, državnog (...) i društvenog sistema, pa, slobodno recimo prije svega, i tranziciju 'glava'.” (S. Andrijić, 1996: V)

Jedno je zbaciti „potrošeni“ nedemokratski politički režim, a drugo je suočavati se, neprestano, sa sukobom između etničkih grupa, stagnacijom u privredi, zagađenom okolinom i rigidnom državnim birokracijom. To je ono što karakteriše pojedina društva koja se nalaze u procesu demokratske tranzicije. U cjelokupnom kompleksnom procesu tranzicije pored promjena u politici, veoma je bitno ugovoriti institucionalnu tranziciju, privrednu tranziciju i najbitnije tranziciju mišljenja. Koliko je bitno, toliko je i teško. Prevažodno zbog prisustva konflikata i to, naročito etničkih, a onda i zbog brojnih osporavanja u vezi sa razgraničenjima. Dimenzije tranzicije, koje smo naveli, imaju nekoliko izgleda. Prva se odnosi na društvene, državne, pravne i obrazovne ustanove. Druga, privredna tranzicija se odnosi na tržište, potrošače i vlasničku strukturu. Treća, tranzicija mišljenja podrazumijeva mišljenje o novim demokratskim institucijama, različitim demokratskim zakonima, kao i mišljenje o preobražaju strukture klase, sloja i identiteta i međunarodnim obavezama koje su promjenjive. (Dražek & Holms, 2003)

Demokratska tranzicija posmatra se kao promjena, prelaz, a T. Botomor (Botomor, citat preuzet iz: B. Đukanović, M. Bešić, 2000: 15) definiše je kao proces „koji donosi značajnu reorganizaciju organa vlasti, promjenu odnosa između vlasti i naroda, i u velikoj mjeri novo strukturiranje drugih društvenih odnosa, uključujući promjene u hijerarhijskom poretku različitih društvenih grupa“.

Pozivajući se na španskog univerzitetskog nastavnika R. F. Kotorela, Jose Miguel Palacios (parafrazirano u: B. Đukanović, M. Bešić, 2000: 15) napominje da tranzicija od nedemokratskog ka demokratskom političkom režimu ima šest faza:

- 1) Kriza političkog režima- pokretački element;
- 2) Izmjena paradigme legitimnosti i izmjena njenih odnosa prema legalnosti;
- 3) Isključivanje lidera prethodnog nedemokratskog režima;
- 4) Prvi politički konsenzus (odnosi se na prošlost- ono što treba zaboraviti);
- 5) Drugi politički konsenzus (odnosi se na privremena pravila demokratske igre- sadašnjost) i
- 6) Treći politički konsenzus (odnosi se na konačna pravila demokratske igre - budućnost).

R. Darendorf unutar cjelokupnog složenog toka tranzicije razlikuje četiri posebna procesa: politički, ekonomski, kulturni i razvoj građanskog društva. Prvi - politička tranzicija, može otpočeti i završiti se u roku od šest mjeseci. Drugi - ekonomska tranzicija, može otpočeti i završiti se u roku od šest godina. Treći i četvrti - kulturna tranzicija i razvoj građanskog društva može otpočeti i završiti se u roku od šesdeset godina. Dakle, najkraće traje politička, a najduže kulturna tranzicija i razvoj građanskog društva. Ovu prognozu ne treba baš ozbiljno shvatiti. Ona se odnosi na brojne teškoće na koje nailaze pojedina (post)socijalistička društva, koja se nalaze u fazi tranzicije, to jest prelaza na parlamentarnu

demokratiju, tržišnu ekonomiju i građansko društvo. Dosadašnja iskustva sasvim jasno pokazuju da je kompleksnost političke i ekonomske tranzicije jednaka kompleksnosti kulturne tranzicije i razvoja građanskog društva. (Darendorf, parafrazirano prema: Z. Vidojević, 1997)

Branko Pribičević, razmatrajući fenomen demokratske tranzicije u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi, ističe: „Proces tranzicije od autoritarnog u demokratski poredak, je otvoren, ali on još nije priveden kraju. Uspon u razvoju demokratije u zemljama tranzicije praćen je razdobljima reteriranja i padova. Tranzicija u postsocijalističkim zemljama iz razloga njihove specifičnosti je jedinstven proces i bez presedana u dosadašnjoj istorijskoj praksi“. (Pribičević, citat preuzet iz: Đukanović, Bešić, 2000: 16)

Fišer i Gelb (citat preuzet iz: B. Mitrović, 2000: 81) govore o tranziciji kao šahovskoj igri. Po njima „ne postoji unapred poznata pobjednička formula, već je tu samo ograničen broj prilično opštih pravila za nošenje. Na početku je poznato samo 'otvaranje' koje može da sadrži tek nekoliko poteza. Kada se ti potezi povuku, uvideće se greške, steći znanja i otvoriti perspektive za koncipiranje sledećih poteza. Tako redom dok se cela operacija ne okonča.“

U cilju razumijevanja, tumačenja i objašnjenja kvalitativne promjene društvenog i političkog sistema neophodno je imati u vidu sljedeće faze (S. Vukićević, 1998):

- 1) Empirijsku- stanje koje treba ukinuti (nedemokratski politički sistem);
- 2) Tranziciju (prelaz, kvalitativna promjena);
- 3) Novi demokratski politički sistem (valjane institucije, vladavina prava, slobodni i poštenu izbori i slično).

Prvu fazu, prema S. Vukićeviću, karakterišu: totalitarnost društvenog života, tačnije - riječ je o nedemokratskom društvenom sistemu koji je statičan; razvoj koji je spolja nametnut; diferencirane institucije su pod strogom političkom kontrolom; akteri promjene su nepotrebni; razvoj privrednog sistema je onemogućen; sistemsko stvaranje neravnoteže među bitnim segmentima društvenog života i slično. Sljedeću, drugu fazu karakterišu: stvaranje uslova za razvoj društveno-političkog pluralizma; stvaranje uslova za razvoj višestranačke demokratije; težnja ka uspostavljanju novog institucionalnog poretka. I na kraju u trećoj fazi imamo nastanak novog demokratskog društvenog sistema „u kojem se pretpostavke za društveni razvoj neposredno stvaraju; odvajanje društvene i državne sfere i uspostavljanje autonomije materijalne, političke i duhovne reprodukcije društva; (...) privatna svojina je osnova čovjekove sigurnosti i slobode te tržišne privrede čime se stvaraju uslovi u kojima je ekonomska liberalizacija pretpostavka političke liberalizacije. Akteri promjene se konstituišu na racionalnoj osnovi; (...) uspostavljaju se institucije i političke strukture koje oslobađaju preduzetničku inicijativu u smislu: kreativnosti, konkurentnosti, dobiti i rizika; (...) individualitet uopšte sa odgovarajućim institucijama društva koje kontrolišu građani“

(S. Vukićević, 1998: 12-13); pluralizam demokratskih institucija koje su, prije svega, legalne i koje će uspostaviti pravila igre koja će poštovati svi unutrašnji politički akteri- pozicija, centar, opozicija. Konstituisanje novog demokratskog političkog sistema samo je jedan od bitnijih momenata ukupne kvalitativne promjene cjelokupnog društvenog sistema. Proces učvršćivanja, što u esenciji znači legitimnost novouspostavljenog demokratskog političkog sistema znatno je kompleksniji i zahtijeva angažovanje cijelog društvenog sistema na principu - **aktivni društveni sistem** i uspostavljanje **odnosa saradnje** između unutrašnjih, pa i spoljašnjih aktera.

Pečujlić i Taboroši (1997) govore o pet polazišta tranzicije. Prvo polazište se odnosi na transformaciju svih pod sistema društvenog sistema. Počevši od ekonomskog sistema, pravnog, političkog, pa sve do sistema ličnosti i vrijednosti (duhovnog etosa). Drugo polazište se odnosi na „*oblik, način konstituisanja (geneze) koji bitno opredjeljuje karakter novog sistema*”. (isto, s. 83) Tranzicija iz jednog sistema u drugi sistem („iz državne svojine u privatnu svojinu” /isto, s. 83/) vrši se pod strogom kontrolom postojeće vlasti. Treće polazište tranzicije se odnosi na njeno odredište (luka u koju će da uplovi). Četvrto- „poslednji talas tranzicije razlikuje se od svojih istorijskih prethodnika (osobito od Juga Evrope i Jugoistočne Azije) i karakterom uticaja globalnog, svetskog poretka, koji doživljava kopernikanski obrat. **Dok su zemlje evropskog Juga vršile tranziciju pod relativno blagotvornim zračenjem 'globalne države blagostanja' ('socijalnog kapitalizma'), inkorporacija - Istočnih - postsocijalističkih društava u svetski poredak vrši se pod vladavinom znatno surovijeg ekonomskog odnosa, 'darvinističkog hiperliberalizma' i 'Šok terapije'**”. (Podvukao: Z. J.) (isto, s. 84) Peto polazište se odnosi na inkorporiranje svih ovih polazišta u jedno polazište. Riječ je o razlaganju monolitnog realnog socijalizma, napuštanju ovog sistema i nastanku različitih tipova postsocijalističkih društava u Jugoistočnoj Evropi. (isto)

Postoji više socioloških teorija o tranziciji u društvu, a izdvajaju se: kulturološke i strukturalističke. Kulturološke teorije ističu da je razvoj političke kulture najbitniji element u procesu promjene političkog sistema, kao pod sistema društvenog sistema. Razvijena politička kultura „se odnosi na specifične političke orijentacije- stavove o političkom sistemu i raznim njegovim dijelovima, te stavove o ulozi pojedinca u njemu”. (Almond & Verba, 2000: 20) Strukturalističke teorije stavljaju u centar moć strukture. Struktura je stabilna cjelina odnosa između elemenata jedne pojave i šireg područja stvarnosti. Promjene u političkoj strukturi i podstrukturi utiču na sve ostale strukture društva, a promjene u svim strukturama su nužne da bi se tranzicija, u punom smislu te riječi, završila (misli se na strukturu moći, klasa, slojeva i dr.).

Z. Bžežinski (1994) u svom djelu *Velika promjena* govori o fazama transformacije u društvima Istočne i Jugoistočne Evrope. Prva faza, po ovom autoru, traje od jedne do pet godina. Politički cilj, u ovoj fazi, jeste politička transformacija, a zatim privredna stabilizacija. Slom nedemo-

kratskog političkog režima, uspostavljanje višestranačke demokratije, kraj kolektivizacije i podsticanje individualizacije, to jest privatizacije – glavne su karakteristike prve faze. U ovoj fazi pomoć Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije (skraćeno – EU) potrebna je da bi se stabilizovale monete i slali mali, nužni, krediti i odgovarajuća pomoć. Druga faza traje od tri do deset godina. Politički cilj u ovoj fazi jeste prelazak od transformacije ka stabilizaciji, a ekonomski od stabilizacije prema transformaciji. Bitne karakteristike ove faze su: usvajanje novog Ustava i izbornih zakona, slobodni i fer izbori i formiranje političkih koalicija, promjene u ekonomskom sistemu u smislu razvoja bankarskog sistema, privatizacija malih i srednjih radnih organizacija, što dovodi do nastanka nove ekonomske klase. U ovoj fazi potrebna je pomoć Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije, a ogleda se kroz infrastrukturne kredite, tehničku, menadžersku i svaku drugu pomoć. U trećoj završnoj fazi, koja traje od pet do petnaest godina politički cilj, prevashodno jeste konsolidacija, dok je ekonomski – dalji rast i razvoj, to jest uspon. U ovoj fazi se formiraju stabilne političke stranke, organizuju slobodni i fer demokratski izbori i preovlađuje stabilna, participativna (demokratska) politička kultura. Pored političke preovlađuje i pravna i privredna kultura. I u ovoj fazi bitna je pomoć Sjedinjenih Američkih Država i Evropske unije. Pomoć se manifestuje kroz krupna investiranja i ulazak društva u NATO ili Evropsku uniju. (Z. Bžežinski, 1994)

Demokratsku tranziciju započinju unutrašnji akteri. Nije u pitanju jedan, niti dva aktera. Ima ih više. Oni su u potpunosti razočarani u postojeći sistem i žele bolji sistem, u kome će na kvalitetniji način zadovoljavati svoje različite potrebe i interese. To je sistem različitosti, a različitosti podrazumijeva demokratija. Kao primjer velikog nezadovoljstva unutar sistema možemo navesti komunistički sistem. On se brzo srušio, brzo je nestao. Često se postavlja pitanje – zašto tako brzo? Vjerovatno da je bio dobar to se i ne bi desilo, ne bi se srušio tako brzo. Unutar komunističkog sistema postojale su brojne slabosti, pa i protivurječnosti. Društva u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi u kojima je egzistirao ovaj sistem, a ima ih više (veliki Sovjetski Savez, velika Jugoslavija – unutar nje republike i slično), krenula su sa procesom liberalizacije, ali on je bio obilježen prekidima. Zbog čega? Upravo zbog zaoštrenih društvenih odnosa. (Jovović, 2019) Takođe, ne treba zaboraviti i duh vremena – *Zeitgeist*. Komunistički sistemi više nijesu mogli obavljati svoje osnovne funkcije, pa su im i građani, upravo iz tog razloga, prestali davati neophodnu podršku. U potpunosti je izgubljena vjera u ideologiju, a svaki pokušaj djelovanja u pravcu spašavanja sistema bio je i više nego besmislen. (Milardović, 2006) Uglavnom, svi politički i društveni sistemi koji su bili izgrađeni na temeljima vladavine sukoba, vladavine nekulture, vladavine bezakonja, vladavine laži, lopovluka i slično srušili su se. Nestali su sa svjetske pozornice. (Jovović, 2019)

U tabeli koja slijedi prikazaćemo diferencirane procese i institucije dvije velike transformacije sistema u dvadesetom vijeku.

Procesi i institucije dvije velike transformacije u 20. vijeku

	1917, 1945. - i nadalje	1989. - i nadalje
Teorija	Teorija socijalizma i komunizma; strategija stjecanja moći kod stranaka; Nedostaje teorija srednjeg dometa	Vizija civilnog društva; nejasno razgraničenje prema demokraciji i tržišnom gospodarstvu: pluralizam strategija od dogmatskog monetarizma do (...) socijalne države
Nosive elite	Stranačka elita; privremeno tolerirana; građanski stručnjaci	Djelovanje inteligencije; reformno-socijalistički kadar, sindikati (samo u Poljskoj), crkve (aktivne samo u DDR-u)
Ne nosive elite	Masovna mobilizacija i zastrašivanje građanskim ratom; parcijalni uspjesi među radnicima i seljacima	Nekoordinirani masovni pokret; radnici (samo u Poljskoj); mali preduzetnici sivog gospodarstva (samo u Mađarskoj)
Stranački sustav	Početna koalicija s lijevim socijalnim revolucionarima; jednostranačka vlast u Istočnoj Europi; u mnogim zemljama ujednačeni sustavi stranačkih blokova	Fragmentirane stranke bez velike i brojne baze; slaba veza s predsocijalističkim demokracijama
Interesne skupine	Ujednačen sustav velikih organizacija pod vođstvom stranke (transmisivna funkcija), marginalni relikti slobodnih organizacija (npr. crkve)	Stvaranje novih interesnih skupina; kontinuitet u nekim područjima kao kod sindikata; na početku sklonost miješanju funkcija stranaka i udruženja
Novačenje elita	Planska kadrovska politika	Neusmjeravana suradnja starih i novih elita; brzo smjenjivanje inteligencije profesionalnim političarima; sve veći utjecaj promijenjene nomenklature elita osim vodećih dužnosnika; čišćenje manjih razmjera (Poljska, Češka Republika, Bugarska); procesi samo u malom broju zemalja (Istočna Njemačka, Bugarska)
Preustroj gospodarstva	1917. ratni komunizam; 1921. nova ekonomska politika (NEP), koncesije tržišnom gospodarstvu; 1928. forsirana socijalizacija i kolektivizacija; 1945-1955. postupno uvođenje socijalizma u Istočnoj Europi odvajanje od svjetskog tržišta; vanjskotrgovinski monopol	Djelomična privatizacija; uzor višestruko mješovito gospodarstvo (sastavljeno) od državnoga i privatnoga gospodarstva; Treuhandmodell: DDR, Poljska, Bugarska; kuponski model: ČSFR, Rusija ponovno povezivanje sa svjetskim tržištem

„Izgradnja institucija“	Jednostranačka država u obliku parlamentarnog sustava, a prema tipu skupštinska vlada	Različiti modeli demokracije: parlamentarna republika (Mađarska , Češka Republika, Bugarska); polupredsjednički sustavi (Poljska, Rusija, Hrvatska, Slovenija); anokracije s jakim autoritarnim obilježjima (Srbija, brojne države nastale raspadom SSSR-a)
Upravljanje	Represije, planiranje mobilizacije manipuliranom pseudoparticijom, u porastu: materijalni poticaji	Ponude za participacijom; materijalna pomoć za samopomoć
Legitimacijska baza	Ideologija marksizma - lenjinizma, sa socijalnodržavnim mjerama	Pravna država i demokracija s pojačanim zaokretom prema nacionalizmu

Izvor: Beyme, Klaus von (1994) Systemwechsel in Osteuropa. Frankfurt am Main: Suhrkamp, s. 72-73 u Milardović, 2006, s. 106, 107.

Tranzicija kao kvalitativna promjena implicira izmjenu socijalnog sistema; razvoj novih društvenih oblika i društvenih odnosa saradnje i međuzavisnosti. Ona podrazumijeva mnoštvo događaja u širem društvenom sistemu i njegovim podsistemima - politika, privreda, pravo, kultura i slično, kao i društveno adaptiranje, stagnaciju i dinamiku.

Demokratska tranzicija može se odvijati mirno i brzo. Primjer takve tranzicije imamo u društvima Južne Evrope (špansko društvo). S druge strane, imamo i primjere nasilne i duge, veoma kompleksne tranzicije u društvima Istočne i Jugoistočne Evrope (na primjer: Rumunija). „Napuštanje starog sustava i stvaranje novog, na žalost, ne može se provesti bezbolno, bez žrtava i odricanja; bez procesa koji može trajati duže ili kraće. Međutim, taj proces ne može trajati nikada toliko kratko da bi se brzo moglo prijeći iz jednog u drugo, pogotovo, željeno stanje”. (Ljubić, 1996: 1)

Kad je demokratska tranzicija potpuno završena? Ona je, prema nezaobilaznim istraživačima demokratske tranzicije Huanu Lincu i Alfredu Stepanu (1998: 15), „završena kada je postignuta dovoljna saglasnost o političkim postupcima za dolaženje do jedne izabrane vlade, kada vlada dolazi na vlast neposredno na osnovu slobodnih i sveopštih izbora, kada takva vlada ima faktičku vlast da stvara novu politiku i kada izvršna, zakonodavna i sudska vlast koju je stvorila nova demokratija ne mora de jure da deli vlast sa drugim organima.”

H. Linc i A. Stepan ističu i da demokratska tranzicija može uspješno i mirno početi, a da se pri tom nikada ne okonča. Dolazak na vlast nove ili stare političke elite, koja je birana na slobodnim izborima nije garant da će se demokratska tranzicija apsolutno završiti. Linc i Stepan kažu: „Naša definicija je korisna brana protiv elektoralističke zablude, to jest uvjerenja da su slobodni izbori neophodan uslov postojanja demokratije”. (Linc & Stepan, 1998: 16) Isto tako, ovi autori govore o „ne-tranziciji”. Poseban primjer „ne-tranzicije” jeste politička situacija u društvu kada

vojna hijerarhijska elita, koja je smijenjena, „zadržava široke prerogative u kojima demokratski izabrana vlada nema čak ni vlast *de jure*“ (*po zakonu*). (isto, s. 17) Kao primjer se navodi Gvatemali sredinom osamdesetih godinama prošlog vijeka. Elementi kao što su: legitimitet nove izvršne vlasti u društvu, procesi demokratskog odlučivanja i budućnost demokratskog političkog sistema mogu biti ozbiljno ugroženi ukoliko se demokratski lideri konačno ne slože oko ključnih pitanja- „Unitarna ili federativna država“? Monarhistički tip vladavine ili republikanski tip vladavine? Izborni sistem, koji tip? i dr. (isto)

Reforme iznutra: slučaj - mađarsko društvo

Nedemokratski politički režim u mađarskom društvu, tokom 1980-ih godina imao je karakter „mekog“ posttotalitarnog režima. (H. Linc & A. Stepan, 1998) Kao takav, on je omogućio da se proces demokratske tranzicije odvija mirno i brzo, a nadasve putem pregovora (za Okruglim stolom). Takođe, ovaj politički režim bio je, u poređenju sa ostalim komunističkim režimima u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi, najliberalniji. Svakako da se postavlja pitanje: kako je on mogao biti takav, s obzirom na činjenicu da je u mađarskom društvu, u periodu od 1948. do 1953. godine 20. vijeka, dominirala izuzetno totalitarna vladavina „Staljinovog učenika“ Mačaća Rakošija? Odgovor na ovo pitanje nalazi se u popularnom i čuvenom mađarskom nazivu „duhovi iz 1956. godine“, a koji se odnosi na anti-staljinističku revoluciju, koja je ugušena od strane sovjetske vojne intervencije. To je sjećanje koje nije uspjelo da izbljedi već godinama i decenijama. Od tog događaja, mađarsko društvo, to jest postojeći mađarski politički režim ulagao je velike napore da se taj nemili događaj više nikada ne ponovi. Nakon procesa učvršćivanja komunističke vlasti, koje je uslijedilo posle nemilog događaja iz 1956. godine, novo državno i stranačko rukovodstvo u mađarskom društvu, na čijem se čelu nalazio Janoš Kadar, koji je bio izuzetno harizmatična ličnost, djelovalo je u pravcu procesa detotalitarizacije svih segmenata mađarskog društvenog sistema. (S. Darmanović, 2002) Djelovanje je bilo decidno i jasno. Sasvim je logično da će takvo biti s obzirom na prethodno iskustvo, to jest na sjećanje koje ne može da izbljedi.

Usmjeren na novi obrazac socijalističke privrede, Kadarov politički režim na jedan vješt i lucidan način polako se povlači iz onih esencijalnih segmenata institucionalizovanog državnog socijalizma, s jedne strane i struktura same politike, s druge strane. Slično kao i u čehoslovačkom društvu, 1968. godina u mađarskom društvu bila je godina postepenog i preciznog usmjeravanja na diferencirane reforme. Obzirom da su im ekonomske reforme slične, ova dva društva čehoslovačko i mađarsko uticala su jedno na drugo u smislu priprema za reforme sredinom 1960-ih godina 20. vijeka. (I. Berend, 2001)

Promjene se događaju i u sferi hijerarhije različitih prava, da bi 1982. godine nizom propisa u sektoru male privrede bilo omogućeno pravo na svojinu, što ranije, podrazumijeva se, nije bio slučaj. Ta promjena imala je veliki politički značaj, značenje i smisao, a ogledala se u tome što je redukovana vlast partijske države u mađarskom društvu, omogućeno je povećanje individualnih i kolektivnih prava, a s tim i, možemo reći, „konsolidovanje“ vladavine prava, s jedne strane i, s druge strane omogućeno je namještenicima partijske države da slobodno djeluju u pravcu promjene „potfelja“ i samim tim slobodno participiraju u funkcionisanju neke druge, manje privrede. Ovim se postiglo da svi mogu da napreduju i privrednici i oni pojedinci koji su članovi činovničkog aparata i postavljene su oni osnovi, koji će omogućiti da šest, sedam godina prije potpunog napuštanja komunizma, dođe do „pražnjenja“ državnog sektora, s jedne strane i „otkupa nomenklature“, s druge strane. (H. Linc & A. Stepan, 1998)

Sa svim ovim promjenama uspjelo se sa proširenjem granica posttotalitarnog režima. Kadarov režim nije dovodio u pitanje ulogu koju komunistička partija ima u mađarskom društvu, a ona je još uvijek glavna. Takođe, nije ni dovodio u pitanje postojanje jedne organizovane političke opozicije, što znači da je omogućeno postojanje ograničenog političkog pluralizma. Sve je ovo više ličilo na autoritarni, nego na posttotalitarni (politički) režim. (S. Darmanović, 2002) Jer, samo postojanje organizovane političke opozicije, znači da je u ukupnom političkom sistemu, kao i u društvenom sistemu prisutan određen stepen liberalizacije.

Ekonomski dio Kadarovog političkog režima i komunistička država, sredinom 1980-ih godina bivaju izložni različitim pritiscima, a razlog su diferencirani problemi, koji su proizvod svih promjena o kojima smo malo prije govorili. Spoljni dug mađarskog društva znatno je porastao, reformsko krilo počelo je sve više sumnjati u Janoša Kadara i počelo je tražiti saveznike, kako u partiji, tako i van nje. Takođe, samostalne skupine u društvu postale su sve više kritički nastrojene prema politici Janoša Kadara i imale su bespoštednu, ali dosta skrivenu od javnosti, podršku reformatorskog krila u partiji. Sve je išlo ka tome da se u mađarskom društvu postepeno formirao generalni stav da Kadar mora da ode sa vlasti, tako da je 1987. godine došlo do konstituisanja Mađarskog demokratskog foruma, ujedno prve protopartije u Mađarskoj, a na sastanku povodom njegovog formiranja pojavljuje se i jedan od vodećih reformatora Imre Požgaj. (H. Linc & A. Stepan, 1998)

Reformrska opozicija sve više je jačala, tako da je maja 1988. godine, kada je „održana (...) svenarodna partijska konferencija“, uklonjena „kompletna ‘stara garda’, među kojima Janoš Kadar, čitavu trećinu veka neprikosnoveni generalni sekretar, kao i veći deo njegovog Politbiroa. U Politbirou su ih zamenili vodeći reformatori Reže Njerš i“, (Berend, 2001: 319) malo prije pomenuti „Imre Požgaj, a promenjena je i trećina Centralnog komiteta, što je upadljivo ojačalo reformski trend. Ipak, pobjeda reformskog krila nije bila kompletna: na ključnoj poziciji general-

nog sekretara našao se pragmatični konzervativac Karolj Gros (*Karoly Grosz*). Neizbežni su bili dvosmislenost i konfuzija. Na partijskoj konferenciji ipak je proglašen novi program i objavljena potreba da se učini veliki korak napred: cilj je bio da se ostvari privreda mešovitog tržišta i iznet je zahtev da se izvrši radikalna politička reforma kojom bi se stvorio demokratski politički pluralizam (mada bez objašnjenja njegovog karaktera) i *Rechtsstaat*". (I. Berend, 2001: 319-320)

Kadarova vladavina (1956-1988/1989), naročito period prije nego što će biti prinuđen da se povuče sa položaja generalnog sekretara (period od 1980. do 1988/1989. g.), prema Rupniku (u: S. Hantington, 2004), ličila je na benignu autoritarnu vladavinu španskog kaudilja F. Franka, to jest diktaturu koja je pokazivala znake neodrživosti, dezintegracije, urušavanja, dok je Imre Požgaj podsjećao na španskog princa Huana Karlosa. Usljed velike promjene, Požgaj i Karlos predstavljali su, ni manje ni više nego simbol kontinuiteta usljed velike promjene u društvu. Novotvorirana preduzetnička elita i ekonomski stručnjaci, koji su liberalno usmjereni, a koji su povezani sa ranijim establišmentom uspjeli su formirati jednu kompaktnu tehnokratsku elitu za demokratsku tranziciju na isti način, kao što je to učinila buržoaska elita u španskom društvu, koja je bila u vezi sa *Opus Dei*. U mađarskom društvu pojavile su se opozicione grupe, a iz njih proizišle brojne opozicione političke partije, na skoro isti način kao u španskom društvu prognanici. Opozicionari u Mađarskoj, kao i prognanici u Španiji imaju glavnu ulogu u trasiranju puta ka demokratiji, kao jednoj igri u društvu. (Jacques Rupnik, 1989, parafrazirano prema: S. Hantington, 2004: 104) Put ka demokratiji nije ništa drugo, nego tranzicija i svi naponi koji se čine da bi se ona završila.

Demokratska tranzicija u mađarskom društvu, u periodu od 1988. do 1990. godine, bila je igra između tri ključna politička činioca, mada se povremeno pojavljivao četvrti: (1) režimskih konzervativca, (2) režimskih reformista, (3) ujedinjene političke opozicije i (povremeni) (4) radikalne političke opozicije. Za režimske konzervativce možda je adekvatniji naziv umjereni režimski konzervativci, iz razloga što su oni svojom politikom dozvoljavali izvjesnu slobodu štampanih medija, postojanje i razvoj različitih interesnih grupa, kao što su seljačke, omladinske i sindikalne grupe, kao i jačanje uloge istih u društvu i zalagali su se za smanjenje direktnog uticaja partije na sferu ekonomije. Oni jesu bili za proces liberalizacije, što se i da vidjeti, ali ne i za demokratizaciju. MSRP, koji je imao glavnu, vodeću ulogu, kao i njen novi sekretar, pragmatični konzervativac, Karolj Gros (*Karoly Grosz*), zalagali su se za uključivanje novonastalih organizacija, kao što su opozicione organizacije i nestranačke u strukturu vlasti, na taj način što će se decidno znati ko je vođa i raniji, to jest stariji, a ko novi, to jest mlađi partner. Ovdje je riječ o paternalističkom obrascu podjele vlasti, u kome glavnu, vodeću ulogu ima MSRP, a druge političke snage u skladu sa političkim interesima i htjenjima MSRP imaju sporednu, pomoćnu ulogu. S druge strane, režimski konzervativci ili umjereni konzervativci pokazali su izvjesnu savitljivost kada su u pitanju

novija događanja na mađarskoj političkoj pozornici. Oni su, nakon što su konačno shvatili da neće moći da ignorišu novonastale opozicione organizacije, februara 1989. godine, kada je održana sjednica CK MSRP na kojoj se raspravljalo o daljim koracima ka demokratskoj tranziciji, morali prihvatiti postojanje višestranačkog demokratskog sistema. (S. Darmanović, 2002). Dakle, pojedinačni i grupni interes bio je presudan. To je ujedno značilo da se po prvi put u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi uvodi višestranački sistem i izbori, na kojima će svi slobodno participirati, te se omogućava takmičenje sa drugim političkim subjektima, to jest političkim strankama „bez ikakve vrste (poljskog tipa) prethodnih priprema (Soos, 1993)”. (I. Berend, 2001: 321) Završetkom takmičenja sve veze sa prethodnim sistemom se prekidaju, dakle - tranzicija je okončana. Kao rezultat priprema za takmičenje i kao rezultat samog takmičenja imamo pobjednika. Taj pobjednik, iz razloga što je pobijedio na poštenom takmičenju, demokratski je pobjednik.

Takođe, na sjednici Centralnog komiteta na dnevnom redu bilo je pitanje da li da se usvoji zaključak da je čuvena 1956. godina „bila pravi narodni ustanak i borba za nezavisnost od mađarskog staljinizma i sovjetske dominacije, a ne kontrarevolucija. Prihvatanje ovakvog gledanja na pomenuti događaj” (I. Berend, 2001: 320) uticalo je na to da „glavna tema opozicionih napada (...) postane partijska rezolucija. Ovakva ocena predstavljala je otvoren izazov - smenjenom - Kadarovom režimu koji je sebe definisao kao čuvara od buržoaske kontrarevolucije. Ukoliko je ugušeni narodni ustanak postavio prave demokratske i nacionalne zahteve, utoliko je Kadarov režim bio konzervativna 'kontrarevolucija'”. (isto, s. 320) Nakon odluka koje su donešene na sjednici CK, koja je održana februara 1989. godine odmah je uslijedio prijedlog skupštini Mađarske da donese novi ustav, po kome će postojeće opozicione grupe moći slobodno da djeluju, ali ne nelegalno, već potpuno legalno (Darmanović, 2002), a samim tim one mogu da legalno djeluju u pravcu formiranja novih političkih partija. „Socijaldemokratska partija” i „Partija malih posjednika”, dvije stare predratne političke partije obnovljene su, s druge strane tu je „Mađarski demokratski forum”, zatim, „Savez slobodnih demokrata” i na kraju „Federacija mladih demokrata”. (I. Berend, 2001: 321) Pod velikim pritiskom svih ovih političkih partija, koje počinju da igraju važnu ulogu u političkom životu mađarskog društva, vladajuća partija morala je da započne ozbiljne razgovore sa njima. Samim početkom juna 1989. godine otpočeti su razgovori za „Okruglim stolom (političke) opozicije”, da bi bili završeni osamnaestog septembra iste godine. Opozicione grupe, koje su važile za najdominantnije i najorganizovanije, slično kao u poljskom društvu, u potpunosti su bile raspoložene za dijalog i kompromis. U mađarskom društvu nije korišćeno dobro poznato „etiketiranje” kao „mi” i „oni”, što je bio slučaj u poljskom društvu. (isto, s. 321) Dakle, ovim je omogućeno svim političkim snagama ili subjektima da, kao i vladajuća partija slobodno djeluju u političkom i društvenom prostoru. To je ono

što podrazumijeva demokratija, tačnije- to je samo jedan od elemenata iz *mnoštva različitosti*, koje demokratija sama po sebi implicira.

Razgovori za Okruglim stolom političke opozicije, za kojim su se sučeljavale sve strane, a koji su završeni septembra 1989. godine dali su jasne rezultate. Unutar MSRP uspjela se formirati većina, koja želi da eliminiše strategiju koja se odnosi na konzervativce i njihovu intenciju da pokušaju „onesposobiti” političku opoziciju. Unutar MSRP reformski krugovi, pošto su se bojali da jezgro rukovodstva partije iz Budimpešte ne prizove duhove iz prošlosti, to jest iz čuvene 1956. godine, prvo su počeli da djeluju sa opštinskog nivoa, a opštinski nivo je imao Požgaja, člana jezgra partije u Budimpešti, koji ih je zastupao u istom jezgru. Međutim, veoma brzo se ispostavilo da on nije jedini koji je na njihovoj strani, jer se unutar parlamenta pojavio veći broj pojedinaca-poslanika, koji je uspio formirati samostalnu, to jest (tačan naziv) „Nezavisnu grupu”. Osnovni cilj ove grupe jeste da se da podrška izmjenama unutar same političke partije. Na kraju su konzervativci koji su bili okupljeni oko Karolja Grosa (*Karoly Grosz*), sekretara shvatili da su izgubili moć, to jest da više nemaju potrebnu većinu i da više ne mogu rigidno da vrše kontrolu nad partijom. Partija je donijela odluku, što je i bio pokazatelj u kom su položaju konzervativci, da se parafira sporazum sa pripadnicima EKA (odnosi se na Okrugli sto političke opozicije), a koji se odnosi (sporazum) na formiranje i konsolidovanje različitih institucija liberalne demokratije. Važno je napomenuti, da je bilo neophodno zadovoljiti dva ključna uslova da bi razgovori mogli da otpočnu: da u svom vlastitom taboru režimski reformisti budu snaga koja će biti dominantna i da značajna društvena snaga bude sama politička opozicija, s tim da u političkoj opoziciji bitnu ulogu ima umjerenija struja. (Darmanović, 2002)

Od samog početka pregovori su bili usmjereni na pronalaženje adekvatnog obrasca liberalne demokratije i formiranje nove političke elite. Ovo posljednje se uzima sa rezervom. U razgovorima za Okruglim stolom (EKA - Ellenzeki Kerekasztal) participirali su svi predstavnici političkih stranaka, to jest onih koje će participirati na prvim, slobodnim višestranačkim demokratskim izborima i oni su ti koji trebaju tačno da odrede pravila, koja se odnose na stranački sistem, „igru” za prve i sve naredne parlamentarne izbore i na kraju cjelokupnu stranačku politiku u mađarskom društvu. Svi akteri, što je i logično, vodili su računa o svojim diferenciranim interesima, a ponajviše o svom budućem položaju u novom političkom sistemu, tako da je vladajuća partija MSRP tražila da se konstituiše jaka institucija predsjednika. Bila je ubijedena da će Požgaj (njen kandidat) biti izabran. Uglavnom, finalni rezultat pregovora za Okruglim stolom, koji je parafiran osamnaestog septembra 1989. godine jeste - da se u mađarskom društvu konstituiše parlamentarni sistem, uvede funkcija predsjednika, koji će se birati na slobodnim izborima (predsjedničkim izborima), apsolutno zaštite ljudska prava i slobode, javno i privatno vlasništvo i garantuje sloboda svih medija. Ovaj sporazum jedino nije htio da parafira Savez slobodnih demokrata (povremeni, četvrti igrač- radikalna

politička opozicija), a razlog je uvođenje funkcije predsjednika. Uspjelo se sa organizovanjem referenduma, koji se odnosi na zabranu uvođenja ove funkcije, a Savezu slobodnih demokrata (organizatoru) priključuje se Federacija mladih demokrata. Epilog referenduma jeste - ne uvodi se funkcija predsjednika, koji se bira na izborima. (Darmanović, 2002) S druge strane, politička opozicija koja je putem izbora participirala u donošenju ove odluke, uspjela je, unaprijed, da sazna kako će se od prilike plasirati na parlamentarnim izborima, kakav će biti njen položaj u novoj politici, dok je MSRP, još uvijek vladajuća politička partija, mnogo šta izgubila. Bila je uvjerenjena da će za sebe osigurati funkciju jakog predsjednika, ali se to nije desilo. Umjesto da djeluje u pravcu pripremanja i obogaćivanja programa za predstojeće parlamentarne izbore, ispitivanju javnog mnjenja (stavova pojedinaca i društvenih grupa), ona se prepustila uvjerenju da je njen lider izuzetno harizmatičan i da kao takav ne može imati konkurenciju na nivou cijelog mađarskog društva. Na kraju, što ćemo i kasnije vidjeti, ništa nije dobila i to je morala prihvatiti kao realnost u novom političkom društvu.

Pripadnici Reforme iznutra (odnosi se na opozicioni blok) uspjeli su da odigraju glavnu, istorijsku ulogu u mađarskom društvu. Postali su veoma popularni kako u svom društvu, tako i van njega - na Zapadu. Jedino je od njih bila popularnija Solidarnost u poljskom društvu. Demokratski reformatori istinski su željeli da zamijene statični državni socijalizam novim, kreativnijim, liberalnijim demokratskim socijalizmom „zapadnog tipa, sa višepartijskim sistemom, slobodnim izborima, institucionalizacijom ljudskih prava i društvenom tržišnom ekonomijom, utemeljenoj na mešovitoj svojini, kao i na ekonomskoj politici orijentisanoj ka izvozu, prilagođenoj svetskom tržištu i integrisanoj u njega, ali sa još uvek jakom socijalnom orijentacijom. Neki od vodećih reformatora, kao što su Požgaj i Suroš, koketirali su sa mađarskim nacionalizmom. Požgaj je konačno računao na savez sa Demokratskim forumom, koji je, naročito sa svojim jakim populističkim osnivačkim nukleusom, imao priličan broj istih ciljeva i principa. Prvi kongres Foruma marta 1989. proglašava za cilj 'treći put', između kapitalizma i socijalizma, i izjavljuje da će 'strogo tržišno bazirana privreda samo obogatiti malu grupu ljudi, a osiromašiti većinu'. Čak je i Drugi kongres oktobra 1989. 'nastavio u istom (...) pravcu kao i (...) Prvi kongres', zaključio je analitičar *Radija slobodna Evropa*. 'Forum nije usvojio kompletnu privatizaciju a pod privatizacijom nije podrazumevao svojinu građanina pojedinca (...) preduzimači (...) ne bi bili pojedinci veće grupe' (*Radio slobodna Evropa*, 1989b, 23-24)". (I. Berend, 2001: 322-333)

Mađarska je bila prva u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi koja je prešla na višestranački politički sistem (S. Hantington, 2004), a prvi parlamentarni izbori u mađarskom društvu održani su, kada su i predviđeni, aprila mjeseca 1990. godine. Nikakvih problema nije bilo, mirno su završeni. Mađarski demokratski forum je pobijedio, to jest uspio je da osvoji najviše glasova na izborima - 24,73 posto, zatim slijedi Savez slobodnih

demokrata, koji je osvojio 21,39 posto glasova, zatim - Nezavisni, koji su uspjeli osvojiti 11,73 posto glasova, MSRP (MSS) sa osvojenih 10,89 posto glasova, Savez mladih demokrata osvojio je 8,95 posto glasova, a posljednji su Hrišćanski demokrati sa osvojenih 6,46 posto glasova. (A. Milardović, 2006)

Održavanjem parlamentarnih izbora, na kojima je (komunistička) politička partija MSRP izgubila, u potpunosti je završena demokratska tranzicija u mađarskom društvu. Državni socijalizam je nestao, srušio se. Građani su od samog početka, od započinjanja reformi u sistemu, željeli napredak, demokratiju, željeli su istinske promjene i na kraju su ih dobili. Nekadašnja vladajuća MSRP shvatila je da je izgubila onaj položaj koji je ranije imala u strukturi vlasti mađarskog društva, jednostavno- bila je ponižena i više nije vjerovala u svoj osnovni cilj, bila je istrošena i potpuno razočarana i kao takva povukla se. Na pitanje da li su komunisti bili u strahu što moraju da izvrše transfer vlasti, Jaruzelski (Jaruzelski, 1992, parafrazirano prema: I. Berend, 2001) je pokušao da da odgovor: nijesu, oni su to učinili mirno, pa čak i sa zadovoljstvom. Veliki teret koji su nosili na leđima uspjeli su da odbace. Sistem je bio u raspadu, potpuno istrošen. Komunisti, što je i prirodno, nijesu imali u planu da potpuno odustanu od vlasti, oni su htjeli da je podijele, a na kraju su jednostavno prihvatili realnost. Sve u svemu, mirna tranzicija putem pregovora završena je u roku od dvije godine.

Mađarsko društvo uspjelo je da dobije jedan „klasični parlamentarni sistem, sa jakom vladom i cermonijalnim predsjednikom Republike koji se bira u parlamentu (...) U zemlji je uveden mješoviti izborni sistem, čime nije uspostavljen dvopartizam vestminsterskog tipa, ali je partijski sistem sličniji vestminsterskom nego fragmentiranom parlamentarnom sistemu”. (S. Darmanović, 2002: 156)

Na drugim parlamentarnim izborima u mađarskom društvu, održanim 1994. godine uspjela je pobijediti MSS (Mađarska socijalistička stranka). Nasljednica MSRP. Osvojila je 32,99 posto glasova. „Savez liberalnih demokrata” dobio je 19,74 posto birača, „Mađarski demokratski forum” osvojio je 11,73 posto birača, „Nezavisni” su dobili 8,82 posto glasova, „Hrišćanski demokrati” dobili su 7,02 posto i, posljednji „FIDES” sa 7,01 posto. Na parlamentarnim izborima 1998. godine, ponovo je pobijedila MSS - osvojila je 32,93 posto. Slijede: „FIDES”, dobio je 29,48 posto glasova, trećeplasirana politička stranka „Nezavisni” sa 13,15 posto glasova, „Liberalni demokrati” sa 7,57 posto glasova i, posljednja politička „partija mađarske pravice i života” sa 5,46 posto osvojenih glasova. MSS, uspjela je pobijediti i na izborima 2002. godine. Dobila je, više nego na prethodnim izborima 1998. i 1994. godine - 43,1 posto glasova. Slijede - „Mađarska građanska unija 41,1%, Unija liberalnih demokrata 5,6% itd”. (A. Milardović, 2006: 152) Mađarska socijalistička stranka (MSS), bila je „dominantna” politička stranka u političkom i stranačkom sistemu mađarskog društvenog sistema do 2006. godine.

Umjesto zaključka: Demokratska konsolidacija u Mađarskoj

Mađarsko društvo liberalno je društvo. U njemu se demokratska tranzicija, kao i u poljskom društvu odvijala mirno i brzo, putem pregovora/spozazuma- potpuno je završena, a demokratija je konsolidovana. Huan Linc i Alfred Stepan (1998) govore o pet arena konsolidovane demokratije u mađarskom društvu: (1) autonomno civilno društvo formiralo se 1988. godine, dvije godine prije održavanja prvih slobodnih parlamentarnih izbora; (2) političko društvo - Mađarska je, kao što smo i istakli, izabrala klasični parlamentarni sistem, a političke stranke u višestranačkom sistemu konsolidovane su; (3) ekonomsko društvo - „zakoni u oblasti svojine i ugovora, a zatim tržište kapitala i struktura banaka već su, u odnosu na sve druge zemlje Istočne Evrope, imali svoj raniji predtranzicioni start. Veliki deo okvira za ono što smo nazvali institucionalizovano ekonomsko društvo, već je bio postavljen na svoje mesto pre no što je predsednik novoizabrane demokratske vlade Antal preuzeo dužnost”. (isto, s. 376). Institucionalizovano ekonomsko društvo uspjelo je privući mnoge strane investitore, pa se po tome mađarsko društvo razlikuje od svih drugih društava u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi; (4) mađarsko društvo u toku izrade Ustava nije imalo formulu koja bi bila optimalna, s obzirom na činjenicu da demokratski Ustav nije donijela ustavotvorna skupština, koji bi potom bio prihvaćen ili odbačen na izborima, to jest na referendumu; i posljednja arena konsolidovane demokratije (5) državnost- mađarsko društvo, kako ističu Linc i Stepan (1998: 379), ostalo je bez velikog dijela teritorije (dvije trećine). Na osnovu ugovora u „Trijanonu iz 1920. godine (...) Mađari koji žive pod nacionalističkim vladama u Rumuniji, Slovačkoj i Vojvodini (pod kontrolom Srba) predstavljaju stalan predmet rasprava u mađarskoj politici.”

Democratic transition in Hungary

Abstract

Transition, as one of the most popular sociological and political concepts of the day, means nothing but a transition from one state to another one, i.e. the transition from a non-democratic regime into a democratic one. Transition begins when individuals, who belong to the governing structure of a non-democratic regime - authoritarian, totalitarian, and post-totalitarian - begin to correct their behavioral rules and act towards the development of all individual and collective rights and freedoms in the social system. Weakening and collapse of a non-democratic regime launches a transition which aims towards the construction of a political life that will, above all, be pluralistic. The transition can have two directions - forward: from a non-democratic to a democratic regime, and backward: from a democratic to a non-democratic regime. In the intermediate period - transition - new political and overall

social relations are being formed, which then spread and become the necessary conditions for the functioning of the new political and, overall, new social system. This paper considers the process of democratic transition in Hungarian society. We are focused on analyzing and exploring socio-political factors that enable, or possibly prevent, a successful transition from one undemocratic political regime to another, a better political regime. That better political regime is the democratic regime.

Key words

post-totalitarianism, democratic transition, political actors, negotiations, democratic consolidation, Hungary.

Literatura

- Almond, G., Verba, S. (2000). *Civilna kultura*. Podgorica: CID.
- Andrijić, S. (1996). *Strategija i modaliteti vlasničkog utemeljenja društvene imovine u federaciji Bosne i Hercegovine* u: Tranzicija gospodarstva: zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Mostaru 10. prosinca 1996. Mostar: Ekonomski fakultet Sveučilišta; Split: Ekonomski fakultet Sveučilišta.
- Bžežinski, Z. (II-1994). *Velika promjena*. Beograd: Borba.
- Bobio, N. (1990). *Budućnost demokratije- Odabrana pravila igre*. Beograd: Filip Višnjić.
- Boban, D. (2007). *Ustavni modeli polupredsjedničkih sustava vlasti u Rusiji i Poljskoj* u: Anali Hrvatskog politološkog društva. Zagreb: Hrvatsko politološko društvo.
- Dostupno na sljedećem linku:
https://www.mediastudies.fpzg.hr/_download/repository/Anali_3__bez_naslovnice.pdf
(pristup ostvaren: 23. 06. 2017).
- Berend, I. (2001). *Centralna i Istočna Evropa - 1944-1993: Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*. Podgorica: CID.
- Beyme, Klaus von (1994). *Systemwechsel in Osteuropa*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Cipek, T. (2007). *Poredak, konstitucionalizam, demokracija* u: Anali Hrvatskog politološkog društva. Zagreb: Hrvatsko politološko društvo.
- Dostupno na sljedećem linku:
https://www.mediastudies.fpzg.hr/_download/repository/Anali_3__bez_naslovnice.pdf
(pristup ostvaren: 23. 06. 2017).
- Čupić, Č. (2002). *Politika i poziv*. Beograd: Udruženje za političke nauke Jugoslavije, Čigoja štampa.
- Čupić, Č. (2001). *Politika i zlo*. Beograd: Čigoja štampa, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Čupić, Č. (2010). *Politika i odgovornost*. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije, Čigoja štampa.
- Dal, R. (1999). *Demokratija i njeni kritičari*. Podgorica: CID.
- Darmanović, S. (2002). *Demokratske tranzicije i konsolidacije u Južnoj i Istočnoj Evropi - osnovni modeli*. Podgorica: Pravni fakultet Univerziteta Crne Gore.

- Dražek S. Dž., Holms T. L. (2003). *Post komunistička demokratizacija: politički diskursi u trinaest zemelja*. Niš: Istraživačko-analički centar, GIP Punta.
- Đukanović, B., Bešić, M. (2000). *Svjedoci vrijednosti: preobražaj društvene svijesti u Crnoj Gori*. Podgorica: CID – SoCen.
- Golubović, Z. (1999). *Stranputice demokratizacije u postsocijalizmu*. Beograd: Beogradski krug – Biblioteka krug.
- Hantington, P. S. (2004). *Treći talas: demokratizacija na izmaku dvadesetog veka*. Zagreb: Politička kultura; Podgorica: CID.
- Jović, D. (2010). *Problems of Early Post-Communist Transition Theory: From Transition from to Transition to* u: Politička misao: časopis za politologiju, Vol 47, No. 5–2010. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta.
Dostupno na sljedećem linku:
file:///C:/Users/pc/Downloads/Politicka_misao_ENG_2010_44_68.pdf
(pristup ostvaren: 08. 04. 2016).
- Jovović, Z. (2019). *Tranzicija iz nedemokratskog u demokratski poredak: slučaj – Rumunija. Medijski dijalozi: časopis za istraživanje medija i društva*, no. 34–2019. Podgorica: Istraživački medijski centar.
- Jovović, Z. (2017). *Suvremeno demokratsko društvo: odgoj i obrazovanje za toleranciju. Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, Vol. 63, No. 2–2017. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Kasapović, M. (2007). *Komparativna istraživanja polupredsjedničkih sustava u Srednjoj i Istočnoj Europi: problemi koncepcijske rastezljivosti, selekcijske pristrasnosti, tipologiziranja i denominiranja* u: Anali Hrvatskog politološkog društva. Zagreb: Hrvatsko politološko društvo.
Dostupno na sljedećem linku:
https://www.mediastudies.fpzg.hr/_download/repository/Anali_3_bez_naslovnice.pdf
(pristup ostvaren: 23. 06. 2017).
- Linc, H., Stepan, A. (1998). *Demokratska tranzicija i konsolidacija*. Beograd: Filip Višnjić.
- Ljubić, F. (1996). *Privatizacija – Zašto, kako i što?* u: *Tranzicija gospodarstva: zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Mostaru 10. prosinca 1996. god.* Mostar: Ekonomski fakultet Sveučilišta; Split: Ekonomski fakultet Sveučilišta.
- Milardović, A. (2006). *Političke stranke u doba tranzicije i globalizacije*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja.
- Mitrović, B. (2000). *Tranzicija – Postsocijalistička privreda (primer Jugoslavije)*. Niš: Prosveta.
- Orlović, S. (2002). *Političke partije i moć*. Beograd: Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Čigoja štampa.
- Orlović, S. (2011). *Konsolidacija demokratije u Sloveniji i Srbiji – uporedna analiza*. Politički život: časopis za analizu politike, br. 3–2011. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju, Službeni glasnik.
- Pavlović, V., Stojiljković, Z. (ur.) (2010). *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za demokratiju.
- Puhovski, Ž. (2005). *Politički pluralizam bez socijalnog utemeljenja* u: *Slaba društva i nevolje sa pluralizmom*. pr. Dvornik i Horvat. Zagreb: Fondacija Heinrich Boll.

- Pečujlić, M., Taboroši, S. (1997). *Četvrti talas: tranzicija*. Beograd: Savet projekata *Konstituisanje Srbije kao pravne države u uslovima tranzicije* i Centar za publikacije Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Sorokin, P. (2002). *Društvena i kulturna dinamika*. Beograd: JP SLUŽBENI LIST SRJ; Podgorica: CID.
- Vučičević, D. (2012). *Uloga političkih partija u procesu konsolidacije demokratije u Srbiji*. Politička revija, br. 3-2012. Beograd: Institut za političke studije.
- Vasović, V. (2002). *Nova raskršća postkomunističke demokratije u: Postkomunizam i demokratske promene: demokratska rekonstrukcija države i političkog sistema* (priredili: Vasović, Pavlović). Beograd: Jugoslovensko udruženje za političke nauke, Fakultet političkih nauka.
- Vidojević, Z. (1997). *Tranzicija, restauracija i neototalitarizam*. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za sociološka istraživanja.
- Vidojević, Z. (2000). *Pretpostavke i izgledi demokratije u Istočno-evropskim zemljama u: Procesi demokratizacije u zemljama tranzicije*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Vukićević, S. (1998). *Simuliranje promjene (transformacija socijalizma)*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore; Cetinje: „Obod”.

UDK 321.01:324(323(5/9))

Političke promene na Severu Afrike tokom 2019. godine: u susret novom Arapskom proleću?

Sažetak

Politička situacija na Severu Afrike tokom 2019. godine pretrpela je potpunu transformaciju, te će ova godina u političkoj istoriji regiona biti upamćena kao godina smene ličnosti koje su svojim državama vladale decenijama. Prvi deo teksta pruža vremenski prikaz i klasifikaciju događaja u pet zemalja regiona (pri čemu je, za potrebe ovog rada, Mauritanija takođe uvrštena u spisak), koji variraju od organizovanja masovnih protesta (slučajevi Alžira, Egipta i Sudana), do smena ili pokušaja smene vladajuće elite (slučajevi Alžira, Egipta, Sudana, Tunisa i Mauritanije). Drugi deo teksta ukazuje na zajedničke činioce koji su doveli do takvog razvoja situacije, a zatim pruža potencijalne scenarije za dalji razvoj prilika na političkoj sceni u zemljama datog regiona. Uz sećanje da je „kolevka“ Arapskog proleća iz koje su iznedrene političke promene širom Bliskog istoka i Severa Afrike ujedno i region koji je tema ovog teksta, a imajući u vidu da protesti u ovom trenutku potresaju sijaset arapskih zemalja, savremena politička dešavanja u ovom delu sveta ne smeju biti bačena u zapećak u odnosu na druge značajne događaje u arapskom svetu, kao što je, primera radi, ofanziva Turske na Siriju, koja, pored rasformiranja tzv. Islamske države u Siriji i Iraku, predstavlja najznačajniji događaj u sferi politike i bezbednosti u tom delu sveta.

Ključne reči

Sever Afrike, protesti, izbori, smena vlasti, puč

* Autorka je doktorand Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. e-mail: tanja.z.milosevic@gmail.com

Većina autora, kada je reč o Severu Afrike, na svom spisku nalazi sledeće države: Alžir, Egipat, Libiju, Maroko, Sudan, Tunis i Zapadnu Saharu. U širem geografskom smislu, u region se ubrajaju i Azorska ostrva, Mauritanija, Mali, Niger, Čad, Južni Sudan, Etiopija, Eritreja i Džibuti. Međutim, za potrebe ovog teksta, biće analizirane samo zemlje koje se smatraju zemljama Severne Afrike u užem smislu, s izuzetkom da Zapadna Sahara i Maroko neće biti detaljnije prikazane zbog nedostatka značajnih političkih promena u datim zemljama, kao ni Libija, u kojoj je politička situacija poslednjih pet godina krajnje nestabilna i nepredvidiva. Međutim, u analizu će biti uključena Mauritanija, u kojoj je u julu ove godine došlo do održavanja prvih demokratskih izbora i primopredaje vlasti između dva predsednika.

1. Pregled političkih promena na Severu Afrike

Ukoliko bismo pokušali da sastavimo vremensku rekonstrukciju političkih dešavanja na Severu Afrike, prvu stanicu našeg putovanja regionom predstavljao bi Sudan, u kojem su protesti protiv autokratskog predsednika Omara al Bašira otpočeli u suton 2018. godine kao rezultat povišenja cene lekova i hleba. Protesti u Sudanu su istovremeno i najmasovniji protesti koji su pogodili ove godine region Severne Afrike. Međutim, ono što je počelo kao socijalni protest i pobuna protiv ekonomske krize u nekoliko manjih sudanskih gradova ubrzo je preraslo u jasno iskazan revolt stanovnika te zemlje prema vladajućem režimu. Već prve nedelje protesta, masa okupljena na ulicama uzvikivala je „ماظنلنا طاقس اديري بعشلا“ (sr. „Narod želi da režim padne“)¹, rečenicu koja je nešto manje od dece-

[1] Ukazivanje na ponavljanje ove arapske „demonstrantske mantre“ vrlo je značajno za analizu trenutnih dešavanja u arapskom svetu, uzevši u obzir da ona umnogome podsećaju na „prvi talas“ Arapskog proleća, koji je počeo krajem 2010., a uzeo maha tokom 2011. godine. Značajno je u ovom trenutku napomenuti da je Arapsko proleće u ono vreme zahvatilo sve zemlje koje su predmet ovog teksta.

nije pre toga obeležila Arapsko proleće (Na'ameh, 2012, 33). U trenutku „dizanja bune“ protiv predsednika i njegovih najbližih saradnika, Omar al Bašir bio je na vlasti u zemlji nepunih trideset godina, a omladina, kao glavni pokretač demonstrantske snage, nije poznavala nijednog drugog političara u funkciji šefa države. U okviru prvog talasa demonstracija u Sudanu, snage bezbednosti stale su u odbranu institucije predsednika i otpočele nasilno razbijanje demonstracija. Organizatori i učesnici protesta nastojali su da njihove aktivnosti ostanu mirnodopske, te je sukob sa snagama bezbednosti u najvećem broju slučajeva izbegavan po svaku cenu, ali je takav scenario u zemlji sa snažnim uticajem predsednika na pojedine jedinice oružanih snaga bilo krajnje nemoguć. Međutim, pet meseci kasnije, oružane snage će doneti odluku da stanu na stranu naroda u ključnom momentu održavanja demonstracija – u trenutku transformacije protesta u nasilnije demonstracije ispred samog Ministarstva odbrane, koje ujedno predstavlja i predsedničku palatu u kojoj je boravio Omar al Bašir. Pored 17. decembra 2018. godine, koji se uzima za početak demonstracija protiv autokratskog režima Omara al Bašira, za značajan datum u političkoj istoriji Sudana uzima se i 11. april 2019. godine, kada je grupa oficira iz redova Snaga za brzu podršku² donela odluku da sprovede puč i uhapsi predsednika. Nekoliko meseci kasnije, 17. jula iste godine, vojna hunta uspostavila je Tranzicionu vladu zajedno sa predstavnicima civilnih opozicionih grupa, sa namerom da period tranzicije potraje tri godine i tri meseca (Heavens, 2019). Uzevši u obzir da je na čelu Sudana još uvek vojno lice, i da vlast nije predata u ruke civila, za sada ne možemo govoriti o pobedi demokratije u ovoj zemlji, ali će vreme pokazati da li će se vojno vođstvo odlučiti na korak ka demokratiji, ili korak unazad, ka reinkarnaciji autoritarne vlasti po ugledu na lik i delo Omara al Bašira.

Prvih dana aprila, ostavku je dao još jedan istorijski predsednik afričkih zemalja – Abdelaziz Buteflika, koji je prethodno vršio tu funkciju dvadeset godina. Iako deluje da je Buteflika sa vlasti odstupio dobrovoljno, činjenica je da, bez podrške oružanih snaga i uz jak pritisak naroda, on svakako na vlasti ne bi opstao još dugo. Njegova odluka usledila je kao odgovor na masovne proteste Alžiraca, koji se u toj zemlji odvijaju od 22. februara ove godine. Alžir je bez demokratski izabranog predsednika ostao skoro do kraja godine, da bi na čelo države na izborima 12. decembra³ ove godine bio izabran Abdelmadžid Tebun. Međutim, postavljanje novog predsednika svakako nije umirilo nemire u zemlji, jer lokalno stanovništvo i dalje nastavlja da protestuje, kategorički odbijajući da prihvati da državu predvodi predstavnik prethodnog režima⁴. Za razliku

[2] Komandant Snaga za brzu podršku (ar. *عيسرسل معدلا تاواق*) general Mohamed Hamdan Dagalo trenutno vrši funkciju zamenika šefa vlade.

[3] U duhu antivladinih protesta, izlaznost na izbore je bila vrlo niska (39,8%).

[4] Abdelmadžid Tebun prethodno je od maja 2017. godine tri meseca vršio funkciju premijera u okviru Buteflikine vlade, ali je ubrzo smenjen zbog ideja da odvoji „novac od moći“, ciljajući pritom na ekonomske sporazume potpisane u okviru

od sudanskih protesta, alžirski pokret *Hirak*, o kojem će kasnije biti više reči, predstavlja idealan „školski“ primer mirnih protesta, u kojima ni u jednom trenutku nije došlo do nasilnog delovanja okupljene mase, niti do izlaska vojske na ulice radi razbijanja demonstracija.

Sledeći događaj koji je, za razliku od prethodno navedenih slučajeva Sudana i Alžira, doneo krajnje pozitivnu i vidljivu promenu u zemlji, jeste uspešno održavanje predsedničkih izbora u Mauritaniji. Pre svega, u ovom trenutku je važno napomenuti da je do 24. juna 2019. godine, Mauritanija bila pod kontinuiranom *de facto* vojnom diktaturom, uz povremena obećanja političkog vrha koja su u tragovima davala naznake postojanja ideje o demokratiji u toj zemlji. Iako su u ovoj zemlji u nekoliko navrata do sada organizovani predsednički izbori⁵, istorija Mauritanije prošarana je brojnim pučevima⁶ koji su konstantno prekidali kontinuitet demokratskog odabira predstavnika naroda. Do izbora 2019. godine, nije bilo slučaja demokratske predaje vlasti sa jednog predsednika na predsednika izabranog kroz predsedničke izbore. Dskorašnji predsednik, general Mohamed Uld Abdel Aziz, na vlast je stupio kao pučista, koji je nakon godinu dana rukovođenja Vojnim savetom organizovao i pobedio na izborima 2009., a zatim i 2014. godine. Međutim, nakon isteka drugog mandata, Abdel Aziz je svojevremeno odstupio sa vlasti i najavio organizovanje izbora. Ipak, mišljenje javnosti o novoizabranom predsedniku, o čemu će kasnije biti više reči, još uvek je podeljeno, te možda ni u ovom slučaju ne možemo govoriti o demokratskoj smeni vlasti. U prvom krugu predsedničkih izbora organizovanih 2019. godine, kandidat Unije za republiku (fr. Union pour la République) Mohamed Uld Gazuani, koji je ujedno i kandidat odlazećeg predsednika, osvojio je 52,01% glasova i time postao novi predsednik Mauritanije.

Skoro tačno mesec dana nakon održavanja izbora u Mauritaniji, još jedna zemlja u regionu bila je dovedena u stanje neizbežne smene vlasti. Naime, u Tunisu je prvi demokratsko izabrani predsednik, Mohamed Beži Kaid Esebsi⁷ prirodnom smrću u 92. godini života napustio političku scenu te zemlje⁸. Ustav Tunisa nalaže da sledeći predsednik mora biti izabran u roku od 90 dana, te je na dvokružnim izborima (prvi krug održan 15. septembra, a drugi krug 13. oktobra) pobedu odneo Kais Said, osvojivši 72,7% glasova. Ono što je interesantno kada govorimo o Saidu jeste da se on zapravo prethodno nije bavio politikom⁹, već je bio angažovan kao profesor prava na Tunišanskom univerzitetu.

prethodne vlade. Više o Buteflikinom režimu videti u: Ghanem-Yazbeck, D. (2018). *Limiting Change through Change: The Key to the Algerian Regime's Longevity*. Carnegie Middle East Center. Washington, USA.

[5] 1992, 1997, 2003, 2007, 2009, 2014, 2019

[6] Četiri uspela i dva neuspela puča

[7] U orinigalnoj transkripciji, Muhamed al Beži Kaid as-Sebsi

[8] Izbori u Tunisu svakako su bili zakazani za novembar ove godine, kada je isticao mandat preminulog predsednika.

[9] Na izborima se kandidovao kao nezavisni kandidat.

Poslednja zemlja regiona koja će biti u ovom tekstu analizirana je Egipat, koji jeste odoleo talasu smene vlasti u regionu, ali nije pobegao od antivladinih protesta, koji su kratkoročno potresli tu zemlju u septembru ove godine. Održani u tri navrata - 20., 21. i 27. septembra u Kairu i šest manjih egipatskih gradova, okupili su nekoliko hiljada ljudi koji su na ulicama pozivali na smenu predsednika Abdelfataha al Sisija. Međutim, ono što egipatske proteste razlikuje od protesta u Sudanu koji su doveli do smene vlasti jeste činjenica da su u slučaju Egipta oružane snage stale na stranu predsednika, generala u penziji, koji je tokom svoje vojničke karijere vršio funkciju ministra odbrane, a prethodno i direktora vojnoobaveštajne agencije, dok su u Sudanu oružane snage u ključnom trenutku „prebegle“ na stranu naroda. Stoga, na prvi poziv al Sisija, snage bezbednosti, među kojima su glavnu ulogu odigrale policijske snage, a ne vojska, izašle su na ulice egipatskih gradova i nasilnim putem ugušile proteste, a zatim i blokirale glavne trgove kako do ponovnog organizovanja istih ne bi ni došlo. Za razliku od svojih kolega iz susedstva, Abdelfatah al Sisi predupredio je otvaranje mogućnosti njegove smene, a brojnim izmenama egipatskog ustava i postavljanjem vojnih lica na ministarske pozicije, sebi je obezbedio još vremena na vlasti.

2. Protesti, izbori, pučevi: zajednički činioci procesa smene vlasti na Severu Afrike

Hronološki prikaz dešavanja na Severu Afrike tokom 2019. godine postavio je osnovu za dalje grupisanje događaja u skladu sa sličnim činiocima koji su do njih doveli, a takođe nam ostavlja prostor za analizu budućih dešavanja koja mogu ove zemlje pogoditi. Proteklu godinu u okviru ovog regiona obeležila su tri dešavanja: protesti, demokratska smena vlasti održavanjem predsedničkih izbora, kao i nasilna smena vlasti uz učešće oružanih snaga. Stoga, u daljem tekstu, kroz prizmu antivladinih protesta možemo promatrati događanja u Sudanu, Alžiru i Egiptu, pri čemu su sva tri, naizgled slična događaja, donela u svet politike tri različita ishoda. Primere demokratske smene vlasti ćemo proučiti na studijama slučaja Mauritanije, Alžira i Tunisa, dok će nasilna smena vlasti biti analizirana kroz slučaj Sudana.

Protesti su u skorijoj istoriji regiona Severa Afrike odigrali vrlo značajnu ulogu u političkim promenama od značaja, ali deluje da je, skoro deceniju kasnije, narodima Alžira, Egipta i Sudana bilo neophodno da još jednom izađu na ulice i iskažu nezadovoljstvo socioekonomskim stanjem u zemlji i političkim vrhom koji tim zemljama rukovodi. Sve tri države naseljavaju narodi koji se deklarišu kao Arapi, i u svakoj od njih je na vlasti bilo lice iz vojnih redova¹⁰. Sva tri protesta motivisana su

[10] Iako nije bio profesionalno vojno lice, Abdelaziz Buteflika učestvovao je u narodnooslobodilačkom ratu u Alžiru i učestvovao u borbama od 1957. do 1960. godine.

nezadovoljstvom državnim vrhom, borbom protiv korupcije i lošom socioekonomskom situacijom u zemlji.¹¹ Međutim, iako ovi zajednički činioци ukazuju na to da su sva tri procesa vrlo srodna, jasne razlike ogledaju se na nekoliko nivoa.

Pre svega, kada govorimo o organizaciji samih protesta, ističe se da u Alžiru ne postoji jedna ličnost koja predvodi proteste, već se alžirski *Hirak*¹² organizuje spontano, uvek istog dana u nedelji - četvrtkom, od 22. februara, i predstavlja idealan primer mirnih protesta. Proteste u Sudanu, koji će kasnije biti detaljnije analizirani, organizovala je Alijansa za slobodu i promenu¹³, koju su činile razne nevladine organizacije, i čiji su predstavnici vrlo često davali izjave za medije tokom protesta, što nije slučaj sa alžirskim *Hirakom*, koji nema jasnog vođu. Na kraju, protesti u Egiptu predstavljaju najbolji primer za oslikavanje načina na koji moderne tehnologije utiču na savremene političke fenomene, a samim tim i načina na koji se u moderna vremena ljudi okupljaju oko iste ideje. Pokretač ideje o antivladinim protestima u septembru ove godine bio je Muhamed Ali (Burk, 2019), egipatski izvođač radova sa trenutnim prebivalištem u Španiji. On je pokrenuo egipatske mase objavljivanjem video snimaka na društvenoj platformi *YouTube*, kao i na društvenoj mreži *Facebook*, u kojima je otvoreno govorio o korupciji trenutnog režima i upletenosti vojnog vrha u razna nezakonita dela. Međutim, ovi snimci se pre mogu smatrati povodom nego pokretačem protesta, jer sam Muhamed Ali nije u njima lično učestvovao. Isto tako, izostanak fizički prisutnog lidera i organizatora protesta, kao i jaka reakcija snaga bezbednosti u zemlji, dovela je do toga da protesti u Egiptu brzo utihnu (Yee & Nashwan, 2019).

Mirnim putem, alžirski *hirakisti* postigli su ostavku predsednika Abdelaziza Buteflike i premijera Nuredina Baduija. Iščekujući novu vladu, demonstranti su nastavili da redovno izlaze na ulice, pa čak i sada, nakon što je na predsedničkim izborima narod odabrao Abdelmadžida Tebuna (Metref, 2019). Dakle, narod nije zadovoljan novim šefom države, ali opet nastavlja da protestuje mirnim putem. Zašto su alžirski protesti već deset meseci mirni? Odgovor možemo potražiti u činjenici da oružane snage Alžira nisu ni u jednom trenutku pokušale da razbiju demonstracije, što samo ukazuje na to da iako je Buteflika imao vrlo značajne saveznike iz vojnih redova, misleći pritom najviše na načelnika Generalštaba generala Ahmeda Gaida Salaha¹⁴, vojska ipak nije iskazala veliku privrženost ni instituciji predsednika, a ni samoj ličnosti Abdelaziza Buteflike. Iako je Buteflika 1999. godine dospeo na vlast uz pomoć vojnog vrha, raskid između lidera među pripadnicima oružanih snaga i novoimenovanog predsednika bio je upadljiv još u prvim godinama njegovog prvog mandata, pri čemu su mnogi analitičari smatrali da vojska već priprema puč, te da

[11] Ovi motivi takođe su okarakterisali i Arapsko proleće 2011. godine.

[12] Od arapske reči *لحراك* (sr. pokret, kretanje, mobilnost)

[13] *ريغي عتلاو عي حلا نالع | سوق*

[14] Ahmed Gaid Salah je krajem godine, 23. decembra, preminuo.

on neće izneti svoj predsednički mandat do kraja (Mortimer, 2006, 155). Stoga, ni uz smenu vlasti, ne deluje da će Alžir uskoro istupiti iz decenijski stabilnog stanja političke nestabilnosti, koliko god to stari režim, orgnut ruhom „novog“, želi postići.

S druge strane, uzmimo primer Sudana. U Sudanu su protesti od samog početka imali ekonomski karakter, i odlikovali su se velikim učesćem mladih ljudi, koji su smatrali da mogu mirnim putem pokazati svoje nezadovoljstvo vladajućim režimom. U prvim mesecima, Omar al Bašir, i sam vojno lice koje je do predsedničke fotelje došlo 1989. godine sprovođenjem puča (Al-Đazúli, 2019, 4), odmah je uvideo značaj oružanih snaga u takvim situacijama, te je jedna od prvih akcija predsednika bilo svrgavanje svih značajnih komandanata sa rukovodećih pozicija, zatim postavljanje lica od poverenja na date pozicije, a zatim i uvođenje policijskog časa. Stari vojni vrh uklonjen je da ne bi sproveo puč, novi vojni vrh postavljen je kako bi se lakše kontrolisale narodne mase, a policijski čas je uveden kako bi se legitimizovao bilo koji vid nasilja koje oružane snage mogu ispoljiti prema demonstrantima prilikom razbijanja protesta. Međutim, Omara al Bašira su 11. aprila sa vlasti skinuli pripadnici Snaga za brzu podršku, paravojne formacije koju je sam al Bašir oformio za potrebe svoje lične zaštite. Isto tako, pre svrgavanja predsednika, ova jedinica bila je zadužena za nasilno razbijanje protesta, tokom kojeg je ubijeno preko 100 a ranjeno preko 500 demonstranata (ACLEDA, 2019).

Upoređivanjem slučaja Alžira sa slučajem Sudana, može se zaključiti da na Severu Afrike oružane snage imaju vrlo značajnu ulogu u donošenju političkih odluka. Neaktivnost oružanih snaga u Alžiru po pitanju razbijanja protesta dovelo je do toga da mirni protesti izazovu ostavku predsednika Abdelaziza Buteflike. S druge strane, aktivno učesće u razbijanju protesta, ali i sagledavanje cele slike i shvatanje da Omar al Bašir neće uspeti da se održi na vlasti zbog osude međunarodne zajednice, dovelo je do toga da oružane snage preuzmu vlast u svoje ruke. Dakle, oružane snage su u Alžiru dopustile smenu predsednika, u Sudanu sprovele svrgavanje predsednika, dok je u Egiptu lojalnost oružanih snaga instituciji predsednika dovela je do potpunog utihnuća protesta i pojačanog i krajnje vidljivog policijskog prisustva na ulicama egipatskih gradova.

Poslednja linija razdvajanja po pitanju kategorizacije navedenih protesta ogleđa se u stepenu nasilja ili nenasilja koje je ispoljeno tokom njihovog održavanja. Protesti u Alžiru otpočeli su kao mirni marševi, i u tom obliku se i dan-danas ispoljavaju. Protesti u Sudanu otpočeli su kao mirne šetnje lokalnog stanovništva, a završili se nasilnim razbijanjem istih, smrtnim ishodom i nasilnom smenom predsednika i tadašnje vlade. U Egiptu se protesti mogu okarakterisati kao nasilni, s tim što se nasilni deo odnosi ne na samo organizovanje protesta, već na reakciju snaga bezbednosti na samo okupljanje građana.

Smjena vlasti takođe je obeležila ovaj region, koncentrisana na tri suseda – Mauritaniju, Tunis i Alžir, u kojima je došlo do demokratske smene vlasti kroz održavanje predsedničkih izbora, kao i u Sudanu, u kojem je

novo državno rukovodstvo zauzelo predsedničku palatu nasilnim svrgavanjem predsednika uz učešće oružanih snaga. Odmah možemo definisati dva pojavna oblika smene vlasti u ovom regionu tokom 2019. godine: demokratsku i nedemokratsku. Kako su u slučaju Severa Afrike demokratski primeri brojniji, prvo ćemo se njima pozabaviti.

Pre svega, važno je napomenuti da Alžir, Mauritaniju i Tunis karakteriše polupredsednički sistem, koji je vrlo popularan u afričkim zemljama, uzevši u obzir da su, od 53 zemlje članice Afričke unije, njih 27 trenutno ili u nedavnoj prošlosti organizovale vlast na ovaj način (Eglie, Moestrup, & Wu, 2011, 147). Kako je polupredsednički sistem karakterističan za Francusku i frankofone zemlje, nije ni čudo da su ove tri zemlje odabrale taj sistem, pošto su sve tri bivše francuske kolonije. Međutim, ono što se odmah može napomenuti jeste da mnoge afričke zemlje do današnjih dana nisu doživele smenu vlasti demokratskim putem, već leaderske pozicije zauzimaju jake vojne figure ili doživotni vladari, kao što je bio slučaj sa Esebsijem u Tunisu, koji je svoju predsedničku fotelju napustio ne svojevolejno, već je u njoj i preminuo, ili u sa Buteflikom u Alžiru, koji je sa te dužnosti *de facto* proteran. Dakle, demokratska smena vlasti u Tunisu dogodila se sasvim slučajno, u nedostatku Esebsija da ponovo zauzme mesto među kandidatima na predsedničkim izborima, koji su svakako bili zakazani za ovu godinu. Esebsi je prethodno izjavio da se neće kandidovati na narednim izborima, ali, poučeni iskustvom iz susednog Alžira i primera Abdelaziza Buteflike koji je prvobitno najavio da se neće kandidovati za peti mandat, a zatim svoju izjavu odbacio i najavio kandidaturu, mi danas ne možemo sa sigurnošću tvrditi da Esebsi, da je poživeo, ne bi ponovo vladao Tunisom i narednih pet godina. U odsustvu predsednika, vršenje te dužnosti je u Tunisu preuzeo Muhamed en-Naser, predsednik Predstavničkog doma Tunisa, a zatim su održani dvokružni izbori u zemlji. Za razliku od Tunisa, u Alžiru je Abdelkader Bensalah, prethodno predsednik Gornjeg doma Parlamenta Alžira, funkciju šefa države vršio duže nego što je predviđeno - punih osam meseci, zbog nemogućnosti održavanja predsedničkih izbora. Naime, prvi izbori u Alžiru zakazani su za 18. april, samo dve nedelje nakon što je Buteflika podneo ostavku. Naredni izbori bili su zakazani za 04. jul, ali je Ustavni savet odbacio jedine dve kandidature i izbore proglasio neizvodljivim. Na konačnim izborima, svih pet kandidata bili su predstavnici bivšeg režima¹⁵, što je dovelo do nastavka organizovanja protesta u zemlji, koji traju i danas, nakon što je

[15] Kandidati na alžirskim predsedničkim izborima 2019. Godine bili su Abdelmadžid Tebun, prethodno ministar nekoliko ministarstava a kasnije i premijer pod Buteflikom; Ali Benflis, bivši šef vlade; Azedin Mihubi, bivši ministar kulture; Abdelkader Bengrina, bivši ministar turizma, i Abdelaziz Belaid, predsednik stranke *Al Mustaqbal* (sr. Budućnost). Biografije kandidata dostupne na adresi: <https://www.jeuneafrique.com/851018/politique/algerie-qui-sont-les-cinq-candidats-retenus-pour-lelection-presidentielle/>; Pristupljeno: 20.12.2019

Abdelmedžid Tebun¹⁶ izglasan za narednog predsednika Alžira. Stoga, nije sigurno da će se trenutna vlada održati.

S druge strane, situacija u Tunisu po pitanju kandidata, a zatim i izabranog predsednika, potpuno je drugačija. Organizovani dvokružno, u prvom krugu je učestvovalo 26 kandidata¹⁷, od kojih su se dva prvorangirana, Kais Said i Nabil Karui, učestvovala u drugom krugu. Jedina značajna nepravilnost u okviru izbora ticala se krivičnih dosijea predsedničkih kandidata Nabila Karuija i Olfe Terasa, koji, po tunišanskom zakonu, zbog toga nisu mogli da učestvuju u predsedničkim izborima. Ipak, Nabil Karui je na izborima učestvovao, ali je Kais Said, koji je zadobio jaku podršku omladine, odneo pobjedu.¹⁸

Najzanimljiviji slučaj smene vlasti demokratskim putem, kroz organizovanje izbora, svakako predstavlja Mauritanija, u kojoj je prethodno funkciju predsednika vršilo vojno lice, general Mohamed Uld Abdel Aziz. General Abdel Aziz na vlast je došao provođenjem puča i svrgavanjem predsednika Sidija Uld Šejha Abdalahija 2008. godine. Svoju vladavinu Mauritanijom legitimizovao je organizovanjem predsedničkih izbora naredne 2009. godine, na kojima je učestvovalo deset kandidata. Na prvim izborima nakon puča, Abdel Aziz osvojio je 52,5%, dok je na drugim izborima, organizovanim 2014. godine, predsednik osvojio i drugi mandat, osvojivši 81,8% glasova (CENI, 2014). U oba slučaja, planirano je da se izbori održe dvokružno ukoliko nijedan kandidat ne odnese jasnu pobjedu, međutim, za tim nije bilo potrebe. U skladu sa Ustavom Mauritanije, lice ima prava da funkciju predsednika vrši u dva mandata, što je Abdel Aziz do sada ispunio, te nije mogao da se kandiduje na ovogodišnjim predsedničkim izborima. Iz tog razloga, međunarodna zajednica nazvala je ove izbore „prvom demokratskom smenom vlasti u državi“, očekujući da izborna procedura protekne u najboljem redu i miru, kao što je i bio slučaj. Na izborima je učestvovalo šest kandidata, od kojih četiri nezavisna i dva kao predstavnici najuticajnijih stranaka u zemlji – predstavnik Unije za republiku (ar. *اتحاد الجمهوريات الإسلامية*), vladajuće stranke, bio je Muhamed Uld Gazuani¹⁹, dok je predstavnik Skupa demokratskih snaga bio

[16] Tebuna često smatraju i kandidata oružanih snaga zbog njegovih veza sa načelnikom Generalštaba generalom Ahmedom Gaidom Sahalom. Više o tome u: Nossiter, A. (2019). Military's Preferred Candidate Named Winner in Algeria Election. Dostupno na adresi: <https://www.nytimes.com/2019/12/13/world/africa/algeria-election-protest.html>; Pristupljeno: 18.12.2019

[17] Kako je u pitanju muslimanska zemlja, zanimljivo je napomenuti da su dva kandidata na predsedničkim izborima bile žene: Abir Musi i Selma Elumi.

[18] Biografije predsedničkih kandidata i detaljni podaci o izbornoj proceduri u Tunisu dostupni su na sajtu: <http://www.electiontunisie.com/election-presidentielle-tunisienne.php>; Dostupno na adresi: 27.11.2019

[19] Muhamed Uld Gazuani odneo je pobjedu na izborima kao kandidat odlazećeg predsednika, što je opozicione stranke navelo na to da rezultate izbora proglase „još jednim pučem“ ili „kontinuiranom pučom“. Ovakav stav opravdan je ne samo činjenicom da Uld Gazuani pripada predsednikovoj stranci, već i činjenicom da je u pitanju penzionisano vojno lice. Uld Gazuani je tokom svoje vojničke karijere vršio

Muhamed Uld Mulud. Uld Mulud osvojio je 52% glasova, i time izbegao organizovanje drugog kruga.

Protekle 2019. godinu, kada govorimo o nasilnoj smeni vlasti ili pokušaju nasilne smene vlasti, obeležila su tri slučaja²⁰ organizovanja pučeva. Od tri slučaja, jedan je bio uspešan. Taj jedan dogodio se u Sudanu. U ovom trenutku, možemo postaviti pitanje, zašto je do puča došlo u Sudanu, dok, primera radi, takav scenario se nije odigrao u Egiptu? Ključ rešenja leži u oružanim snagama, i to na nekoliko nivoa.

Pre svega, da bi se bilo kakav vid nasilne smene vlasti mogao nazvati pučem, neophodno je da u njegovom organizovanju i sprovođenju učestvuju isključivo oružane snage te zemlje. Drugi uslov jeste da oružane snage iskažu neposlušnost predsedniku, i u trenutku krize, kao što je bio slučaj sa Sudanom, pređu na stranu naroda. Ili da prosto donesu odluku da trenutna vlast nije odgovarajuća, i da sprovođenjem tajnih akcija, bez uplitanja naroda u smenu vlasti, uhapsu ili ubiju predsednika²¹. U trenutku pisanja ovih redova, na vlasti u zemlji nalazi se tranziciona vlada, koju čine četiri oficira iz redova Snaga za brzu podršku (*RSF*) i četiri civila, koja će rukovoditi zemljom do održavanja demokratskih izbora zakazanih za 2022. godinu. Kao najistaknutije lice Tranzicione vlade pojavljuje se Mohamed Hamdan Dagalo, trenutni premijer, prethodno komandant Snaga za brzu podršku. Pored njega, ističe se Abdelfatah al Burhan, koji predsedava tranzicionom vladom. Istorija nas uči da vojna lica neretko zadržavaju vlast za sebe, kao što je bio slučaj i sa generalom Abdel Azizom u Mauritaniji, te su budućnost sudanske politike i ishod zakazanih izbora krajnje nepredvidivi.

Dakle, od pet zemalja analiziranih u ovom tekstu, četiri su dobile novo rukovodstvo, dok se u petoj, to jest, u Egiptu, smena vlasti ni ne nazire u daljoj budućnosti. Od četiri nova politička lidera na Severu Afrike u 2019. godini, jedan je vlast osvojio sprovođenjem puča, dok su trojica na pozicije dospela kao demokratski izabrani kandidati nakon povlačenja prethodnog rukovodstva sa vlasti. Novi lideri Severa Afrike su: 1) u slučaju Sudana, Mohamed Hamdan Dagalo, vojno lice iz redova jedinice koja je tokom protesta učestvovala u razbijanju istih, i koja je usmrtila i ranila preko 600 ljudi; 2) u Mauritaniji je predsedničku fotelju zauzeo Muhamed Uld Gauzani, general u penziji koji je tokom svoje vojničke karijere služio bivšem režimu na najvišim vojnim položajima, i kojeg je direktno podržao odlazeći predsednik, general Muhamed Uld Abdel Aziz; 3) u Alžiru je do smene vlasti došlo zbog zahteva Alžiraca da režim, koji je 20 godina vladao državom, napusti političku pozornicu, ali je na izborima

funkciju šefa obaveštajne službe Mauritanije, kao i funkciju načelnika Generalštaba. Pre stupanja na funkciju predsednika, vršio je funkciju ministra odbrane.

[20] Neuspeli pučevi organizovani su u Gabonu i u Etiopiji. Sva tri puča odigrala su se na teritoriji afričkog kontinenta.

[21] U Slučaju Sudana, predsednik Omar al Bašir stavljen je u kućni pritvor, a kasnije je optužen a zatim i osuđen u okviru Međunarodnog suda pravde za zločine protiv čovečnosti.

izglasan predstavnik istog tog režima, Abdelmedžid Tebun, bivši premijer Abdelaziza Buteflike; i 4) u Tunisu, na izborima je pobedio nezavisni kandidat, Kais Said, koji prethodno nije bio prisutan na političkoj sceni te zemlje, niti se ikada bavio politikom.

Dakle, možemo li mi u ovom trenutku 2019. godinu definisati kao godinu demokratizacije Severa Afrike, ili pak kao godinu militarizacije Afrike? Nažalost, pre bismo mogli prihvatiti ovu drugu opciju. U Sudanu, Mauritaniji i Egiptu, narednih godina će najvažnije političke odluke donositi lica iz vojnih redova, iako je generalno prihvaćena funkcija vojske da štiti državu i instituciju predsednika, a ne da bude država i da iznedruje predsednike. U Alžiru će Buteflika nastaviti da vlada „posthumno“²², i to ne samo tokom svoje „političke smrti“, već i nakon fizičke, uzevši u obzir da će naredne 2020. godine ovaj političar napuniti 83 godine. Iz navedenog preseka i analize događaja na Severu Afrike, možemo zaključiti: „U Africi ništa novo“. Jedini tračak svetle budućnosti regiona leži u rukama Kaisa Saida, novoizabranog predsednika Tunisa, koji će tokom svog mandata morati da se priuči politici i istupi iz uloge univerzitetskog profesora, naširoko poštovanog i voljenog među mladima, i sebe predstavi kao jakog vladara ove afričke zemlje.

Zaključak

Uzevši da je lajt motiv koji se neretko provlači kroz redove ovog teksta istorijsko „Arapsko proleće“, nije na odmet napomenuti da se politička situacija u zemljama koje su predmet ove analize nije umnogome promenila u odnosu na situaciju u zemlji tokom Arapskom proleća. Naime, u „najjačem cvatu“, zemljama Bliskog istoka i Severa Afrike vladali su krajnje nedemokratski, diktatorski nastrojeni vladari. Iz prethodnog, završnog pasusa drugog dela teksta, može se zaključiti da su se u predsedničkim foteljama u ovom regionu smenila lica, ali ne i tipovi ličnosti. U trenucima kada je do promena dolazilo, ili je pokušano da se izazovu neke promene u političkim sistemima zemalja Severa Afrike, sa izuzetkom Mauritanije, u kojoj je predsednik svojevoljno odstupio sa vlasti, i Tunisa, u kojem je do održavanja predsedničkih izbora i smene vlasti došlo zbog smrti predsednika, na čelu datih država nalazile su se (ili, u slučaju Egipta, nalaze se) iste takve ličnosti. Te ličnosti su u predsedničku fotelju dospele kao posledica Arapskog proleća (Abdelfatah al Sisi), ili daleko pre održavanja masovnih protesta 2011. godine.

Iako je tema ovog teksta isključivo region Severa Afrike, bitno je napomenuti da se trenutno protesti, kada govorimo o arapskom i muslimanskom svetu, održavaju i u Iraku, Libanu, u pojasu Gaze, kao i u Iranu. U tim zemljama, sa izuzetkom Libana, protesti su održani i u okviru Arapskog proleća. Ostale zemlje u kojima protesta trenutno nema – Libija, Je-

[22] Kroz Tebuna, koji je prethodno vršio funkciju premijera pod Buteflikom, može se očekivati i jak uticaj Buteflike.

men, Sirija, Kuvajt, Oman, Saudijska Arabija, Džibuti i Zapadna Sahara²³, ostale su neme u okviru novog talasa Arapskog proleća iz drugih razloga, kao što su ratno stanje (Jemen, Libija, Sirija), ili totalitarnost režima koji tim državama vlada (Kuvajt, Oman, Saudijska Arabija, Džibuti).

Iako demonstracije na Bliskom istoku i Severu Afrike nisu omasovljene kao što je to bio slučaj deceniju ranije, jasno je da je potreba za civilnom mobilizacijom još uvek jako izražena. Utihnucem protesta širom ova dva regiona 2013. godine nije došlo do promene stanja u državi: protesti jesu nestali, ali su problemi definitivno ostali. Međutim, čini se da su demonstranti iz prethodnog talasa Arapskog proleća naučili jednu važnu lekciju: ono što je ovog puta izostalo jeste okretanje ka opozicionim strankama. Svi protesti koji doneli promene, pa makar one bile i samo prividne, nisu imale jasno izražene lidere protesta, niti su protesti ni u kom trenutku bili politički motivisani. Ovi protesti nisu (bili) isključio političkog karaktera, već humanističkog i socijalnog, uzevši u obzir da se zahtev za smenom vlasti u tim državama pre svega formirao na nestabilnoj socioekonomskoj situaciji u tim zemljama, manjku poslova i finansijskih sredstava. Ti problemi svakako proizilaze iz korumpiranosti tadašnjih (a u Egiptu, i sadašnjeg) vladajućeg režima, ali su pre svega motivisani nezadovoljstvom najmanje celije društva – čovekom i njegovim psihofizičkim i materijalnim stanjem.

Promene o kojima je bilo reči u ovom tekstu predstavljaju samo prvi korak ka stabilizaciji političke situacije u Sudanu, Mauritaniji, Tunisu i Alžiru. Mauritanija i Tunis ne očekuju novi talasi promena u skorijem periodu, te u narednim godinama možemo samo pratiti razvoj situacije. Novoizabrani predsednici u tim zemljama svoj test pred narodom će polagati 2025. godine, nakon isteka petogodišnjeg mandata predsednika Tunisa i Mauritanije. Mohamed Hamdan Dagalo, kao premijer Sudana i pokretač puča, 2022. godine će ili odstupiti sa svoje trenutne funkcije, ili će se kandidovati na izborima, a možda čak i pobediti, dok će prvi zadatak alžirskog predsednika Abdelmedžida Tebuna biti pre svega dijalog sa demonstrantima, a tek onda uređenje alžirske države. U 2020. godinu Sever Afrike ulazi, s jedne strane, sa puno nade u bolje sutra, a s druge, i sa nastojanjem da promene u regionu pozitivno utiču na stanovnike tih zemalja.

[23] Noam Čomski smatra da je talas Arapskog proleća zapravo pokrenut u okupiranoj Zapadnoj Sahari protestima u okviru Gdeim Izik kampa u Lajunu u oktobru i novembru 2010. godine. Izostanak saharske mobilizacije masa u okupiranim teritorijama može se pripisati promeni politike vrhovnog vođstva države ka mirnoj borbi i promovisanju dijaloga.

Political Changes in North Africa during 2019: moving towards the new Arab Spring?

Abstract

Political situation in North Africa has suffered a complete transformation during 2019, and thus the previous year will be remembered in the political history of the region as the year when powerful individuals that ruled their countries for decades lost their power. The first part of this text provides a time frame and classification of events that occurred within the territories of five countries of the region (for the purpose of this text, Mauritania is also listed), varying from organized mass protests (in the case of Algeria, Egypt and Sudan), to change of power or attempts of overthrowing the leading elite (cases of Algeria, Egypt, Sudan, Tunisia and Mauritania). The second part of this paper points out common denominators that have led to such developments, and then provides potential scenarios for future development of political events within the countries of the said region. Having in mind that the „cradle“ of the Arab Spring, which gave birth to various political changes throughout the MENA region, is also partly the topic of the following text, and remembering that protests are also currently shaking a number of Arab countries, contemporary political events in this part of the world should not be set aside and left in the shadow of some other, seeming more important developments, such as, for example, Turkish offensive on Syria or the dismantlement of the ISIS.

Key words

North Africa, protests, elections, power change, coup d'état

Literatura

- ACLEED. (2019). The Rapid Support Forces and the Escalation of Violence in Sudan. Dostupno na adresi: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/acleddata.com-The%20Rapid%20Support%20Forces%20and%20the%20Escalation%20of%20Violence%20in%20Sudan.pdf>; Pristupljeno: 06.07.2019
- Adīb Na'ameh. (2012). *Al-ša'abu yurīdu isqāṭ an-nizāma! Walakin ayy nizām? At-taḥwīl min ad-dawla al-ġinā'imīyya ila ad-dawla al-madaniyya ad-dimūqrāṭiyya al-ḥadīṭa*. United Nations Economic and Social Commission for Western Asia. Dostupno na adresi: <http://www.annd.org/data/item/cd/aw2012/2012/pdf/arabic/two1.pdf>; Pristupljeno: 04.09.2019
- Al-Ḍazūlī, M. (2019). *Suqūṭ al-Baḍīr: rasm ḥarīṭa quwwā al-iḥtiğāğāt fī as-Sūdān*. Mubāḍira al-iṣlāḥ al-'arabiyy.
- Burk, Z. (07 October 2019). *North Africa again in the grip of political ferment*. Dostupno na adresi: <https://www.eurasiagroup.net/live-post/north-africa-political-ferment>; Pristupljeno: 12.10.2019
- CENI. (2014). *Communiqué portant proclamation des résultats des élections présidentielles du 21 juin 2014*. Commission Electorale Nationale Indépendante. Nouakchott, Mauritanie.

- Elections Tunisie. (2019). *L'élection présidentielle avancée après la mort du président Béji Caid Essibi*. Dostupno na adresi: <http://www.electiontunisie.com/election-presidentielle-tunisienne.php>; Pristupljeno: 27.11.2019
- Ghanem-Yazbeck, D. (2018). *Limiting Change through Change: The Key to the Algerian Regime's Longevity*. Carnegie Middle East Center. Washington, USA.
- Heavens, A. (August 1, 2019). *Timeline: Key dates in Sudan's political upheaval*. Dostupno na adresi: <https://www.reuters.com/article/us-sudan-politics-timeline/timeline-key-dates-in-sudans-political-upheaval-idUSKCN1UR4QE>; Pristupljeno: 07.10.2019
- Jeune Afrique. (02 novembre 2019). *Algérie : qui sont les cinq candidats retenus pour l'élection présidentielle ?* Dostupno na adresi: <https://www.jeuneafrique.com/851018/politique/algerie-qui-sont-les-cinq-candidats-retenus-pour-lelection-presidentielle/>, Pristupljeno: 20.12.2019
- Metref, A. (15 décembre 2019). *Hirak, le réveil du volcan algérien*. Le Monde Diplomatique, p. 14-15.
- Mortimer, R. (2006). *State and Army in Algeria: The "Bouteflika effect"*. The Journal of North African Studies, 11(2), p. 155-171.
- Nossiter, A. (2019). *Military's Preferred Candidate Named Winner in Algeria Election*. Dostupno na adresi: <https://www.nytimes.com/2019/12/13/world/africa/algeria-election-protest.html>; Pristupljeno: 18.12.2019
- Yee, V. & Rashwan, N. (September 22, 2019). *Egypt Protests Came as a Total Shock. The Man Behind Them Is Just as Surprising*. Dostupno na adresi: <https://www.nytimes.com/2019/09/22/world/middleeast/egypts-protests-sisi-mohamed-ali.html>; Pristupljeno: 09.11.2019

UDK 308(4):323(4)

Jovo Bakić¹

Evropska krajnja desnica (1945-2018)

Svetska ekonomska kriza iz 2008. godine i kasniji migrantski talas su ozbiljno uzdrmali evropsku političku scenu. Ona je je i ranije bila pod pritiskom novih stranaka sa levih i desnih krajeva političkog spektra, ali su stranke mainstreama uspešno gradile sanitarni kordon i sprečavala pristup institucijama i vlasti za radikalne stranke. Povremeni uspesi krajnjaša, poput dolaska na vlast Austrijska slobodarska partija Jerga Hajdera sredinom 90-tih pokazali su da krajnja desnica tada nije bila spremna za izazove vladanja. Ipak, samo 20ak godina kasnije evropa je preplavljena relevantnim strankama krajnje desnice od kojim mnoge učestvuju u vlasti ili bar imaju sasvim izvesnu šansu za tako nešto.

Dakle, knjiga Jove Bakića izlazi u pravo vreme. Samo par godina ranije je još postojala mogućnost da se talas krajne desnice ignoriše ili predstavlja kao nešto trenutno i prolazno. Danas, na prelazu ka trećoj deceniji 21. veka je sasvim izvesno da ove stranke ne idu nikuda. Naprotiv, polako postaju prihvatljivi koalicioni partner, bez očekivanja/nadanja javnosti da će se de-radikalizovati tokom trajanja mandata. Bakić ovaj ideološki transfer naziva prelaskom iz ekstremne u radikalnu desnicu i

[1] Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945-2018*, Clio, 2019.

razumevanje ove promene predstavlja neizostavan deo razumevanja savremene (a verovatno i buduće) evropske partijske scene.

Knjiga "Evropska krajnja desnica" podeljena je u nekoliko osnovnih celina. Prvi deo čini postavka teorijskog i metodološkog okvira u kojem Bakić izlaže svoj pristup i razumevanje ideologije, ali razmatra populistički izazov kao aktuelni okvir razmatranja krajnje desnice. Nakon ovog dela sledi niz izuzetno elaboriranih studija slučaja, to jest analiza istorijskog i ideološkog razvoja velikog broja stranaka krajnje desnice. Bakić ove stranke deli u 4 osnovne grupe koje imaju za cilj da pokažu heterogenost ovo ideološkog polja, kako u sadržinskom, tako i u istorijskom smislu. U studiji su najpre predstavljene (1) ekstremno desničarske stranke koje su se u većoj ili manjoj meri udaljile od izvornog ekstremizma i približile radikalnoj desnici ili desnom mejnstrimu: francuski Nacionalni front, Flamanski blok i valonski Nacionalni front, Slobodarska partija Austrije, Švedski demokrati i Italijanski socijalni pokret; (2) zatim sledi grupa stranaka koje su nekada bile neoliberalne, da bi se nakon radikalizacije našle na sličnoj ideološkoj poziciji s radikalnom desnicom (Liga (severa), Norveška napredna i Danska narodna stranka, holandska Slobodarska partija, Švajcarska narodna partija); (3) treću grupu čine britanski radikalni desničari (UKIP) i finski konzervativci (Pravi Finci) koje Bakić posmatra kroz napetost između ove dve ideološke pozicije, dok četvrtu heterogenu grupu (4) čine stranke koje su imale drugačiji istorijski sled od prethodno pomenutih, kao što su nemački AFD ili grčka Zlatna zora, kao i neuspešni slučajevi krajnje desnice iz Španije, Portugala i Irske. Knjigu zatvara relativno ekstenzivan zaključni deo.

Iako se knjiga formalno bavi strankama desnice, ona nije svedena na nju. Naprotiv, levica kao tema je veoma prisutna, što se i moglo očekivati od ovako ideološki profilisanog autora, počev od uvodnih poglavlja gde se razmatra definisanje ideoloških pozicija, preko same analize pojedinačnih partija kada se one postavljaju u kontrapost idejama levice. Najvažniji izazov sa kojim se suočava autor je dvodimenzionalnost političkog prostora - naime, nasuprot dominaciji ekonomskih tema u politici nakon drugog svetskog rata (i posledičnom jedno-dimenzionalnom prostoru levica-desnica), politika u 21. veku podrazumeva i značajan uticaj vrednosnih pitanja, to jest uvođenje još jedne skale u ideološkom prostoru. Ova nova pitanja značajna su za razmatranje klasičnih ideologija (ili razumevanje levice i desnice), ali i za razmatranje novih stranaka krajnje desnice, pre svega jer se od kraja dvadesetog veka može govoriti o dominaciji vrednosne skale na uštrb ekonomske.

Bakić u razumevanju ideologija polazi od temeljnih vrednosti, tražeći vrednosno jezgro, da bi onda dalje gradio ideološke blokove poput svojevrsnih koncentričnih kružnica. Pritom, od izuzetnog je značaja što se ideologije ne razumeju kao identične (kroz prostor i vreme), već se ostavlja značajan prostor za kontekstualni uticaj i rekonfiguraciju pozicija u skladu sa društvenim okruženjem. Naravno, ovakav fleksibilni pristup otvara opasnost od bezobalnosti i prevelike slobode u interpretaciji, koji u

najvećem broju slučajeva autor uspešno izbegava. Konačno, na ovaj način autor ostaje otvoren za brojne savremene prelazne ideološke oblike.

Prema Bakiću u "krajnju desnicu spadaju oni ljudi, stranke i pokreti koji smatraju da su nacije odnosno rase najbitnije društvene grupe" (Bakić, 2018: 35), te da između različitih nacija postoji hijerarhija (čak i kada ona nije izričito naglašena) i da one, suštinski, ne mogu živeti zajedno, bez obzira ne pokušaje da se državnim merama uredi suživot. Linija razlikovanja ekstremne i radikalne desnice tiče se odnosa prema demokratiji: za ekstremnu je ona potpuno neprihvatljiva, dok se kod radikalnih desničara demokratski poredak "ograničava na pripadnike sopstvene nacije odnosno rase ili kulturno-religijske grupe (tzv. etnokratija)", ili "se taktički se koristi u cilju kritike i svrgavanja trenutno vladajuće višestranačke političke elite" (Bakić, 2018: 36). Prateći Mudea i Hejstvorta, Bakić podseća da je krajnja desnica proizvod 20. i 21. veka jer je (uz zelene/novu levicu) jedina nova ideološka grupacija koja je uspeła da se konsoliduje u evrepskom ideološkom prostoru. Uspeh ove grupe se može pratiti od kraja dvadesetog veka kada se, prema Bakiću, radikalna desnica odvaja od ekstremista i približava mainstream konzervativcima uz zadržavanje nacionalizma (kao jezgrenog pojma krajnje desnice), ksenofobije i autoritarnosti; na ovaj ideološki temeljni blok se dodaje akutelna briga za evropske i vrednosti zapadne civilizacije koje ugrožava islama i muslimanski useljenici u Evropu. Ali, kako Bakić primećuje, anti-semitizam i anti-islamizam nisu jezgrene vrednosti, već proizvod konteksta. Nacija, odnosno nacionalizam je za krajnju desnicu stariji od antisemitizma/antiislamizma, kao i ksenofobije u načelu. Sa druge strane, granicu između krajnje desnice i konzervativaca predstavljaju liberalno-demokratske vrednosti. Neke od njih su temelj sporenja - radikalni desničari nastupaju kao branitelji prave demokratije od liberalno demokratske uzurpacije - bez obzira da li je reč o manjinskim pravima, političkoj korektnosti ili pravu većine da vlada onako kako želi.

Baš u ovom liniji argumentacije čući element koji nedostaje i pokazuje kvalitativnu razliku savremenog talasa radikalne desnice, a to je njen brak sa populizmom. Populistički skok podrazumeva formalno prihvatanje liberalne demokratije uz oštru kritiku pojedinih delova, ali i uvođenje snažnog antielitizma (koje vodeći teoretičari populizma pozicioniraju kao temelj savremene populističke misli). Ipak, sam autor nije previše entijzističan oko korišćenja populizma, naročito u njegovoj najuticajnijoj, ideacinoj formi. Razloge za ovo, između ostalog, nalazi u činjenici da teoretičari populizma priznaju da populizam ne mora biti temeljna vrednost: u slučaju evropskog populizma to je ksenofobični nacionalizam, dok je u latinoameričkom populizmu socijalizam bitniji. Nasuprot tome, Bakić smatra da koncept demagogije nudi više pogodnosti jer „upotreba pojma „demagogija“ usmerava istraživačevu pažnju na dvosmerni proces: s jedne strane, analiziraju se politički stil i politička taktika demagoga, a s druge, društvena struktura demagogovih pristalica" (Bakić, 2018:66).

Važan doprinos Bakićeve knjige je spomenuto pluralizovano razumevanje krajnje desnice i traženje genetičkog koda ovih stranaka, ali i varijacija koje u kodu nastaju. Verovatno najvažnije pitanje ovde je povezano sa ekonomskim idejama krajnje desnice. Bakić naglašava da se mora imati oprez prilikom razmatranja ekonomske ideološke dimenije. Drugim rečima, zaključak o neoliberalnoj prirodi krajnje desnice proglašava preuranjenim. Iako deo antiimigranstkog narativa ima jasnu ekonomsku dimeniju (kao i krajem krajem dvadesetog veka kada se deo stranaka krajnje desnice profilisao liberalnim stavovima o migrantima koji zloupotrebljavaju državu blagostanja), Bakić odlično primećuje da se danas ne može homogenizovati ideološka pozicija jer je deo stranaka prihvatio „odbranu tekovina države socijalnog staranja primenjujući tzv. *welfare chauvinism* taktiku kombinovanja ekonomski levih pozicija s autoritarnim i ksenofobičnim stavom prema pravu građanstva rasno, religijski, etnički drugačijih” (Bakić, 2018: 29).

Knjiga Jove Bakića predstavlja važan i zanimljiv doprinos razumevanju turbulentnih vremena u kojima živimo, ali i perioda koji je prethodio savremenoj krizi predstavničke demokratije. Knjiga predstavlja i sociološki pogled na *par excellence* politikološku temu, a poseban lični pečat predstavlja i autorov dijalog sa političkim naukama (iako se često prilično teško složiti sa iznetim ocenama). Kako su već mnogi čitaoci ove knjige primetili tokom razgovora o knjizi koji je bio organizovan na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju (snimak ovog odličnog razgovora je dostupan na you tube kanalu), jasno je da je sledeći izazov da Bakić napiše knjigu o nešto politički neuspešnijem, ali njemu bližem fenomenu – radikalnoj levisci u Evropi.

Dušan Spasojević

Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu
e-mail: dusan.spasojevic@fpn.bg.ac.rs

Program:

Word for Windows

Pismo:

latinica

Font:

Times New Roman

Veličina fonta:

12

Prored:

1,5 (1.5 lines)

Minimalni obim:

15.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Maksimalni obim:

20.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Svaki tekst treba da ima naslov, ime i prezime autora, naučno i/ili nastavno zvanje, naziv ustanove u kojoj je zaposlen (univerzitet, fakultet, ime i prezime).

Pri navođenju, strana imena prvi put pisati u originalu, a zatim ih transkribovati.

Svaka tabela i/ili grafikon treba da sadrže broj, naslov, izvor, kao i da pokažu svoju funkciju u tekstu.

U fusnote upisivati samo propratne komentare.

Na kraju citata otvoriti zagradu i u nju uneti prezime autora, godinu izdanja i stranu.

- jedan autor: (Beyme, 2002: 155)
- dva autora: (Evans and Whitefield, 1993: 548)
- slučaj kada se citira autor čija su dela navedena u spisku literature više puta a izdata iste godine: (Sartori, 2003b: 143)

U spisku literature autore treba navesti po abecednom redu.

Red navođenja u slučaju knjiga: prezime, ime, godina izdanja, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, izdavač.

Primer:

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Primer navođenja teksta u knjizi:

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein (1967). "Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction". In *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Primer navođenja teksta iz časopisa:

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe. *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No 4 (Oct., 1993), pp. 521-548.

Internet izvori:

Prezime, Ime, datum, „Naziv teksta“. Naziv institucije,
<http://www.ipso.org/publications/ipsr> (Datum posete: 05. 6. 2011)

Autori snose odgovornost za sadržaj, stavove i verodostojnost činjenica u tekstu.

Objavlivanjem teksta autor prenosi sva autorska prava na izdavača časopisa.

Politički život

Godišnja pretplata na časopis

Godišnja pretplata na časopis *Politički život* iznosi 1.500 dinara za fizička i za pravna lica.

Za fizička lica u inostranstvu cena je 3.500 dinara, a za pravna lica u inostranstvu 4.000 dinara.

Cena pojedinačnog broja je 500 dinara.

Naziv organizacije / ustanove / pretplatnika

Ulica i broj

JMBG

Broj pretplata

Ime i prezime (za pravna lica ime i prezime odgovornog lica)

Pošanski broj i mesto

PIB

Broj telefona/telefaksa

E-pošta

Mesto i datum

Potpis (i pečat za pravna lica)

Po prijemu pretplatnog listića dostavićemo vam predračun za plaćanje, a po primijenoj uplati i konačni račun.

